

ÖN SÖZ

Bu çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nda kamusal alan söz konusu olduğunda önem arz eden kent meydanı kavramı içinde millet bahçelerinin oluşumu ve gelişimi incelenmiştir. Türk tarihi içerisinde Osmanlı'daki bahçe kültürü ve Tanzimat dönemi öncesinde ön planda olan kamusal mekânların kentin sosyal yaşamında ne gibi bir işleve sahip olduğu değerlendirilmiştir. XIX. yüzyılda Tanzimat dönemi reformlarının Osmanlı kent kültürünü nasıl etkilediği, ortaya çıkan yeni kamusal alanların başta İstanbul olmak üzere taşradaki diğer Osmanlı kentlerinde insanların günlük hayatında sosyalleşme alışkanlıklarında ne gibi değişimler yarattığı çalışmanın soruları arasındadır. Çalışmada yeni kamusal alanlar olarak ele alınan millet bahçelerinin dönemin modern kent imajını ne şekilde yansıttığı üzerinde durulmuştur.

Bu çalışma, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi Başkanlığı'nın desteğiyle tez danışmanı Prof. Dr. Yasemin AVCI tarafından yürütülen, 2012SOBE021 nolu ve **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri** başlıklı projenin sunumudur. Çalışma boyunca bana maddi ve manevi destek sağlayan sevgili anneme teşekkürü bir borç bilirim. İstanbul'daki arşiv çalışmalarında oldukça kolaylık sağlayan Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarını da unutmamam gerekir. Araştırmamı tamamlama sürecinde yardımlarını hiç esirgemeyen Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümündeki danışman hocam Prof. Dr. Yasemin Avcı çalışmanın her aşamasında büyük destek sağladı. Çalışmanın her alanında kütüphanesini benimle paylaştı ve yardımlarını esirgemedi. Bu çalışmanın yapılmasındaki en büyük pay değerli hocama aittir. Kendisine bunun için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Denizli, Kasım 2018

Hakan ERCAN

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI KENTLERİNDE KENT MEYDANI VE MİLLET BAHÇELERİ

ERCAN, Hakan

Yüksek Lisans Tezi

Tarih

Yakınçağ Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Yasemin AVCI

Kasım 2018, 142 sayfa

Bu çalışmada, klasik dönemdeki Osmanlı bahçelerinin ve mesire yerlerinin kamusal alanlar olarak taşıdığı nitelik ve sosyal yaşamda üstlendiği işlevler incelenmiştir. Tanzimat öncesi dönemin kamusal mekânları olan cami, kahvehane gibi kamu yapıları değerlendirilmiştir. Osmanlı’da “kamusal alan” kavramının Osmanlı kent yaşamında nasıl algılandığına ve kent meydanlarının kamusal alanlar olarak önemine ve işlevlerine değinilmiştir. XIX. yüzyılda Tanzimat ile birlikte Avrupa modeli meydanların ve bahçelerin İstanbul’daki uygulamaları, bu mekânlarda ortaya çıkan yeni yaşam pratikleri ve kent yaşamına taşıdığı değişim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı kent kültüründe, yeni bir kamusal mekân olan millet bahçeleri ortaya çıkmıştır. Bu bahçeler, ilk olarak başkent İstanbul’da halka hizmet vermeye başlamıştır. Daha sonra taşrada bulunan birçok Osmanlı kentinde de görülmüş, zamanla sayıları artmıştır. Bu bahçelerden Taksim Millet Bahçesi ile Tepebaşı Millet Bahçesi, Avrupai yaşam tarzının Osmanlı gündelik hayatında daha görünür hale gelmesini sağlayan ilk millet bahçeleridir. Avrupa kültürüne ait sosyal eğlence anlayışını, geleneksel Osmanlı eğlence anlayışıyla kaynaştıran millet bahçelerinde çok sayıda sosyal faaliyet gerçekleşmiştir. Düzenlenen etkinlikler arasında tiyatro oyunları, balolar, konserler, mitingler ve ziyafetler yer almaktadır. Millet bahçelerinin bir genel özelliği de içerisinde yazlık-kışlık tiyatro binası, gazino, kafeterya gibi birden fazla mekânı da içinde barındırmasıdır. Bu durum millet bahçelerinin, birden çok işleve

sahip olduğunu ve gündelik hayatta insanların çok sayıda amacına hizmet verdiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Bahçe Kültürü, Taksim ve Tepebaşı Millet Bahçeleri, Belediye/ Memleket Bahçesi, Kent Meydanı, Tanzimat dönemi, Kamusal Alan ve Mekânlar

ABSTRACT**URBAN SQUARES AND URBAN GARDENS IN OTTOMAN CITIES
DURING THE TANZIMAT REFORM ERA**

ERCAN, Hakan

Master Thesis

History

Modern History Programme

Director of the Thesis: Prof. Dr. Yasemin AVCI

November 2018, 142 page

In this study, the functions of Ottoman gardens and recreation areas in the classical period as public spaces and their functions in social life were examined. Public buildings such as mosques, coffee houses which were public spaces of the pre-Tanzimat era were evaluated. How the concept of public space was perceived in Ottoman urban life in the Ottoman Empire and the importance and function of urban squares as public spaces were explained. The practices of the nineteenth century European model squares and gardens in Istanbul with the Tanzimat, the new life practices that emerged in these places and the change that they brought to urban life were tried to be revealed.

In the Ottoman urban culture with the Tanzimat period, the urban gardens as a new public space emerged. These gardens began to serve the public first in Istanbul, the capital of Ottoman Empire. Later, it was seen in many Ottoman cities located in rural areas and their numbers increased in time. Taksim Urban Gardens and Tepebaşı Urban Gardens were among the first gardens that made the European lifestyle more visible in the Ottoman daily life. There were many social activities in the urban gardens, which blend the social entertainment concept of European culture with the traditional Ottoman entertainment concept. Activities included theatre plays, balls, concerts, demonstrations and feasts. A common feature of the urban gardens was to include more than one place such as the summer-winter theatre building, casino, cafeteria. This situation shows that urban gardens have multiple functions and serve many purposes of people in daily life.

Keywords: Ottoman Garden Culture, Taksim and Tepebaşı Urban Gardens, Municipality / Hometown Garden, Urban Square, Tanzimat Reform Era, Public Spaces and Places

RESİMLER DİZİNİ

Resim 1-	XIX. Yüzyıl Sonlarında Beykoz Kasrı	s. 21
Resim 2-	Beykoz Kasrında Ayan ve Mebuslara verilen Ziyafet	s. 21
Resim 3-	Kâğıthane Mesiresi (1890)	s. 28
Resim 4-	Üsküdar’da küçük bir Mahalle Meydanı ve Sokak (1890)	s. 43
Resim 5-	XIX. Yüzyıl sonları Atmeydanı ve Sultanahmet Câmisi	s. 44
Resim 6-	1900 Yılında Süleymaniye Camisi ve Türk Evleri	s. 47
Resim 7-	XIX. Yüzyıl İstanbul’da bir Kahvehane	s. 53
Resim 8-	Taksim Millet Bahçesinde Nümayiş (Gösteri)	s. 71
Resim 9-	Tepebaşı Millet Bahçesinin Giriş Kapısı	s. 74
Resim 10-	XIX. Yüzyıl sonu Tepebaşı Bahçesinin Karşısında Yer alan İşletmeler	s. 76
Resim 11-	Tepebaşı Bahçesi ve İçindeki Yazlık Tiyatro Sahnesi	s. 77
Resim 12-	Tepebaşı Bahçesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti yararına düzenlenen serginin dışarıdan görünümü	s. 78
Resim 13-	Tepebaşı Bahçesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti yararına açılan sergi’nin içeriden görünümü	s. 78
Resim 14-	Sultanahmet Matbuat Nizamnamesi aleyhine düzenlenen Miting	s. 84
Resim 15-	Ankara Sefarethanesi Bahçesinde verilen Çay Ziyafeti	s. 91
Resim 16-	İzmir Birinci Kordon’da Bulunan Sporting Club	s. 92
Resim 17-	Kordon’da Pathe Sineması ve Sol yanında yer alan Kramer Tiyatrosu	s. 93
Resim 18-	1860’lı yıllarda İzmir, önde görülen ünlü Sarı Kışla	s. 95
Resim 19-	Kudüs’ün Genel Manzarası	s. 97
Resim 20-	Selanik Şehrinin Genel Manzarası	s.100
Resim 21-	Selanik Beşçınar Bahçesi	s. 102
Resim 22-	Selanik’te İttihad Bahçesiyle Tiyatrosunun Dışarıdan Görünüşü	s. 102

Plan 1-	Taksim Millet Bahçesi Planı	s. 68
Plan 2-	Ankara Belediye Binası ve Millet Bahçesi Planı	s. 90

GİRİŞ

Yeşil alanlar yüzyıllar boyunca birçok medeniyette farklı amaç ve görevde kullanılmıştır. Osmanlı tarihçileri, İmparatorluğun askeri, siyasi durumu ve gelişimi hakkında fazlaca bilgi vermiş ancak Osmanlı medeniyetinin esas bünyesi içinde parçalanmaz bir unsur olan bahçelerin tarihsel gelişimi ile ilgili araştırmaları ihmal etmişlerdir. Mevcut kaynaklardan elde edilen bilgilerin yeterli olmayışı, diğer taraftan ait oldukları devirlerden kalma bahçe örneklerinin günümüze ulaşmamış olması, Osmanlı bahçeciliği üzerine yapılan çalışmaları yetersiz kılmıştır.

Osmanlı bahçeleri kendi içinde mimari ve kullanım bakımından iki gruba ayrılmıştır. Büyük ölçekli bahçeler, mesire yerleri ve çayırar gibi doğa ile bir bütün oluşturan alanlar birinci grubu oluştururken, kapalı ve küçük alanları kaplayan bahçeler ile mimariyi yansıtan özellikle ev, konak, saray bahçeleri ve has bahçeler ikinci grupta yer almaktadır. Nitekim kamusal alan dâhilindeki mesire yerleri has bahçelere göre daha doğal kalmıştır. Osmanlı kentlerinde bu iki grup kimi zaman aynı yerde bir arada görülebilir. Bu yerlere daha çok XVIII. yüzyılda ortaya çıkan kasır bahçelerinde rastlarız. Kasır bahçeleri, halkın gezinti yerleri arasında olan mesire alanları içinde padişaha ve saray halkına ait köşk ve saray bahçelerinin bulunduğu alanlardır.

Osmanlı bahçeleri, toplumun gündelik ihtiyaçlarına yönelik, dönemin yaşam tarzına uygun olarak değişim göstermiş, siyasi olaylardan, devletin izlediği politikalarından etkilenmiştir. Her şeyden önemlisi bahçeler, dönemin içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik durumun perde arkasını yansıtmıştır.

Klasik dönemde Osmanlı halkının günlük yaşamı cami, çarşı ve yaşadığı konut çevresinde geçmiştir. Sosyal hayatın içe dönük olması sebebiyle halka açık alanlara pek ihtiyaç duyulmamış, çoğunlukla kahvehaneler, mahalle meydanları, cami ve külliyelerin avluları halkın toplanma yeri olarak kullanılmıştır. Bu dönemde Osmanlı bahçe kültürü içinde has bahçeler öne çıkmakla birlikte, halkın vakit geçirebileceği ortak yeşil alanlar mesire yerleriyle sınırlı kalmıştır. XVIII. yüzyılda has bahçeler, *Hümayûnabad*, *Sadabad* gibi adlarla isimlendirilerek biraz daha geniş ölçekli, görseelliğin de ön planda olduğu mesire alanlarına dönüştürülmüştür. XVIII. yüzyılda sarayın yaptığı merasimler, düğün ve törenler şatafatlı şekilde halkın gözü önünde sergilenmiştir. Burada amaç, yaşanan siyasi başarısızlıkların karşısında kamuoyunda gündemi değiştirmek olmuş ve bu doğrultuda halka açık yeşil alanların sayısı artmaya başlamıştır.

XVIII. yüzyılda has bahçe ile mesire arasındaki ayırım çok belirgin değildir. Halktan kişilerin ve saray halkının aynı ortam içinde bulunmasına genel olarak izin verilmiş ve Osmanlı bahçe kültürüne yeni bir boyut kazandırılmıştır. Bu dönemdeki anlayışta *Sadabad*, *Çubuklu*, *Bebek* ve *Feyzabad* gibi has bahçeler halktan kişilerin yaşamları ve eğlenceleriyle ilişkilendirilmiştir. Bu yerler hem saraya ait şaşaa ve mimari gösterişin sembolleri olarak hem de kamusal bir vakit geçirme alanı olarak görülebilir.

Osmanlı kültüründe İstanbul'da güzel bahçe sahibi olmak, bu bahçede konukları ağırlamak, hatta büyük boyutlu bahçeleri kamusal alan olarak vakfetmek geleneği bulunmaktadır. Bu işin öncülüğünü birçok konuda olduğu gibi saray yapmıştır. Topkapı Bahçesi, Yıldız Bahçesi, İhlamur Kasrı Bahçesi, Kandilli Bahçesi gibi padişahların has bahçeleri, vezirler ve diğer devlet ileri gelenleri tarafından taklit edilerek şehir içerisinde birçok başka örneklerle yaygınlaştırılmıştır. Haliç kıyılarında Karaağaç Bahçeleri, Hasköy Bahçeleri, Boğaziçi kıyılarında Kabataş'ta Karabali Bahçesi, Beşiktaş'ta Kazancıoğlu Bahçesi, Emigüne Han Bahçesi, Paşabahçe, Fenerbahçe gibi yerler İstanbul'un tarihi bahçeleridir. Padişaha ait olan has bahçeler dışında, halkın, eğlendiği mesire yerleri, korular ve bostanlar halkın kullanımına açık diğer yeşil alanlardır.

XIX. yüzyılda ise bu tarihi bahçelerin yanı sıra yeni bir kamusal alan olarak "millet bahçeleri" ön plana çıkmıştır. Millet bahçelerinde düzenlenen eğlenceler söz konusu olduğunda birçoğunun temelinde yardım ve hayır yapma amacının bulunduğu görülür. Bunun dışında millet bahçelerinin siyasi amaçlar için de kullanıldığı olmuştur. Yabancı devletlerden gelen önemli kişiler bu bahçelerde ağırlanıp misafir edilmişlerdir. Konser, tiyatro oyunları, müzik dinletileri, bale gösterileri, balolar, çekilişler, yarışmalar gibi çok sayıda aktivite millet bahçelerinde gerçekleşmiştir. Belediyelere ait olan millet bahçeleri, özel kişi ya da şirketlere kiralanarak belediyenin bütçesine gelir getiren bir mekân olma özelliği taşımış, ayrıca kentin sosyal yaşam kalitesini arttırmada önemli bir araç haline gelmiştir.

Tanzimat Fermanının kabul edilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti, kent mekânını düzenlemek konusunda tümüyle yeni uygulamalar geliştirmiştir. Bu uygulamalardan birisi, kent içinde planlı yeşil alanların oluşturulmasıdır. 1869 tarihinde yapımı tamamlanan Taksim Bahçesini, Tepebaşı Bahçesi izlemiş, kısa bir süre içinde İstanbul'un pek çok bölgesinde "millet bahçesi", "belediye bahçesi" adıyla anılan yeşil alanlar ortaya çıkmıştır. İlk örneklerini özellikle İstanbul'da gördüğümüz millet

bahçelerini, 1880’li yıllardan itibaren aynı adlarla pek çok taşra kentinde de bulmak mümkündür. Taşradaki millet bahçeleri, çoğunlukla kentin tek ana caddesi üzerinde, yine dönemin yeni kamu binalarından olan hükümet konaklarının hemen yanında yer almıştır.¹

Bu çalışmada tarih ve kültürel birikim eseri olan bahçelerin ve kent meydanlarının Osmanlı klasik dönemindeki yapısı ve işlevleri, XIX. yüzyılda Tanzimat ile birlikte Avrupa modeli meydanların ve bahçelerinin İstanbul’a yansımaları ve bunun taşraya olan etkileri ortaya konulacaktır.

Çalışmanın ana kaynağını, Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan konu ile ilgili belgeler oluşturmakta olup, kartpostal-fotoğraf, bahçe plan ve krokileri gibi görsel kaynaklara da başvurulmuştur. Buna ek olarak konu ile yakından alakalı olan daha önce yayınlanmış yerli ve yabancı literatürden, o döneme ait gazetelerden faydalanılmıştır.

Çalışmada veri toplama tekniklerinden yararlanılarak daha çok ilk elden kaynak niteliği taşıyan belgelere yer vermeye çalışılmıştır. Bu belgelerin bulunduğu fonlar arasından özellikle, Bab-ı Ali Evrakları (BEO), Dahiliye Nezaret Evrakları (DH.), İradeler (İ.), Maarif Nezareti Evrakları (MF.), Şura-yı Devlet (ŞD.), Yıldız Tasnifleri (Y.), ve Zaptiye Nezareti (ZB.) dosyaları öne çıkmaktadır. Çalışmaya görsel kaynak zenginliği sağlamak amacıyla dönemin matbuatından olan Resimli Kitap ve Servet-i Fünûn gazetesinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Osmanlı bahçe kültürünün Tanzimat Dönemine kadar hangi aşamalardan geçtiği, temas içinde olduğu kültürlerin Osmanlı bahçeciliğine katkısı analiz edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Osmanlı’da mevcut kamusal mekânların Tanzimat dönemi ile birlikte siyasi ve sosyal yapısındaki dönüşümü irdelenmiştir.

Üçüncü ve dördüncü bölümünde ise, XIX. yüzyılda Tanzimat ile birlikte Avrupa modeli meydanların ve bahçelerin İstanbul’daki uygulamaları, bu mekânlarda ortaya çıkan yeni yaşam pratikleri ve kent yaşamına taşıdığı değişim incelenerek, taşradaki millet bahçelerine nasıl model olduğu ortaya konulmuştur.

¹ Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, İstanbul 2016, s.2.

Genel bir ifade ile bu çalışma, Tanzimat reformlarıyla beraber batılılaşmanın kamusal mekânlara yansımalarını, millet bahçelerinin aracılığıyla Osmanlı gündelik yaşamına, nasıl etkilediğine ışık tutmaktadır. Günümüzde özellikle sosyalleşmede, toplumsal yaşamda, gündelik hayatta planlı yeşil alanlar son derece önemlidir. Elimizdeki bu çalışma söz konusu bu alanların tarihsel kökenini ortaya koymak üzere geliştirilmiştir. Bu köken günümüzdeki yaşam koşullarının değişimindeki pek çok başka faktör gibi Tanzimat dönemine uzanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE BAHÇE KÜLTÜRÜ

1.1.Osmanlı Bahçe Kültürünün Beslendiği Kaynaklar

Geçmişten günümüze daima doğa ile iç içe olmuş olan Türkler için bahçe, çeşitli kültürlerin etkisi altında binlerce yıl içinde oluşmuş bir yapıdır. Türkler, İslam medeniyetine girmeden önce çeşitli zaman ve yerlerde Çin, Hint, İran kültürleri ile temasta bulunmuşlardır. Orta Asya göçebe Türk kültürünün hâkim olduğu devirlerde, belirli bir bahçe kavramı ve kültürü yoktur. Türkler kış mevsimlerinde “kışlak” denilen vadilerde, ırmak kıyısı gibi alçak yerlerde geçici yerleşim birimleri oluşturmuşlardır. Yazları yazlık çadırlarda, “yaylak” denilen dağ yamaçlarında yaşamışlar, zamanlarının çoğunu günlerce at sırtında yol alarak geçirmişlerdir. Nitekim göçebe, yarı göçebe Türk kavimleri için bahçe, doğa ile iç içe geçmiş, fiziki olarak belirli bir sınırı olmayan (enformel) düzen içerisindeki yeşil alanlardır. Suyun veya yeşilliğin olduğu herhangi bir alan da göçebe Türk kavimleri için birer bahçedir. Keza Osmanlı medeniyeti içinde bahçe olgusunda da Orta Asya Türk kültürünün izlerini görmek mümkündür. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman döneminde itibaren yaz aylarında belli dönemlerde Osmanlı padişahları Boğaziçi kıyısına kendileri için yaptırdıkları has bahçelerin içindeki köşk veya saraylarda kalırlar, kışın ise Topkapı Sarayı’na geri dönerlerdi. Hatta bazı zamanlar saray halkı kış aylarında dahi Edirne’deki sarayda kalırdı. İstanbul’daki mesire alanları başta olmak üzere, has bahçelerin sade ve doğal bir görünüm içerisinde olmasının temelinde Orta Asya Türk kültürünün doğaya olan saygısı yatmaktadır.

Türklerin X. yüzyılda İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte, temeli doğu felsefesine dayanan ve daha sonra dinsel inanç düzeyine yükselen “Cennet Bahçesi”² düşüncesi Türk kültüründeki doğa ve bahçe anlayışına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Nitekim Kur’an da “Cennet Bahçelerini” tanımlayan ayetlerin olması da bu konuda teşvik edici rol oynamıştır. İslam din âlimleri ise yeryüzündeki bahçeyi,

² Cennet çeşitli hadislerde ve ayetlerde hem bahçe hem ahiret cenneti anlamında yer almıştır. İbn Kayyim’in belirttiği gibi bu ayetlerde geçen cennet, ağaçların altı anlamına gelmektedir. Buhari ile Tirmizi, hadislerde cennetin ortasında dört nehir bulunduğunu aktarır. Kısaca çoğu ayette gölgelerden, dallardan, sarmaş dolaş olmuş koyu yeşilliklerden, meyve ağaçlarından bahsedilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 374-386.

her noktasında Allah'ın yer aldığı, iç dengeyi bulmaya hizmet eden ruhani bir mekân olarak görmüşlerdir. Bu ayetlerde cennet bahçesine kendine has özellikleri veren iki unsur vardır; bahçenin kendisi yeşillenen, açan yaşam gücünün mutluluk veren bolluğunu temsil eder, aynı zamanda gerçek olan, düşmanca olmasa da huzur vermeyen, dıştaki dünya ile sınırı belirler.³ Cennet bahçelerini somuta indirgeyen bir takım hayali ve şematik mimari özellikleri de mevcuttur. Bahçeyi dört parçaya ayıran nehir bulunmaktadır. Bu dörde bölünmüş bahçe şeklinin iki tarafında ağaçlı yollar, ağaç grupları, çardaklar gölge oluşturur ve ana yollar boyunca kanal ve havuzlar, dört yolun kesiştiği yerlerde fiskiyeler serinlik sağlar. İslam bahçelerinde suyun her yerde bulunması, İslam bahçe sanatının genel özelliğidir. İslami inanca sahip dünyevi hükümdarlar ise İslami anlayışta tarif edilen bu koşulların hayali ile dünyadaki kendi cennet bahçelerini yaratmaya çalışmışlardır. Örneğin; Irak'daki halifeye ait *Samarra Bahçeleri* ve İspanya'daki *Madinat al-Zahra*, sonrasındaki Timur'un *Semerkant* ve *Herat'daki* bahçeleri sayılabilir.⁴

Kısacası İslam bahçelerinin, dünyevi ihtiyaçlara hizmet etmek yanında manevi bir atmosferde yarattığı söylenebilir. Nitekim İslam medeniyeti çevresi içine giren Türkler, kendi devlet kurumlarını kurulduktan sonra yerleşik kültürün ön plana çıkmasıyla birlikte, biçimsel şekilleri biraz daha belirgin (formel) yapıda bahçeler oluşturmaya başlamışlardır. Özellikle has bahçeler ya da saray bahçeleri, İslami anlayışta görülen *cennet bahçesi*⁵ imgesine benzetilmeye çalışılmıştır. Aynı benzetme doğal olarak Osmanlı devletinden önceki diğer Müslüman Türk devletleri olan Büyük Selçuklu Devleti'nde Suriye, İran ve Anadolu Selçuklularında, hatta Memlûklulardaki bahçecilik anlayışında da görmek mümkündür. Diğer taraftan geniş bir coğrafyayı uzun süre hâkimiyet altına alan İslam medeniyetindeki tüm bahçelerin istisnasız biçimde aynı

³ Hans Sarkowicz, *Park ve Bahçelerin Tarihi*, Çev: Ersel Kayaoğlu, Ankara 2003, s. 12.

⁴ İspanya'daki bu bahçeler Türk bahçesi gibi içinde yaşanır bir mekân olmasına önem verilerek düzenlenmiştir. İspanya'da diğer adıyla Mağrib bahçeleri olarak geçer. Bu bahçelerin en fazla yayıldığı alan Fas ve Endülüs'tür. Bu bahçeler genellikle küçük ölçekli olup, etrafı duvar, teras ya da köşkler ile çevrilidir. Milat'tan önce 329'da Büyük İskender'in eline geçen Semerkand, Milat'tan sonra VI. yüzyılda Orta Asya Türklerinin, VIII. yüzyılda ise Müslümanların egemenliğine girmiş ve en parlak dönemini yaşamıştır. Semerkant ve Herat, Timur saray ve bahçelerinin merkezidir. Semerkant'ın çevresi yeşillik bağ ve bostanlar ile çevrilidir. Buradaki bahçeler Uzakdoğu ile ilişkisinden dolayı Çin etkisinde kalmıştır ve ölçekleri büyüktür. Ayrıca bu bahçelerde Hint etkisi de hissedilmiş ve mimarisinde simetrik keskin çizgileri olan desenler hâkimdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Sedat Hakkı Eldem, *Türk Bahçeleri*, İstanbul 1976, s. 347.

⁵ Hans Sarkowicz eserinde "Cennet Bahçesini" şöyle açıklamıştır: Çok eskilerden beri geçmişe, şimdiye ve geleceğe ilişkin cennet efsanesi ulaşılmaz uzaklıklara gitmiş ve muhteşem biçimde donatılmış bir bahçe ile ilişkilendirilir. Kuran'ın 56. Suresi, vaha özlemi ile yanan ve yüce tanrının lütfuna ermiş çöl evlatlarını "sonsuz zevklerle dolu bahçelere" götürür. Bu cennetmekânlık açısından İslam, çok eskilere dayanan bir gelenek silsilesine katılır, Hans Sarkowicz, *a.g.e.*, s.11.

olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Zira bu bahçeler farklı yerel kültürlere dayanmakta, farklı ülkelerdeki iklim ve coğrafya özelliklerini de yansıtmaktadır. İran, İspanya ya da Hindistan'daki bahçe kültürleri birebir aynı nitelikler gösteremez. Keza Osmanlı bahçeleri de kendine has özellikleri dolayısıyla bunların hiçbirisiyle aynı guruba girmeyebilir.

Anadolu Selçuklu ve Osmanlı döneminde Türk İslam bahçesinin bir takım genel özellikleri vardır. Selçukluların Anadolu'yu denetimleri altına almaya başladıktan sonra ise, Selçuklu sultanları geniş bahçe ve avlulara sahip saraylar yaptırmışlardır.⁶ Bu bahçe ve avlular suyu bol bir yerde kurulmuş, meyve ağaçları ve çiçeklerin yoğun olduğu, çeşmelerin bulunduğu birer cennet algısı yaratmak üzere tasarlanmaya çalışılmıştır. Örneğin Anadolu Selçuklu devletinin başkenti Konya'da güzelliği ve bereketiyle ünlü *Meram Bahçeleri*, biçimiyle olmasa bile ismiyle günümüze kadar ulaşabilmiş bir Selçuklu bahçesidir. Selçuklu Sultanı Alâeddin, Konya'da tepelerden inip sulanan bahçelerden geçerek kente doğru akan suyu, kentin kenarında bir su deposuna yönlendirmiştir. Kentin çevresinde yer alan yemişliklerin (meyve bahçeleri) ve bahçelerin oluşmasını sağlamıştır. 1221'de Selçuklular tarafından fethedilen Alanya'da da Konya model alınmıştır. Selçuklu kentlerinde oluşan surların ve kalelerin içinde dahi su yapıları ve bahçeler tahsis edilmiştir. Doğu'nun çok önemli bir imar sistemi olan kent çevresindeki bahçe kuşakları, pek çok Selçuklu kentinde ve sonraki süreçte Osmanlı kentlerinde de uygulanmıştır.⁷

Sonuç olarak, Anadolu Selçuklu kentlerinde suyu bol olan bölgelerde oluşturulan, sultanların sahip olduğu bahçeler, Selçuklu kültürünün önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. XI. Yüzyıldan itibaren Anadolu'da hâkim olan Selçuklular, bu yapısal düzenlemelerle yeni bir toplum yapısının ve istikrarının temellerini atmışlardır. Ortaçağ döneminde Selçukluların yanı sıra geniş bir coğrafyada, özellikle Asya'da bahçe geleneği önemlidir. Bu önem İslami bahçe geleneğinin gücünden de kaynaklanmaktadır. Ancak, Anadolu bu hususta farklı bir yapı sunmaktadır. Burada İslam öncesi Anadolu kültüründe var olan Pontus, Ermeni ve Bizans kültürlerinin de etkisi vardır. Nitekim Selçuklu gibi doğudan gelen ve doğunun kültürünü de beraberinde getiren Osmanlılar da tıpkı sadece İslam bahçe kültürüne itibar etmemiş,

⁶ Elmas Erdoğan, "Tarih İçinde Türk Bahçesi", *Çevre ve İnsan Dergisi*, 37, Ankara 1997, s. 26.

⁷ Yalçın Memluk, "Anadolu da Türk Bahçesi ve Bahçe Kültürü", *PLANT*, Sakarya 10 Eylül 2013, Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.plantdergisi.com/yazi-profdryalcin-memluk-anadolu%E2%80%99da-turk-bahcesi-ve-bahce-kulturu-51.html>

kendi öz kültürünün birikimine dayalı bahçeler tesis etmiş ve yeşil alan sistemleri oluşturmuşlardır. Osmanlıların kentlerde yeni tesis ettikleri bahçelerde Selçukluların su yapılarını ve sistemlerini muhafaza ettikleri görülmektedir.

Osmanlı has bahçeleri İslamiyet'ten ve doğu uygarlıklarından aldığı kaynakları işleyip batı etkisine uzun süre kapalı kalmıştır. Diğer taraftan Roma bahçe kültürüyle gelişen biçimsel olmayan (enformel) havuzlu, fiskiyeli, Bizans bahçe kültürü, Osmanlı bahçeleri üzerinde doğrudan etkili olmuştur.⁸ Bizans bahçe kültürünün etkisi 1453 yılında değil, Osmanlı'nın Rumeli'ye ayak bastıklarında, Bizans ile yakın komşu olduklarında görülmeye başlamıştır. Osmanlılar Bizanslılardan kazandıkları topraklarda buldukları bahçeleri aynen devam ettirmişler ve üstüne kendi kültür deneyimlerini, zevklerini katarak geliştirmişlerdir. Osmanlılar bahçelerini oluştururken su kanalı yapmak yerine daha çok akarsu kenarlarına bol ağaçlar dikerek, önceden planlanmış kesin kurallara bağlı bahçeler yaratmamışlar, aksine arazinin yapısına uygun en elverişli alanı tercih etmişlerdir. Böylece bahçelere doğal olarak kendiliğinden gelişmiş görüntüsü vermeye çalışmışlardır. Bu durum bize Osmanlıların, doğaya olan saygısını göstermekte olup, bu anlayışın temelini Orta Asya Türk kültüründeki Şamanizm'e dayandığı söylenebilir. Çünkü Şamanizm inancına göre dağ, taş, toprak gibi doğadaki her bir nesneye saygı duyulmuş ve bu miras Osmanlı bahçeciliğine yansımıştır.

Osmanlı bahçecilik anlayışı; Türk, İslam ve Bizans bahçe kültürünün sentezlerinden oluşmaktadır. Hatta başta İtalya olmak üzere çoğu Avrupa ülkesinde görülen Rönesans bahçeleri, doğu ve özellikle Türk-İslam bahçelerinden ilham almıştır. İstanbul'un fethedilmesiyle veya Türklerin İstanbul'u almadan önceki Bizans ile olan münasebetlerinde: Rambaud, Gibbons, Scala, Oberhummer, Sokolov gibi yabancı yazarlar eserlerinde, Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerini etkilediği, hatta Osmanlı'nın Bizans'ın bir kopyası olduğunun iddia etmişlerdir. Ortaya atılan bu tezleri, Mehmet Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* isimli kitabında tam tersini savunmaktadır. Yazara göre, Bizanslılar, Osmanlılardan önce Anadolu Selçukluları ve Büyük Selçuklu Devleti ile münasebette bulunmuşlar, ondan önce Emevi ve Abbasiler ile yakın ilişkiler kurmuşlardır. Nitekim İslam Medeniyeti ile Doğu Roma asırlardır karşılıklı olarak birbirleriyle kültürel etkileşim içerisinde

⁸ Burada Bizans bahçe kültürünün Osmanlıya etkisinden söz etmek pek mümkün değildir. Çünkü Bizans bahçe kültüründeki havuz ve fiskiye İslamiyet'te tasvir edilen "Cennet Bahçesi"nde geçmektedir. Bu durum, "eski Roma bahçeleri, İslam bahçelerinden etkilenmiştir" şeklinde açıklanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurhan Atasoy, *15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler*, İstanbul 2005, s. 16.

olmuşlardır. Netice itibariyle Osmanlı ile Bizans arasındaki bu müessese benzerliklerinin olması pek doğaldır. Ancak bu benzerlik, Osmanlının Bizans müesseselerinden değil, kendisinden önceki Türk İslam devletlerinden etkilendiğini göstermektedir. Bu yüzden Bizans bahçe kültürü ile Osmanlı bahçe kültürü arasında diğer müesseselerde olduğu gibi benzerlikler bulunmaktadır.⁹ Her iki bahçecilik kültüründe, formel olmayan doğa ile içice bahçeler bulunmaktadır. Bahçecilik konusunda Bizans ile Osmanlı arasındaki en önemli fark; Bizans bahçelerinde heykellerin varlığıdır. Çünkü İslam inanışlardan dolayı heykeller Osmanlı bahçe kültürü içinde uzun bir dönem yer almamıştır. Osmanlı bahçelerine heykellerin yer alması, XIX. Yüzyılda Tanzimat dönemiyle birlikte oluşturulan Millet bahçelerinde görülecektir.

İç içe geçmiş bu üç kültürün (Türk, İslam, Bizans) yansımalarını Osmanlı bahçelerinde görmek mümkündür. Bunların yanında Avrupa bahçe kültürünün Osmanlı bahçeciliğine etkisi en azından XIX. Yüzyıla kadar son derece sınırlıdır. Nitekim A. Polat, Avrupa bahçe kültürünü oluşturan Rönesans bahçelerinin ve Barok formalizminin, gerek İngiliz natüralizminin, Osmanlı bahçelerinde geniş ölçüde uygulama alanı bulmadığını belirtmektedir.¹⁰ Osmanlı bahçelerinde daha çok doğu felsefesinde yer alan ve daha sonra dinsel inanç düzeyine yükselen “*Cennet Bahçesi*” olgusu çok daha belirgindir. Fakat daha sonraki süreçlerde, İstanbul’un çağın başkenti olması, Avrupa’ya elçiler gönderilmeye başlaması, batıda ki yeniliklerin takip edilmesi zamanla batının etkisini bahçelere de yansıtmış, Osmanlının ortak bahçecilik anlayışında Avrupa etkisi, kendini hissettirmeye başlamıştır.¹¹ İstanbul içi ve çevresi, Padişah, Hanım Sultan ve devlet erkânına ait saray, konak ve yalı bahçelerinin bir kısmı Avrupa’daki bahçe düzenlerinin etkisinde kalmaya başlamış ve var olan niteliklerinden kısmen ayrılarak yeni düzenlerine bürünmüşlerdir.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, Osmanlılar tanıştıkları kültürleri kendi geleneklerine uygun olarak yeni baştan yapılandırmışlar ve yepyeni bir sentez ortaya koymuşlardır. Bahçelerini doğanın bir parçası olarak ele almışlar, ağaçlar, çiçekler dikerek bunları zenginleştirmişler ve güzelleştirmişlerdir. Osmanlılar sonraki

⁹Ayrıntılı Bilgi için bkz: Mehmet Fuat Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Ankara 2012, s. 23-49.

¹⁰ Ahmet Tuğrul Polat, (Nisan 2014) “Türk Bahçesi”, *Peyzaj ve Süs Bitkiciliği Dergisi* (PLANT) (<http://www.plantdergisi.com/yazi-yrddocdrahmet-tugrul-polat-turk-bahcesi-67.html/23.7.2014>)

¹¹ Yirmi Sekiz Çelebi Sefaretname isimli eserinde kendisine gezdirilen muhteşem saraylar, süslü bahçeler, eşi benzeri olmayan havuzlardan bahsetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Şevket Rado, *Paris’te bir Osmanlı Sefiri Yirmi sekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi*, İstanbul 2010.

dönemlerde temas ettiği Avrupa bahçe kültürlerinin etkisinde kalsa bile kendilerine has bahçe kültürünü tamamen terk etmemişler, böylece zengin bir bahçe kültürü ortaya çıkarmışlardır. Bu konuya çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak değinilecektir.

1.2. XIX. Yüzyıl Öncesinde Osmanlı Yaşam Kültüründe Bahçe: Has Bahçeler

Osmanlı yaşam kültüründe bahçeleri üç aşamada incelemek gerekir. Çünkü her dönemde Osmanlı'daki yeşil alanlara yüklenen işlev ve içerikler bir farklılık göstermektedir. Bu farklılıkları daha iyi ortaya koyabilmek için bahçeleri dönemlere ayırarak incelemek gerekir. Bu dönemleri, Osmanlı yaşam kültüründe ki değişimleri göz önüne alarak tespit etmek gerekirse; bu dönemleri, XV. ve XVI. Yüzyıllardaki Klasik Dönem, XVII. ve XVIII. Yüzyıllar ile XIX. Yüzyıl modernleşme dönemi olarak sınıflandırabiliriz.

Klasik döneme Osmanlı bahçe kültürü içinde has bahçeler öne çıkmaktadır. Bu dönemde halkın da vakit geçirebileceği ortak yeşil alan olan mesire yerleri sınırlıdır. XVIII. Yüzyılda ise has bahçelerden ziyade mesire alanları ön plandadır. Çünkü bu yüzyılda has bahçeler, değişim geçirip *Hümayûnabad*, *Sadabad* gibi adlarla isimlendirilerek biraz daha geniş ölçekli, görselliğin de ön planda olduğu mesire alanlarına dönüştürülmüştür. Önceki dönemde kapalı kapılar ardında yer alan has bahçelerin bazıları, halkın kullanımına açılarak kamusal mekânlar içine dâhil edilmiştir. Burada mesire alanları XVIII. Yüzyılda ortaya çıkmıştır veya Klasik dönem içerisinde yoktur gibi bir yargıdan bahsedilmemektedir. Mesire alanları Osmanlı yaşam kültüründe daima var olmuştur. Sadece XVIII. Yüzyılda sayılarında artış yaşanarak bu alanlarda eğlenip vakit geçirmek toplumsal yaşam kültüründe yaygınlık kazanmıştır. Has bahçe, mesire alanları ayrı başlıklar altında ilerleyen kısımlarda incelenecektir. Öncelikle mesire alanlarının neden XVIII. Yüzyılda ön plana çıktığı, Osmanlı yaşam kültürünün arka bahçesi olarak tabir ettiğimiz has bahçelerin niçin halka teşhir edildiği sorularını cevaplandırmak gerekir.

Klasik dönemde Osmanlı yaşam kültürü; başta Devlet-i Âliye olmak üzere toplumun her kesiminde aza kanaat getiren, sadece ihtiyaçlarını karşılayacak kadar zevkine düşkün, sade ve doğal bir yaşam tarzını benimseyen bir zihniyet dünyası hâkimdi. Bu zihniyet XVII. Yüzyılın sonlarına kadar devam etti. Çünkü Osmanlı devleti

XV. ve XVI. Yüzyıllarda sosyal ve ekonomik açıdan Avrupa'dan ve çağdaşı diğer devletlerden üstün konumdaydı. Doğu da ve batıda kazanılan askeri zaferler ile yeni topraklar kazanılıyor, elde edilen ganimetler ile devlet mali açıdan altın yıllarını yaşıyordu. Devlet-i Aliye cephelerde kazandığı askeri zaferler ile kendi tebaasına karşı saygın, güçlü imajını korumaya devam ediyordu. Nitekim devlet hazinesindeki paralar olası savaş durumlarına karşın veya yerler fetih etmek için ordunun güçlenmesine harcanıyordu. Başta padişah olmak üzere devlet adamlarının gündelik yaşantıları da müriflikten kaçınıp kendi tebaası gibi mütevazı bir yaşantı sürmeye, aşırı lüks yaşamamaya dikkat ediliyor, daha doğrusu lüks yaşasalar bile bunu halka göstermiyorlar, has bahçelerde kendi içlerinde yaşıyorlardı. Zaten devletin bu yüzyıllarda gücü ve haşmeti gündelik hayat içerisine rahatlıkla yansıdığını görmek mümkündür. Bunu sadece toplumun temel gereksinimlerine harcayarak; cami, medrese, hastane, aş evleri gibi günlük yaşam için önemli yapılar yaptırmıştır. Böylece devlet kendi otoritesini pratikte topluma yansıtarak göstermiştir. Ancak 1700'lü yıllardan itibaren askeri zaferler durmuş, yenilgiler başlamış, XVIII. Yüzyıldan itibaren idareciler, devletin imajını korumak, her şeyin yolunda olduğunu halkına göstermek için farklı bir politika geliştirmiştir. Bu dönemde saray ve köşklerin sayıları arttıkça, sultanın ve saray halkının sur dışı gezileri de artmıştır. Hatta bu gezileri, Fransız gezgin Charles Pertusier, *“Bizans imparatorlarında olduğu gibi sarsılmış ruh halini yüceltmeyi amaçlayan Osmanlı kibrinin bir ifadesi olduğunu”* açıklamıştır.¹² Artık devlet, imajını gündelik hayat içerisine görsel olarak yansıtmaya başlamıştır. Bunu has bahçeleri halka teşhir ederek kullanımına açarak ya da yeni oluşturulan mesire yerleri ile sağlamaya çalışmıştır. Burada asıl amaç savaşlarda yenilen, toprak kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun hala güçlü ve her şeyin yolunda olduğunu göstermektir. Zaten XVIII. Yüzyılda sarayın yaptığı merasimler, düğün ve törenler abartılı şekilde şatafatlı, adeta halkın gözü önünde sergilenmiştir. Burada amaç yaşanan siyasi başarısızlıkların üstünü örterek adeta kamuoyunda gündemi değiştirme yoluna gidilmiştir. Öyle ki savaş meydanındaki yenilgilerin ve toplumsal kargaşanın, devlet ihtişamı ile büyük gösterilere yol açması ilk kez XVIII. Yüzyılda gerçekleşmiştir. 1529'da Viyana'daki yenilgilerin hemen arkasından yapılan Kanuni'nin oğullarının sünnet törenlerinin akıllı bir şekilde planlanması, bu duruma verilebilecek örneklerden biridir. Devleti Aliye'nin XVIII. Yüzyılda olumsuz bir durum ile çoğu kez karşılaşmaları saray törenlerinde bir takım

¹² Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev: İlknur Güzel, İstanbul 2010, s. 86.

dönüşümlere neden olmuştur. Boğaz gezilerinin doğası ve anlamı değişmiş, bir imparatorluk tören sahnesine dönüşmüştür. Saray'ın boğaz gezileri, sur içi ve sur dışı yer değiştirmelerin önemi artmıştır. Padişahlar, av gezileri, resmi toplantılar ya da sosyal hizmetler amacıyla farklı sarayları ya da kasırları kısa süreler ile sıklıkla ziyaret etmiştir. Saray eğlenceleri ve geleneksel kutlamalar adeta umuma açık hale gelmiştir.¹³ Fakat bu durum belli bir süre sonra ters tepkilere yol açmış, başta İstanbul olmak üzere ülke genelinde isyanlar çıkmıştır. Yaptırılan birçok köşk ve bahçeler bu isyanlarda yakılıp yıkılmıştır.

Kısaca Osmanlı devletinin siyasi alandaki başarı ve başarısızlıkları Osmanlı'nın yaşam kültürünü doğrudan etkilemiştir. Devlet yeri geldiğinde Osmanlı bahçelerini bir amaç, yeri geldiğinde bir araç olarak kullanmıştır. XVIII. Yüzyılda bahçeler daha çok araç olarak toplumu etkilemek için kullanılmıştır. Devletin toplum içinde yeşil alanlara yüklediği görevler, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarına göre değişim göstermiştir. Bu değişimler sadece bahçelerin sosyal işlevleri dışında fiziksel açıdan görsellikte de yaşanmıştır.

Osmanlı bahçeleri, toplumun gündelik ihtiyaçlarına yönelik, dönemin yaşam tarzına uygun olarak değişim göstermiş, yaşanan siyasi olaylardan, devletin izlediği politikalarından etkilenmiştir. Her şeyden önemlisi bahçeler; dönemin içinde bulunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik durumunun perde arkasını bizlere yansıtmıştır. Osmanlı yaşam kültüründeki bu yansıma; bahçelerin günlük hayatın ihtiyaçlarını gideren, pratik çözümlere dayalı, toplumun her kesimden insanın buluşma noktalarından biri olmuştur.

İstanbul'un fethinden önce XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı devletine Bursa, İznik, Edirne başkentlik yapmıştır. Osmanlı padişahları bu şehirlerde saraylar ile birlikte sarayın bir parçası olan saray bahçelerini, şehzadelerin oturduğu Manisa, Amasya, Trabzon, Bolu, Kütahya, Konya, Sivas gibi şehirlerde Şehzadelerin oturduğu konakların çevresine bahçeler yaptırmışlardır. İşte yaptırılan bu bahçelerin bir diğer adı has bahçe olarak geçmektedir. Sadece Osmanlı hanedan mensuplarının, ileri gelen devlet yöneticilerine has olan bu bahçeler halkın ya da bir başka deyişle sıradan insanların kullanımına kapalı, saray halkının kullanabildiği bahçelerdir.

¹³ Shirine Hamadeh, *a.g.e.* , s. 90.

Has bahçelerin kendi içlerinde de bir takım farklılıklar vardır. Zihnimizdeki has bahçe algısında bir takım yanlış anlaşılımların oluşmaması için bu farklılıklara kısaca değinmek yeterlidir. Has bahçe denildiği zaman ilk akla gelen sarayın çevresinde saray'a ait bahçedir. Fakat bir bahçenin, has bahçe olabilmesi için içinde illa bir sarayın olması gerekmez. Bazen bu padişahın bir av köşkü, bir konak olabilir. Ayrıca içinde padişah veya bir paşanın ikamet ettiği binaların olmadığı sadece meyve ve sebze üretimi için vazife gören has bahçeler de bulunmaktadır. Has bahçeler, asıl İstanbul'un Osmanlı payitahtı olmasından sonra Devlet-i Aliye'nin vaz geçilmez unsuru haline geldi. 1720'lere gelindiğinde has bahçelerin fiziki ve sosyal işlevlerinde değişiklikler yaşanmış, diğer ismiyle padişah kasırları olarak karşımıza çıkmıştır. Has bahçeler imparatorluğun yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.

1453'te İstanbul'un fetihten sonra has bahçelerin yeni gözde mekânı İstanbul olmuştur. Bizans döneminde Boğaziçi pek önemsenmemiş, Bizans imparatorların ilgisi İstanbul surlarının ötesine geçmemiştir¹⁴. Fetihden sonra Türkler, Özellikle XVI. ve XVII. Yüzyıldan itibaren Boğaziçi'ni imar ederek bahçeler, zarif köşkler ve yalılarla süslemişlerdir. İstanbul'un her tarafında padişahlar için düzenlenmiş has bahçeler oluşturulmuştur. Padişahlar göz alıcı bu has bahçelerde devlet işlerini görüşür, at yarışı, atıcılık, avlanma, gezinti yeri, güreş, şölen gibi benzer sosyal aktivitelere katılır, günün yorgunluğunu bu bahçelerde atarlardı. Bunlardan bazıları; *Bursa Sarayı Bahçesi*, *Yeni Edirne Sarayı Bahçesi*, *Topkapı Sarayı Bahçeleri*, *Yıldız Sarayı Bahçesi*, *Ihlamur Kasrı Bahçesi*, *Kandilli Bahçesi*, *Üsküdar Sarayı Bahçeleri* veya Haliç kıyıları ile Boğaziçi kıyılarındaki, sırtlarının tepelere dayamış olan *Karaağaç Bahçeleri*, *Hasköy Bahçeleri* ya da *Küçükusu*, *Kâğıthane* gibi dere kenarlarında suyun keyfini çıkararak has bahçelerdir. Bu örnekleri çoğaltmakla beraber, sadece saray halkının kullanımına açık olan has bahçeler Osmanlı yaşam tarzına uygun şekilde, çok ta büyük olmayan küçük ölçülerde tasarlanmıştır.¹⁵

Osmanlı padişahları dinlenip eğlenmek, hoş vakit geçirmek ve günlük devlet işlerini yürütmek için Boğazın ve şehrin çevresine çok sayıda bahçeler yaptırmışlardır. Padişahların dışında sadrazamlar ya da ileri gelen devlet adamlarının da bahçe yaptırdıkları bilinmektedir. Osmanlı devleti doğaya çok önem verdikleri için hemen hemen her padişah en az bir bahçe yaptırmıştır. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman

¹⁴ Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İstanbul 1992, s. 200.

¹⁵ Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s. 19.

dönemi bahçecilik açısından zengin bir dönemdir. Osmanlı döneminde bahçeler ev, konak, bir köşk veya sarayın en gerekli bir bölümü olarak görülmüştür. Bahçeye konuttan daha fazla önem verilmiştir. İstanbul'da her ev veya konakta olduğu gibi padişahlara ait saray, kasır ve köşkların de birer bahçesi olduğu muhakkaktır.

Asıl konumuzdan sapmamak adına bu dönemde İstanbul'daki tüm has bahçelerden bahsetmek mümkün olmamakla beraber konumuzla ilgili bir ön bilgi mahiyetinde önce İstanbul'daki dönemin belli başlı bir takım has bahçelerine kısaca değinmekte yarar vardır. Bu bahçeler *Tokat Bahçesi*, *Davut Paşa Bahçesi*, *Bebek Bahçesi*, *Tersane Bahçesi*, *Çubuklu Bahçesi*, *İskender Çelebi Bahçesi*, *Halkalı*, *Ayazma*, *Kule*, *Sultaniye*, *Büyükdere Bahçesi*, *Harami(paşa) Deresi Bahçesi*, *Siyavuş Paşa bahçesi*, *Fenerli Bahçe*, *Kandilli*, *Vidos*, *Hasan Halife Bahçesi*, *Karaağaç* bahçeleridir.

Fetihten sonra Boğaziçi'nde ilk oluşturulan has bahçe; Beykoz korusunun yanındaki Tokat bahçesidir¹⁶. Bu bahçe Fatih Sultan Mehmet tarafından tesis edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet bu bölgede avlanırken 1458'de Mahmut Paşa'nın Tokat'ı aldığı haberi gelince sevinerek buraya Tokat ismini vermiştir. Hatta avlanan hayvanların korunması için Tokat'daki sura benzer bir sur çektirmiştir¹⁷. Böylece boğaz'daki ilk has bahçe kurulmuştur. Bahçe içinde bir köşk, hamam, havuz, şadırvan yapılmıştır. Bu bahçeden Kanuni Sultan Süleyman'ın çok hoşlandığı IV. Murat'ın cirrit oynadığı rivayet edilir. 1749'da I. Mahmut bu bahçeyi tamir ettirmiş ve "*Hümâyünâbâd*" ismini vermiştir¹⁸.

Fatih Sultan Mehmet, savaş gazilerine ganimet dağıttığı Hasköy'de yer alan arazide bir bahçe yapılması emrini vermiştir. Tersane bahçesi ya da diğer adıyla Hasköy Bahçesi olarak geçen bu bahçenin işlevi diğer has bahçelerden biraz daha farklıdır. Burada turfanda sebzeler ve meyveler yetiştirilip satışa sunulurdu. Bu sebze ve meyvelerle bostancılar ilgilenir, bostancı başı da satılan ürünlerin defterlerini zamanında padişaha sunar¹⁹. Ayrıca bahçeye birçok köşk, hamam, oda, havuz ve şadırvan yapılmıştır. II. Osman, IV. Murat, Sultan İbrahim ve IV. Mehmet burada kalmıştır.²⁰

¹⁶ Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 4, Ankara 1958 s. 179.

¹⁷ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle İstanbul Bahçeleri*, Ankara 1972, s. 20.

¹⁸ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 180.

¹⁹ Sanem Çınar, Simay Kırca, "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 60, İstanbul 2010, s. 62.

²⁰ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *a.g.e.*, s. 49.

Fatih döneminde ortaya çıkan bir diğer has bahçede Bebek Bahçesidir. Bebek lakabıyla tanınan mahallenin zabıta işlerine bakmak üzere Bebek Çelebi isimli bir bölükbaşının tayin edilmesinden dolayı bu isimle anılır. Padişahlara özel olan deniz kenarında geniş bir alanı kaplayan bu bahçe daha sonraki yüzyıllarda ilgilenilmediğinden bakımsız bir duruma gelmiştir. Ancak III. Ahmed zamanında sadrazam olan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa bu bahçeyi 1725’de imara açarak, yeni baştan düzenleyerek *Hümâyünâbâd* olarak yaptırmıştır²¹. Ayrıca birkaç dükkân hamam, cami yaptırarak o bölgedeki halkın faydalanmasına vesile olmuştur.

II. Beyazıt zamanında İstanbul’daki surların dışında Bakırköy’e doğru uzanan geniş bir alanda çok eski bir has bahçe vardır. XV. Yüzyılın ikinci yarısında II. Beyazıt’ın sadrazamı olan Davut Paşa tarafından yaptırılan bu bahçede Osmanlı orduları Rumeli’ye sefere çıkacakları zaman çadırlar kurulup, padişah ve ordusu uğurlanır, dönüşte aynı yerde karşılanırdı. Davut Paşa, orduyu uğurlama ve karşılama törenlerinde geceleri konaklayabilmeleri için buraya bir padişah kasrıyla bahçesini yaptırdı²². Daha sonra burası Davutpaşa Bahçesi olarak nitelendirildi. Padişahlardan IV. Mehmet burayı çok sever, avlanır, eğlenir haremiyle beraber çoğu zaman burada kalırdı²³. II. Mahmut ise Rumeli’den dönüşlerinde bu bahçede dinlenir, bazen devlet işlerini bu bahçede devlet adamlarıyla görüşürdü. Bu bahçe; Osmanlı devletinin Rumeli’ye sefere çıkacağı ve ya döneceği zaman orduların konaklama yeri olarak kullanılması görevini ilerleyen yüzyıllarda da sürdürmüştür.

Yavuz Sultan Selim tarafından inşa ettirildiği söylenen Çubuklu bahçesi ise diğer has bahçeler gibi Padişahlar tarafından avlanma yeri olarak kullanılmıştır. Ayrıca bu bahçede sebze ve meyve yetiştirilerek, elde edilen ürünlerin halka satışıyla padişahlar için bir gelir kaynağı sağlamıştır²⁴.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Türk bahçeciliği önemli gelişmeler göstermiştir. Bu dönemde her alanda görülen hareketlilik bahçelere de yansımıştır. İstanbul’a çok sayıda bahçe meydana gelmiştir. Bu bahçelerden bazıları: *İskender Çelebi Bahçesi, Halkalı bahçesi, Kule Bahçesi, Sultaniye, Ayazma, İncirli, Büyükdere* bahçeleridir.

²¹ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 182.

²² Gönül Aslanoğlu Evyapan, *a.g.e.*, s. 47.

²³ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 155.

²⁴ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 178.

Bu dönemde yapılan has bahçelerden Büyükdere Bahçesini örnek verecek olursak; bahçenin olduğu yer sık ağaçlarla kaplı ormanlık bir alan iken Kanuni döneminde burası düzenlenerek bahçe yapısına kavuşturulmuştur. II. Selim'in burada gezintiye çıkarak ağaçların gölgesinde dinlendiği ve Padişahların burada ava çıktığı söylenmektedir²⁵. Ayrıca yerli ve yabancı birçok zengin burada gezinti yaparak, vakit geçirmiştir. XIX. Yüzyılın başlarında bazı elçilikler buraya yazlık konutlarının yaptırarak, Avrupalı diplomatların en gözde mekânları arasında yer almıştır. I. Abdülhamit döneminde bu bahçeye araba yolu yapılarak ulaşımı kolaylaştırılmıştır. Burası XIX. Yüzyılın ortalarına kadar farklı aşamalardan geçerek varlığını sürdürmüştür. Daha sonra emlak zengini Abraham Paşanın mülküne geçen bu bahçeye bir saray, çok sayıda köşkler, kuşhane, iki büyük havuz ve hayvan parkları yaptırmıştır. Bu bahçenin farklı bir özelliği halka ait bir bölümünün bulunmasıdır. Daha sonra Sultan Abdülaziz bu bölümü bir gazino haline getirmiştir²⁶.

III. Murat döneminde yaptırılan has bahçeler arasından; *Harami (Paşa) Deresi bahçesi*, *Siyavuş Paşa bahçesi* ve *Kandilli bahçesi* karşımıza çıkmaktadır.

Dönemin bir başka bahçesi ise II. Osman tarafından yaptırılan Vidos Bahçesidir. Bakırköy taraflarında yer alan bu bahçede padişahlar, yurdun farklı bölgelerinden getirilen yabancı hayvanları avlamışlardır.²⁷ Osmanlı padişahları, diğer has bahçelerde olduğu gibi harem halkıyla gelip bu has bahçede eğlenmiştir.

Hasan Halife Bahçesi ile Karaağaç Bahçesi IV. Murat döneminde yaptırılan hasbahçelerdir. Hasan Halife Bahçesi, Bebek Bahçesinin yanında ki alanda bulunmaktadır²⁸. Bu bahçe ismini IV. Murat'ın kullarından Yeniçeri Ağası Hasan Halifeden almaktadır²⁹.

Has bahçeler, mesire alanlarına göre sınırları ve içindeki unsurlarıyla biraz daha formel bir yapı içerisindedir. Herkesin göremeyeceği saray ahalisinin günlük yaşantısında sosyalleşebildiği en önemli mekânların başında olup, has bahçeler saray ile bir bütün olarak tasavvur edilmiştir. Topkapı ve Yıldız Sarayı denildiği zaman bahçe'nin kapladığı alanda buna dâhil edilmiştir. Osmanlı devletinde bahçesi olmayan

²⁵ Evliya Çelebi, *Seyahatname: İstanbul*, c.1, Haz: Seyit Ali Karaman, Yücel Dağlı, İstanbul 2014, s. 420.

²⁶ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 180.

²⁷ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *a.g.e.*, s. 48.

²⁸ Sâmîha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul 2002, s. 211.

²⁹ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 182.

ne bir saray, köşk, yalı, konak yoktur. XVIII. Yüzyılda bazı has bahçeler umuma, yani halkın kullanımına açılmıştır. Boğaziçi'ndeki has bahçelerin sınırları genişletilip imar edilerek yeni mesire alanları ortaya çıkmıştır.

1.2.1. Mesire Alanları

Mesire yerleri, bir kent ve kasabaların içinde ya da yakınında, insanların, boş zamanlarında dinlenmeleri, eğlenmeleri, yemekli kır gezisi yapabilmeleri için kent ya da devlet tarafından düzenlenmiş, ayrılmış alanlardır. Mesireler, başkent İstanbul'daki ağaçlık, akarsu, göl, deniz kenarı gibi uygun yerlerde konumlandırılmıştır. Mesire alanlarının büyük bir çoğunluğu tarihi yarımadanın dışında Boğaziçi'nin kıyılarında yer almaktadır.

Boğaziçi kıyılarının ise Osmanlı halkının günlük yaşantısında ayrı bir önemi vardır. İstanbul'daki özellikle Boğaziçi'nde yer alan bahçelerin bulunduğu yerlere baktığımızda İstanbul'un tüm mahalle ve semtlerinden söz etmek mümkündür. Bu yerler arasında Rumeli kıyısında: *Tophane, Salıpasarı, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Beşiktaş, Defterdarburnu, Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy, Akıntıburnu, Bebek, Rumelihisarı, Baltaoğlu Limanı, Emirgan, İstinye, Yeniköy, Kalender, Tarabya, Kireçburnu, Büyükdere, Sarıyer, Belgrad Köyü* yer alır. Anadolu kıyısında: *Kandilli, Vaniköy, Kuleli, Beylerbeyi, Çamlıca, Anadolu Kavağı, Hünkâr İskelesi, Yûşa Tepesi, Anadoluhisarı, İncirliköy, Beykoz, Çengelköy, Çubuklu, Göksu, Kuzguncuk, Öküzlimanı İskelesi, Fenerlibahçe, Üsküdar* yer alır. Boğaziçi'ndeki bu yerler özellikle XVII. ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı halkının en önemli gezi yerlerini teşkil etmiş, Osmanlının son dönemlerine kadar bu kıymet ve önemini korumuştur.

Mesire alanları XV. ve XVI. Yüzyılda sadece halkın gittiği padişah ve saray halkının rağbet etmediği yerlerdi. Çünkü halktan izole olmuş has bahçelerini tercih ediyorlardı. Kanuni dönemiyle birlikte artmaya başlayan Padişahların sur dışındaki has bahçelerde mevsimlik vakit geçirme alışkanlıkları, XVIII. Yüzyıla gelindiğinde farklı bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde birçok has bahçe onarılmış, padişah kasırları adı altında yeniden tanzim edilmiştir. Klasik dönemdeki birçok has bahçe, XVIII. Yüzyılda *Hümayunabad* ismini alarak imparatorluk kasrına dönüşmüştür. Yukarıda bahsedildiği üzere Fatih'in ilk has bahçesi olan *Tokat Bahçesi* bunlardan sadece biridir.

III. Ahmet yaz aylarında Topkapı Sarayından ayrılır, zamanını Haliç'teki *Karaağaç ve Tersane Bahçelerinde* geçirirdi. Sur dışındaki eski has bahçelerin araştırılması ve buradaki köşkların yenilenmesini buyurmuştur. Bundan sonra *Karaağaç, Yusuf Efendi, Beşiktaş, Davutpaşa, Dolmabahçe, Kandilli Bahçeleri* düzenlenmiştir. Osmanlı has bahçeleri imparatorluğun ilk dönemlerinde kısa süreli konaklama ve av için ya da savaşa giderken kullanılmak üzere tasarlanmıştır. XVI. Yüzyılın sonu ve XVII. Yüzyıldan itibaren ise işlevi değişmeye başlamış ve birçok has bahçe uzun mevsimsel dinlenme yerleri halinde kullanılmıştır. Sonraları *Göç-i Hümayun* veya *Nakl-i Hümayun* olarak nitelenen, Topkapı dışındaki sahil saraylara taşınma olayı, XVIII. Yüzyılda Osmanlı yaşam kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu yazlığa çıkma hareketi dönemin en önemli merasimini oluşturmuştur. Bu merasimler, tören şeklinde, kutlama havasında gerçekleşmiştir. Padişahın saraydan çıkışı tüm şehre duyurulur ve top atışları ile beraber, törenden sonrada pehlivan güreşleri, tüfek ve ok atışları yapılırdı.³⁰ Mevsimsel yer değiştirme geleneği III. Ahmet zamanında tam anlamıyla sistemli bir şekilde canlanmış ve XIX. Yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür. Padişah'ın dışında Boğaz ve Haliç bölgesi sadrazamlar, komutanlar, valide sultanlar, üst düzey bürokratlar aracılığıyla gelişti. Nitekim bu dönemde sahil sarayı ve yalıların sayısında artış yaşanmış, Boğaziçi yeni bir görünüme kavuşmuştur.

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa zamanında Çırağan Sarayının yapımına başlandı. Bu saray, III. Ahmet'in kız kardeşi olan eşi Fatma Sultan'a hediye edilmiştir. İbrahim Paşa bir yıl içerisinde üç tane kasır yaptırmıştır. Bunlardan ilki Yeniköy ve Tarabya arasındaki bölgede bulunan *Kalender Kasrı*, ikincisi Üsküdar yakınlarındaki *Şerefabad Kasrı*, üçüncüsü Anadolu yakasında Çubuklu taraflarında yaptırılan *Feyzabad Kasrı* idi. Bu dönemdeki en meşhur saray projesi 1721-22 de Sultan III. Ahmet için yaptırılan *Sadabad Kasrı*'dir. XVIII. Yüzyılda Osmanlı iktidarı Boğaz'ın ve İstanbul'un hâkim yerlerine çok sayıda kasırlar yaptırmış ve ihtişamını bu yolla tebaasına sergileme yoluna gitmiştir.

Bu padişah kasırları önceki dönemlerdeki has bahçelere göre biraz daha büyüktür ve batı etkisinin hissedilmeye başlandığı bu bahçeler halka görsel olarak sunulmuştur. Bunun için bu bahçeler boğazın kenarında ya da mesire alanlarının içinde yer almıştır. Bu yüzyılda has bahçe ile mesire alanları arasında fiziksel ve görsel

³⁰ Emine Dinceç, "Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü: Göç-i Hümayun (18.Yüzyıl)", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010*, 4/1, Ankara 2015, s. 238-239.

yakınlık söz konusudur. Buna en iyi örnek Kâğıthane Mesiresidir. Kâğıthane ve Sadabad Kasrı arasındaki ilişkiye aşağıda değinilecektir.

XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda sur dışında yer alan bu bahçe ve saraylar, etrafını çevreleyen duvar ve avlular kaldırılmış, bitişiğindeki arazilerle genişletilmiştir. Çevresindeki arazilerle genişletildiğinden daha önce alanı çevreleyen duvar ve avlular kalkmıştır. *Neşatabad* ve *Emnabad* kasırları buna örnek olarak verilebilir. XVIII. Yüzyılın has bahçelerin tipik bir örneği olan *Sadabad*, bunlardan farklı olarak kamusal ve özel alanları belirtmek için duvarlarla çevrili bir alana sahip değildir. *Sadabad*, önceki dönem has bahçeler gibi etrafı izole değil, aksine kafesli bir ahşap çit ile kısmen çevrilidir.³¹ Oysa önceki dönemlerde deniz kıyısındaki birçok bahçe ve saray ağaç kümeleri ve yüksek taş duvarlar ile çevrilmiştir. Topkapı sarayında olduğu gibi *Kavak*, *Sultaniye*, *Fenerbahçe* bu bahçelerden bazılardır. Saray halkı toplumdaki tecrit edilmiş, hükümdar münzevi bir hayat sürmüştür. Jean de Thevenot: XVII. Yüzyılda Boğaz'da gezerken, gördüğü sur dışı saraylarını “*manastırlar gibi, etrafı yüksek duvarlar ile çevrili*” şeklinde tanımlamıştır.³²

XVIII. Yüzyılda mesirelerin yaşam kültüründe geniş yer bulması, mesirelerin kısmen devlet kontrolünde genişlemesi ve çoğalması ile de alakalıdır. Bu dönemde saray mensupları ve yönetici sınıf sur dışına çıkarak Boğaz'ın kıyılarına saray ve köşkler yaptırarak yeni yerleşim birimlerinin oluşmasının sağlamışlardır. Böylece sur içinde olduğu gibi sur dışında da birçok camiler, medreseler, hamamlar yapılmış ve boğaz kıyısındaki yerleşim yerlerinin büyümesi sağlanmıştır. Ayrıca bu yerleşim yerlerinde hem saray halkının ve sıradan insanların güzel vakit geçirebileceği birçok mesire alanları oluşturulup yeni kamusal mekânlar yaratılmıştır.

Bu dönemde eski has bahçelerin birçoğu yenilenerek halka tamamen ya da kısmen açılmıştır. Bazı bahçeler ise yenilenip düzenlenmiştir. 1718 ve 1720 yılları arasında *Beşiktaş*, *Dolmabahçe*, *Kandilli*, *Tekfur Sarayı*, *Tersane*, *Karaağaç* ve *Davutpaşa* has bahçelerinin hepsi Sadrazam İbrahim Paşanın girişimleri sonucunda tanzim edilmiştir. Eski has bahçeler saray yaşamının merkezi olarak cazibelerini

³¹Shirine Hamadeh, *a.g.e.* , s. 105.

³²Jean Thevenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev: Nuray Yıldız, İstanbul 1978, s. 71.

aşamalı olarak kaybetmiş,³³ bu süreçte çoğu has bahçe mesire alanlarına dönüşmüş, bazı has bahçelerde ise yenileme çalışmaları devam ederken diğerleri kullanılmayarak harap olmuştur. Örneğin I. Mahmut, köhne durumundaki *Ferhabad Köşkü'nü* eski ihtişamına kavuşturarak sarayın ihtişamını umuma açık bir şekilde sergilemiş, böylece bu alan İstanbul halkından vakti boş ve meraklı olanlar için yeni ve cazip bir gezinti yerine dönüşmüştür. 1726 yılında padişah vakfına dönüştürülen Bebek Bahçesi, halkın kullanımına sunulmuş mesire alanı içine dâhil edilmiştir. Bu bahçelerin yeniden düzenlenmesindeki şevk göz önüne alındığında *Kalender, İncirli, Kandilli ve Sultaniye* gibi birçok bahçe nihayetinde halkın ortak kullanımına açılmıştır.³⁴

Sonuç olarak, görüldüğü üzere XVIII. Yüzyılda has bahçe ile mesire arasındaki ayrım çok belirgin değildir. Halktan kişilerin ve saray halkının aynı ortam içinde bulunmasına genel olarak izin verilmiş ve Osmanlı bahçe kültürüne yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu dönemdeki anlayışa *Sadabad, Çubuklu, Bebek ve Feyzabad* gibi has bahçelerde halktan kişilerin yaşamları ve eğlenceleriyle ilişkilendirildiği bir gerçektir. Bu yerler kimileri tarafından saraya ait şaşaa ve mimari gösterişin sembolleri olarak görülürken, bazıları kamusal bir yerde eğlenme alanı olarak görülmüşlerdir. Nitekim bu alanların kısmen de olsa geniş halk kitlelerinin görsel tüketimi için yaratılmış olduğu öne sürülebilir.³⁵ Kasırlar aslında hem birer has bahçe hem mesire yerleri olarak kullanılmıştır. Klasik dönemdeki has bahçelere göre boyutları daha büyüktür. Batılı tarzda bir mimari üslup kullanılmıştır. Kasırların içinde padişahların ve saray mensuplarının dinlenmesi için yapılmış köşk ve küçük sarayların yanında kamuya açık sıradan insanların dinlenip eğlenebildiği alanlarda mevcuttur.

³³Bu durum sadece Osmanlı başkentine mahsus değildi. Erken modern dönem Avrupa'da da hükümdarlık bahçeleri ilgiyi kaybettiklerinde kamusal hale geldi. Ayrıntılı bilgi için bkz: Shirine Hamadeh, *a.g.e.* s. 168.

³⁴Shirine Hamadeh, *a.g.e.* s. 176.

³⁵Shirine Hamadeh, *a.g.e.* s. 200.

Resim- 1: XIX. Yüzyıl Sonlarında Beykoz Kasrı³⁶

(Foto: Sebah & Joaillier)

Bu yüzden Mesire alanları has bahçelere göre biraz daha kapsayıcıdır. Önceki kısımlarda belirtildiği gibi, saray yaşantısı kapalı kapılar ardında değil halkı büyüleyecek bir seremoni şeklinde sunulmuştur. Damat İbrahim paşa, *Sadabad*, *Çubuklu*, *Bebek*, *Dolmabahçe*, *Göksu*, *Beykoz*, *Üsküdar* has bahçelerinde sıklıkla ziyafet ve halkın katıldığı, şölenler düzenlediği görülür.

Resim-2: Beykoz Kasrında Ayan ve Mebuslara Verilen Ziyafet³⁷

³⁶ Engin Özendes, *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul*, İstanbul 2005, s.159.

³⁷ *Resimli Kitab*, c. IX, S.49, Haziran-Temmuz 1329 / 1911, s.853.

Mesireler, farklı gruplar arasındaki sosyal kültürel mesafelerin kısaldığı toplumun üst tabakası ile alt tabakası arasındaki sınırların büyük ölçüde ortadan kalktığı, yeni ve gelişen günlük ve toplumsal etkinliklerin ve eğlence faaliyetlerinin gerçekleştiği, kentin fiziksel ve toplumsal haritasını şekillendirme sürecinde etkili olan önemli mekânlardır. Nitekim Mesire yerlerinin Osmanlı kentsel yaşamdaki yeri ve öneminin oldukça uzun ömürlü olduğu bilinmektedir. Zamanın zevki ve şehrin gelişme yönlerine göre rağbetleri artmış ya da azalmıştır. Genellikle XX. Yüzyılın başlarına kadar şehir hayatı içindeki yerlerini korumakla birlikte kentsel yaşamdaki görevlerini sürdürmüşlerdir.

İstanbul'da çok sayıda mesire yerleri bulunmaktadır. Mesire alanları, özel yasalar ile belirli bir düzen içerisinde tutulmuş, bozulmaları önlemiştir. Bunlar halkın malı sayılmış ve özel kişiler tarafından müdahale edilmesi veya zarara uğramalarına izin verilmemiştir. Bu yüzden devlet has bahçelerde olduğu gibi buralarda da Bostancı Ocağı teşkilatını görevlendirmiş, kendi eğlencesinde gösterdiği önemi, kendi reayası içinde göstermiştir. Bu hususa aşağıda ayrıntılı olarak değinilecektir.

1.2.2. Bahçe Kültüründe Osmanlı Devlet Politikası

Osmanlı Devletinin kuruluşundan son zamanlarına kadar bahçe ve çiçek sevgisi adeta devlet politikası olarak benimsenmiştir.³⁸ Osmanlı bahçeleri her ne kadar diğer İslam ülkelerinde oluşturulan bahçelerle aynı amaca, (Kur'an da anlatılan akarsuların çiçek açmış ağaçlarla dolu cennet imgesine benzetme amacına) yönelik ise de kuruluşundan son dönemine kadar tarihsel süreç içerisinde çeşitli mimari akımlar ve kültürler ile etkileşim içerisinde olmuştur.

Osmanlı imparatorluğunda; *“İstanbul da güzel bahçe sahibi olmak, bahçelerde konukları ağırlamak, hatta büyük boyutlu bahçeleri kamusal alan olarak halka bahçe yapıp vakfetmek geleneği bulunmaktadır”*.³⁹ Diğer pek hususta olduğu gibi bu

³⁸ Sanem Çınar, Simay Kırcı, *a.g.m.* , s. 61.

³⁹ Ahmet Haluk Dursun, “Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ed: Ahmet Emre Bilgili, İstanbul 2001, s. 182. Ayrıca Bir has bahçenin vakfa dönüştürülmesi padişah veya sadrazamın onayı ile olurdu. Bahçe toprağının bir kısmı parsellenir, satılır ya da kiraya verilir ve en sonunda kasabaya dönüşürdü. Bu durum sur dışında bulunan bahçelerin, Boğaziçi kıyılarında yeni semtlerin ortaya çıkmasında birincil rol oynamıştır. Bebek ve Kandilli bahçeleri örnek olarak gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Shirine Hamadeh, *a.g.e.* , s. 171.

geleneğin öncülüğünü de saray yapmıştır. Nitekim hanedanın ve devlet yöneticilerinin vakit geçirebildiği has bahçelerin yanında halka açık genel bahçe ve mesirelerin de İstanbul da sayıca fazla bulunduğu bilinmektedir. Örneğin, Boğazın Rumeli kıyısında ki özellikle *Beşiktaş, Tarabya, Büyükdere, Bendler ve Belgrad* mesireleriyle; Anadolu kıyısındaki *Beykoz, Yuşa Tepesi, Göksu, Çamlıca* mesireleri ve Haliçteki *Kâğıthane ve Alibey* mesireleri önemlidir. Bunların dışında *Atmeydanı, Ağaççayırı, Yenibahçe, Baruthane, Vefa, Süleymaniye, Selimiye, Kadirga, Şehzade, Yedikule, Valide Camisi, Ayasofya, Eminönü, Bayrampaşa, Kasımpaşa bağları, Yâvevüd İskeleyi, Defterdar İskeleyi* meydanları halkın genel bahçe ve gezinti yerleri olmuştur.⁴⁰ Bu alanlar tümüyle kontrolsüz ve bakımlı bölgeler değildir. Nitekim Osmanlı devletinde bahçe ve bitkilere büyük önem verilmiş ve doğayı korumak, geliştirmek ve erozyonu önlemek amacıyla bazı görevliler görevlendirilmiştir. Bu durum sadece saray bahçeleri ve özel bahçelerle sınırlı değildir, şehrin diğer kamusal mekânlarını da kapsamıştır.⁴¹ Çayır ve mesire alanlarındaki yeşilliği korumak için çatal tırnaklı hayvanların girişi yasaklanmış, insanların belirli mevsimlerde buralarda yürümemesi için çayır bekçilerini görevlendirmiştir. Osmanlının izlediği bu politikalar sayesinde doğa sevgisi ve doğayı koruma bilincini kendi tebaasına yaymaya çalışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle çok sayıda yeşil alana, bu kadar güzel bahçelere sahip olması ve bahçelere verdiği önem göz önüne alındığında bu bahçeler ile İstanbul'daki tüm yeşil alanlarla ilgilenecek bunların bakımını ve güvenliğini sağlayacak Bostancı Ocağı⁴² gibi bir yapıya gereksinim duyulmuştur. *Bostancı Ocağı*; Osmanlı saraylarının içinde ve dışında hükümdarlar ait bağ, bahçe ve bostanlara bakan ve sarayın diğer bazı hizmetlerinde bulunan, padişaha ait kayıkları kullanan hizmet ehline mensup bir sınıftır. En büyük amirleri Bostancıbaşıdır. Bostancılar, Hasbahçe ve hassa bostancıları olarak iki kısımdan meydana gelirler. Birinciler yirmi bölükten oluşur ve saraydaki has bahçeye bakarlar, ikinci kısım ise saray dışındaki bahçe ve bostanlara ilgilenir başlarında üstat denilen kişiler bulunurdu.⁴³

Özellikle XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Yeniçeri teşkilatında görülen disiplinsizlik ve başıbozukluklar Bostancı Ocağı'nın güçlenmesinin önünü açmıştır. Bahçelere şehir eşkıyaları ve ayak takımının girişini engellemek, artan toplumsal şiddeti

⁴⁰ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *a.g.e.*, s. 52.

⁴¹ Sanem Çınar, Simay Kırca, *a.g.m.*, s. 65.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurhan Atasoy, *a.g.e.*, s. 112-115.

⁴³ Muzaffer Erdoğan, *a.g.m.*, s. 152.

ve bozulmayı önlemek için 1760'da bostancılar için bahçelere barakalar yaptırılmıştır. Bostancıbaşı önderliğindeki bostancılar adeta bir polis gücü gibi boğaz kıyısındaki tüm kamusal alanlarda düzenin korunması görevini üstlenmişlerdir. Zaten XVII. Yüzyılın ikinci yarısında bostancıbaşının yetkisi genişletilmiştir. Bu zamana kadar has bahçelerle, yani Topkapı sarayının ve sur dışındaki hükümdara ait bahçelerle sınırlı olan bu yetki, kamusal alana taşınmıştır. Bostancıların XVII. Yüzyıldan itibaren görev alanlarının genişletilmesiyle bir takım inisiyatif elde edilmiştir. İnşaat, avcılık, balıkçılık gibi tüm düzenlemelerin uygulanması ve denetimi bostancıların sorumluluğuna geçmiştir. Bostancı Ocağına bu kadar çok yetki verilmesinin nedeni, bu yüzyılda bahçe ve mesire yerlerini sayısının artması ve bu yerlerin halkın en önemli eğlence yerlerinden olmasıdır. Bunun yanında kamu düzenini sağlaması gereken yeniçerilerin, aksine düzenin bozulmasında başı çektiği de unutulmamalıdır. Devletin kamusal düzeni sağlamada ki bu endişesi ve yetersizliği Bostancı Ocağının XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda devletin en güçlü yapılarından biri haline getirmiştir.

Netice itibariyle bostancılar, polis veya ahlak zabıtası olarak da çalışmaya başlamışlardır. Yeniçeri ağasının görev yetkileri kısıtlanmış bostancı ocağına verilmiştir. Bu yeni yetkiler⁴⁴ bostancı ocağının güçlenmesine neden olmuş, en basitinden bazı bahçelere ulaşım için rüşvet veya makul bahşişler karşılığında adam kayırma gibi birçok görevi kötüye kullanmaların artması yeniçeriler gibi bu yapılanmanın da sonunu hazırlamıştır. Bu yapılanma II. Mahmut devrinde 1826 senesinde Yeniçeri ocağıyla birlikte kaldırılmıştır.⁴⁵ Daha sonra hemen yeni bir düzenleme yoluna gidilerek Asakir-i Mansure-i Muhammediye adlı yeni bir ordu oluşturuldu. Bu ordunun başındaki serasker, 1846 yılında Zaptiye Teşkilatı kuruluncaya kadar İstanbul'un güvenliğinden sorumlu tutulmuştur. Zaptiye teşkilatının oluşmasıyla günümüzdeki Jandarma ve polis teşkilatının temelleri atılmıştır. Bu yapılanma Bostancı Ocağı ve Yeniçerilerden kalan boşluğu doldurmuş, XIX. Yüzyıl boyunca devletin yıkılışına kadar varlığını sürdürmüştür.

⁴⁴ Bostancı başı, padişahın vekili olarak kamu teftişinde yetkili olması, kamusal eğlence alanları başta olmak üzere günlük yaşam kurallarının uygulanması... Vb gibi Ayrıntılı bilgi için bkz: Shirine Hamadeh, *a.g.e.*, s. 186-187.

⁴⁵ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul 2011, s. 126-127.

1.3.Osmanlı Bahçe Kültürü ve Batı'nın Etkisi

Osmanlı bahçe kültüründe insanın ihtiyaçlarının karşılamaya yönelik bir anlayış hâkimdir. Şöyle ki Osmanlı bahçeleri; görsellikten ziyade oturmak, dinlenmek, uyumak, dolaşmak, oyun oynamak gibi ihtiyaçların karşılandığı, bazı bitkisel ürünlerin yetiştirildiği bir takım işlevlere sahip alanlardır.⁴⁶ Bahçede oturarak yemek yenmesi, suyun sesini dinleyerek çiçeklerin kokusunun duyulması, ağaçların gölgesinde dinlenilmesi gibi zevkli etkinliklerin gerçekleştiği alanlar olması bakımından Osmanlı bahçeleri; Batı etkisine girse bile kendine özgü bu işlevlerini günümüze kadar devam ettirmeyi başarmıştır. Nitekim Batı etkisiyle oluşan veya değişime uğrayan Osmanlı bahçelerinden bahsetmeden önce Batı bahçeleri ile Osmanlı bahçeleri arasında ki temel işlevsel farklılıklara değinmek; Avrupa bahçe kültürünün Osmanlı bahçe kültürü üzerinde ne kadar etkili olduğunu daha iyi anlamak için önem arz etmektedir.

Osmanlı bahçelerine Batı etkisi İstanbul'da başlamış, Anadolu da pek görülmemiştir. Ancak zamanla batı etkisiyle oluşturulan bahçelerin tanınip görülmesiyle yayılma başlamıştır. Türk bahçelerdeki batı etkisi; klasik biçimsel bahçe düzenidir. Batıdan gelen bu düzende bahçeler geniş ölçekli yapıda, biçimsel şekiller keskin olup, daha sade bir görünümde dir. Osmanlı bahçelerinde doğallık gözetilirken Batıda doğala benzerlik gözetilmiştir. Osmanlı bahçesi ise küçük ölçülere sahip kavramca zengin bir bahçedir. Osmanlı bahçelerinde, batıda olduğu gibi biçimsel çizgiler keskin değildir. Ya karmaşık yapıdadır ya da yoktur. Bu yüzden çağdaş batı bahçelerini bir bakışta algılamak, Osmanlı bahçelerini keşfetmek uzun bir sürede gerçekleşir. Bizdeki bahçeciliğin oluşturulma amacının aksine batı bahçelerinin yapılma amacında bir gösteri, saygınlık söz konusudur. Bu sebeple Osmanlı bahçeleri, sanat yapıtı değilmiş gibi pek sönük ve doğal kalmıştır. Osmanlı bahçesinde, barok bahçe düzeninin önemli koşulu olan keskin biçimsel çizgilerin olmayışı formel yapının gelişimini önlemiştir⁴⁷. Bunun en önemli nedenlerinden biri; Batıda konut yapımı daima bahçeden önce gelmiştir. Türklerde ise bu durum tam tersi olarak ortaya çıkmış, bahçe önce konut sonradan yapılmıştır. Osmanlıdaki bahçelere bakıldığında verdiğimiz örneklerden de bu anlaşılmaktadır. Köşk, saray gibi yapılar bahçe oluşturulduktan daha sonra yapılmıştır. Bu anlayış Türklerde bahçenin yaşanmak için olduğunu, Batı toplumlarında ki gibi

⁴⁶ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Tarih İçinde Formel bahçenin gelişimi ve Türk Bahçesine Etkileri*, Ankara 1974, s. 44.

⁴⁷ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi*, s. 45.

bahçenin bir gösteri sahnesi olmadığını göstermektedir. Nitekim Türk bahçesinde konut yapısı bahçe yanında önemsiz kalmıştır.

Osmanlı Devletinin tam anlamıyla batılılaşma süreci II. Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasından sonraki süreç de başlamıştır. Bu süreç içerisinde sırasıyla 1699 da Karlofça ve 1718 de Pasarofça Antlaşmalarının imzalanması, Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün tehlike altında olduğunun sinyallerini vermiş ve batılılaşma hareketlerinin gerekliliği zamanla anlaşılmaya başlanmıştır. III. Ahmet döneminde, 1720'lerde Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendi Pasarofça Antlaşmasını imzalamak üzere Paris'e elçi olarak gitmiştir. Çelebi Mehmet Efendi "*Sefaretname*" isimli eserinde bilim, teknoloji gibi alanların yanında Fransız mimarisi ve bahçecilik anlayışı ile bitki kültürü hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Yirmi sekiz Çelebi Mehmet Efendi Paris de *Versailles* ve *Marly-le Roi* saray ve bahçelerinden etkilenmiş, dönüşünde bunları padişaha anlatmıştır⁴⁸. Bundan sonra Batının üstünlüğünü kabul eden Osmanlı devleti diğer alanlarda olduğu gibi bahçe düzeninde de batıya açılmış, başkente batılı usta, mimar ve bahçıvanlar getirterek onların bilgilerinden faydalanmışlardır. Böylece mevcut bahçeler yeni düzenlemelerle şekil değiştirmeye başlamış, yeni yapılacak bahçeler de bu yeni düzenlemelere göre oluşturulmuştur.

Öncelikle batı etkisiyle ortaya çıkan önemli mesire yerleri ve has bahçelerden bazılarını değerlendirdiğimizde Osmanlı devletinde bahçelerde batının etkisinin hissedilmeye başlanması III. Ahmet döneminin Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın girişimleri sonucunda, 1722 yılında Kâğıthane deresi⁴⁹ yanında Sadabad Kasrını yaptırarak başlamıştır. Batı etkisiyle yapılan ilk bahçe *Sadabad Kasrı* olmuştur. Batı etkisiyle sonradan birçok bahçe yapılmıştır. Bu bahçelerden bazıları: *Çırağan Sarayı Bahçesi*, *Yıldız Bahçesidir*. Bunun yanında önceden beri var olan Osmanlı bahçelerinin birçoğu da batının etkisiyle değişimlere uğramıştır. Bu bahçelerden bazıları ise; *Beşiktaş*, *Büyükdere*, *Üsküdar*, *Beylerbeyi Sarayı Bahçesi*, *Dolmabahçe*, *Topkapı sarayı* ve *Aynalıkavak* bahçeleridir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

1722'de yapılmaya başlayan Sadabad kasrı içinde padişahın konaklayıp dinlenebileceği bir saray, bir cami, mermerden yapılmış büyük bir havuz ve devlet ileri

⁴⁸ Şevket Rado, *a.g.e.*, s. 61-66.

⁴⁹ Avrupa yakasında, İstanbul limanının sonunda, tatlı suların denizle karıştığı yerde bir vadi bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi*, C.I, Çev: Senail Özkan, Ankara 2011, s. 42.

gelenlerinin de altmışa kadar yazlık köşkü bulunmaktadır.⁵⁰ Ayrıca padişaha ait bu kasır gibi 170 tane daha ayrı güzellikte bahçe Kâğıthane'ye yapılmıştır⁵¹. Bu kasırların yapımıyla belirginleşen batılı yaşam ve eğlence kültürü ile Sadrazam İbrahim Paşa'nın Lale'ye olan aşırı ilgisi; Lale devrinin (1718-1730) ihtişamını ortaya koymuştur. Nitekim Sadabad bahçelerinde birçok farklı sosyal etkinlikler yapılır, gece eğlencelerinde üzerlerinde mum yanan kaplumbağalar laleler arasında dolaşarak çevreyi aydınlatırdı. Artık burası halkın en gözde yerlerinden biri haline geldi ki, gelen kişiler piknik yapar, eğlenirler, dereye girip yüzer, müzik dinler, kayıklarla dolaşır yer içerler, rahat ve huzur içinde olurlardı. Nitekim Kâğıthane sefasına meraklı olanlar gayet hafif ve narin kayıklar yaptırırlar, kayığı olmayanlar bazı iskelelerden kayıklar kiralarlardı. Cuma gününden herkes hazırlığını yapar, karadan gidecekler at arabalarıyla, denizden gidecekler de kayıklarına binerek Kâğıthane'nin yolunu tutardı. Kendilerine güvenenler yaya olarak giderler, çalgıcı, satıcı, dilenciler daha önceden gidip yerlerini alırlardı. Derenin bir tarafındaki sahilde erkeler öbür tarafındaki sahilde ise kadınlar yer alırdı. Kâğıthane'ye zengini, fakiri halkın her kesiminden insanların kasvetten uzaklaşmak, hoşça vakit geçirmek için gelmesi, Kâğıthane'nin dönemin ortak bir kamusal alanı haline gelmesinde önemli bir katkısı olmuştur. Öyle ki Ahmet Rasim Efendi de şu ifadeleri kullanmıştır: *XIX. yüzyılın son çeyreğini kapsayan dönemde Kâğıthane'nin Padişahlar ve devletin ileri gelenlerinden ziyade halkın eğlence yeri haline geldiğini söylemektedir.*⁵² I. Mahmut, III. Selim, II. Mahmut ve Abdülaziz dönemlerinde de Kâğıthane'ye yeni köşkler, konaklar ve bahçeler yapılmıştır. Abdülaziz Cuma günleri selamlık merasimini buradaki camide yapar, askere kuzu yedirir⁵³, bu töreni kaçırmak istemeyen halk erkenden camiye gelirdi. 1730 da Patrona Halil isyanı ile Lale devri sona ererek, Batılılaşma hareketi belli bir süre kesintiye uğramış, padişah ve vezirler devrilmiş, birçok köşk yağma edilip yıkılmıştır. Ancak elli yıl sonra III. Selim döneminde Kâğıthane yeniden düzenlenmiştir. II. Mahmut döneminde Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra burası tekrardan padişahların önemli eğlence ve gezinti yerlerinden biri olmuş, bu durum XX. Yüzyılın başlarına kadar sürmüştür.

⁵⁰ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi*, s. 46.

⁵¹ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski İstanbul Bahçeleri*, s. 51.

⁵² Cahit Kayra, *İstanbul Mekânlar ve Zamanlar*, İstanbul 1990, s. 91.

⁵³ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, "Kâğıthane Âlemleri", *Tarihin Aynasında İstanbul Hayatı*, Haz: Alpay Kabacalı, İstanbul 2007, s. 275.

Resim- 3: Kâğıthane Mesiresi (1890)⁵⁴

(Foto: Guillaume Berggren)

Nitekim batı etkisiyle yapılan dönemin belli başlı bahçelerini incelediğimizde Çırağan ve Yıldız Sarayının bahçeleri daha ön plandadır. Bunlardan, Çırağan Saray Bahçesi bugün Beşiktaş ve Ortaköy arasında bulunmaktadır. Burası XVII. Yüzyılda "*Kazancıoğlu Bahçeleri*" diye bilinmektedir. XVIII. Yüzyılda Beşiktaş kıyılarını süsleyen denize nazır saraylar ve bahçeler 'Lale Devri' diye bilinen çiçek ve müzik aşkı döneminin en önemli simgelerinden sayılmıştır. Bu dönem, bir eğlence olduğu kadar bir kültür parlaklığı devriydi. Dönemin hükümdarı olan III. Ahmet buradaki mülkünü gözde Sadrazamı İbrahim Paşa'ya hediye etmiş ve ilk yalı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından eşi Fatma Sultan için inşa ettirilmiştir. İbrahim Paşa burada Çırağan Şenlikleri denilen meşale şenliklerini düzenletmiştir. İşte bu olaylar dolayısıyla bu alan Farsçada ışık anlamına gelen "*Çırağan*" ismiyle anılmaya başlanmıştır⁵⁵.

Yıldız Bahçesi ise önceleri Çırağan Sarayının arkasında bulunan koruluk bir alandı. Buraya ilk köşkü III. Selim annesi Mihrişah Sultan için yaptırmıştı. Daha sonraki dönemlerde yapılan eklemelerle burada köşkler topluluğu meydana gelmiştir. II. Abdülhamit döneminde burası son şeklini alarak yabancı bahçe mimarlarına batı tarzında özel dikimler yaptırmıştı⁵⁶. Yıldız Bahçesi, geniş bir dış park ile çevrilerek

⁵⁴ Engin Özendes, *a.g.e.*, İstanbul 2005, s.101.

⁵⁵ Çelik Gülersoy, *Yıldız Parkı ve Malta Köşkü*, İstanbul 1983, s. 3.

⁵⁶ Çelik Gülersoy, *a.g.e.*, s. 5.

boğaza inen yamacın büyük bir kısmını kaplamış ve büyük bir bahçeye dönüşmüştür. Son şeklini alan bahçeye II. Abdülhamit bir saray yaptırmış ve 32 yıllık saltanatı boyunca burayı konutu olarak kullanmıştır. XIX. Yüzyıl sonunda içinde oturulan bu sarayın bahçesi ister istemez dönemin genel karakterine uygun olarak bir Avrupa başkentinin saray üslubunu almıştır. Fakat biçimsel bahçe düzenini tam anlamıyla bir tablo gibi sergilememiş, daha çok doğaya uygun doğal bir dönüşümü yansıtmıştır. Bu durum batı bahçe kültürüyle beraber geleneklere bağlı bahçe kültürünün hala daha devam ettiğini gösterir.

Batı etkisiyle sonradan değişime uğrayan bahçelere de baktığımızda ise; *Topkapı sarayı bahçesi*, *Beşiktaş*, *Dolmabahçe*, *Beylerbeyi* ve *Aynalıkavak* bahçeleri ilk akla gelen bahçelerdir. Formel bahçe düzeninin etkisi XVIII. Yüzyılın sonlarına doğru bu bahçelerde kendisini daha net göstermeye başlamış, ama Osmanlı bahçeciğinin kullanışlılığından da ödün verilmemiştir. Nitekim klasik dönemden beri var olan bu bahçelerin sonraki süreçte batılı üslupla biçimsel değişimi, Türk bahçesinin esnek yapısıyla birleşerek, kendine özgü bir bahçecilik anlayışı geliştirmiştir.

Fatih döneminde yaptırılan Topkapı has bahçesi; Osmanlı devletinin yüzyıllarca yönetildiği ve devrin siyaset, sanat, ilim merkezi olarak varlığını devam ettirmiştir. Topkapı sarayı ve bahçesi batı etkisine girmeden önceki halinde ağaç ve yeşillik düzenlemeleri biçimsizdir. Türk bahçesinin en önemli özelliği olan su ise sonraki devirlerde de sıklıkla kullanılmıştır. Topkapı bahçesi 1800'lü yılların başlarında batılı formel bahçe düzeninin etkisinde Avrupalı mimarlar tarafından yeniden düzenlenmiştir. 1855 teki plana göre artık doğal stilde değil klasik tarzda düzenlenmiştir⁵⁷. Osmanlı imparatorluğunun yüzünü Avrupaya dönmesi ile birlikte Padişahlar Topkapı ile yetinmemişler, Boğaziçi ve çevresine Avrupa tarzı bahçeler ve köşkler yaptırmışlardır. Bundan böyle Padişahlar yazlık yaşantılarını Boğaziçi'nde yeni yaptırdıkları yerlerde, kış aylarında da Topkapı da geçirmişlerdir. Yine Fatih Sultan Mehmet döneminden beri önemini koruyan bir diğer bahçe Aynalıkavak bahçesidir. Bu bahçeye farklı dönemlerde kasırlar yapılmış, son şeklini III. Selim vermiştir. Ayrıca bu bahçede batı etkisinin aşırı sade ölçülerle uygulanmaması sebebiyle geleneksel bahçe özellikleri kendisini hissettirmeye devam etmiştir⁵⁸.

⁵⁷ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski İstanbul Bahçeleri*, s. 19.

⁵⁸ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi*, s. 48.

II. Beyazıt döneminden sonra birçok yalının bulunduğu, Beşiktaş sırtlarında yer alan Beşiktaş bahçesi Osmanlı padişahlarına geçmiş ve has bahçeler arasında yerini almıştır. I. Ahmed bu bahçeye kendisine özel bir köşk ile fiskiyeli şadırvanlı bir havuz yaptırmış fakat sefasını sürmeye ömrü yetmemiştir. Evliya Çelebi; “*IV. Murat’ın, Nefi’nin “Siham-ı Kaza” isimli eserini bu bahçede okurken kendisine yıldırım çarptığını ve bu olaydan sonra bu bahçeye ayak basmadığını söyler*”⁵⁹. III. Ahmet, saltanatlığı döneminde (1703-1730) buraya batı tarzında bir saray yaptırmak istemişti. Yapımına başlanan saray III. Ahmet’in ölümüyle yarım kalmış, daha sonra I. Mahmut sarayın yapımını bitirtmiştir. Bilindiği üzere daha önce de bahsettiğimiz üzere bu tarihlerden itibaren batınının her alanda etkisi zamanla görülmeye başlamış, Türk bahçe sanatı ve mimarisi batının formel yapısıyla kaynaşma içerisine girmiştir. Sultan Abdülmecid devrinde (1839-1861) Dolmabahçe Sarayı’nın yapımına başlanmasıyla beraber Beşiktaş bahçesi ortadan kaldırılmıştır.

Beylerbeyi Bahçesinin varlığı Osmanlılarda II. Selim dönemine kadar dayanmaktadır. Hatta buradaki ilk yapılardan biride IV. Murat’ın annesine ait bir sarayın olduğu ve Osmanlıdan öncesine baktığımızda Bizans döneminden kalma İstavroz bahçeleri diye anılan koruluk bir alanın bulunduğuur. III. Murat döneminde Rumeli beylerbeyi olan Mehmet Paşanın yalısının burada bulunmasından dolayı Beylerbeyi ismiyle anılmaya başlamıştır⁶⁰. I. Ahmed döneminden itibaren birçok değişime uğrayan bahçe batı etkisine kaymıştır. Pek çok padişah kendi devrinde bu çevreye kendi saraylarının yaptırarak yeni biçimlerde düzenletmiş, XIX. Yüzyılın başlarından itibaren yabancı mimar ve bahçıvanların elinde batı sitilinde neo-klasik ve barok düzenine göre şekillendirilmiştir. II. Mahmut, 1826 yılında Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra buraya yeni bir sahil sarayı inşası için burada ki yalı sahiplerine bedelleri karşılığı para ödeyerek satın aldı ve iki katlı bir sahil sarayı yaptırdı⁶¹. 1851 de çıkan yangından sonra Abdülaziz tarafından yıktırılan saray yeniden yaptırılarak günümüzdeki halini almıştır. Beylerbeyi Padişahların Anadolu kıyısında ki en önemli mekânlarından biri olmuş, birçok yabancı devlet adamları burada misafir edilmiştir.

Dolmabahçe’deki uygulamada aynı Beylerbeyi sarayında ki gibi I. Ahmet döneminden itibaren değişiklikler geçirerek gelişmiştir. Dolmabahçe’nin bulunduğu yer

⁵⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 409.

⁶⁰ Gönül Aslanoğlu Evyapan, *Eski İstanbul Bahçeleri*, s. 43.

⁶¹ Haluk Y. Şehsuvaroğlu, “18. Asırda Boğaziçi ve Köşk Kasırları” *a.g.e.*, Haz: Alpay Kabacalı, s. 23.

I. Ahmet dönemine kadar küçücük bir körfezdi ve Arap limanı⁶² denirdi. Önceleri servi ağaçlarının olduğu küçük bir bağlık bir alan iken Padişah II. Osman'ın emriyle Beşiktaş ve Kabataş arasında ki bu körfez doldurularak geniş bir meydan oluşturulmuş, I. Ahmet'in oğlu II. (Genç) Osman bu meydan da cirit oynamıştır⁶³. Sonra bu meydan bahçeye dönüştürülmüştür. Padişahların eğlenceleri için oluşturulan bu bahçeye Dolmabahçe denilmiş, Padişahlardan IV. Mehmet, I.Mahmut birtakım köşkler inşa ettirmişlerdir. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Abdülmecid neo-klasik ve barok tarzı günümüzdeki sarayı yaptırmıştır. Yabancı bahçe mimarlarının çalıştığı bu bahçede Avrupa etkisi görülmüştür.

Boğaziçi'ndeki saray ve bahçeler II. Mahmut dönemine kadar padişahların yazlık mekânı olarak kullanılırken XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Topkapı sarayı tamamen terk edilmiş ve burada ki Beylerbeyi, Beşiktaş, Çırağan, Dolmabahçe ve Boğaziçi tepelerinde padişahlar tarafından inşa ettirilmeye başlayan köşk ve kasırlar sonraları bazı devlet ricali tarafından yaptırılmaya başlanmıştır. Bu hareket XIX. Yüzyılda da bir gelenek haline almıştır. Yıldız Sarayı ve bahçeleri padişahların sürekli oturdukları konutları haline gelmiştir. Ayrıca *Yıldız, Bebek, Çamlıca, Çengelköy, İhlamur, Göksu*, Haliçte ki *Çağlayan, İcadiye, Bayıldım ve İmrahor* gibi birtakım kasırlar padişahların belli zamanlarda uğradıkları dinlenme ve eğlenti yerleri olmuştur.

Nitekim has bahçe ya da kasır bahçeleri mesire yerlerindeki düzenlenmesinde batı etkisi günümüzde açıkça görülmektedir. Halkında dinlenip eğlenti yeri olarak kullandığı mesire alanları, saray bahçelerine göre daha enformel bir düzende olmasından dolayı Türk bahçe niteliklerine daha bağlı kalmışlardır. Öyle ki padişahlar kendilerini doğaya daha yakın hissetmek ve dinlenme zevkini tatmak için mesire alanlarında bulunan kasır bahçelerindeki köşk ya da saraylarında vakitlerini geçirmişlerdir.

Osmanlı bahçe düzeni, ne doğu ne batı kültürü içinde yer alır. Her iki unsuru kendi içinde harmanlayarak özgün bir estetik geliştirmiştir. Kısaca Osmanlı bahçe üslubu, gelenekçi ve yeni tarzın dinamiklerini barındırır.

XIX. Yüzyılda Tanzimat döneminin getirdiği yeni oluşumlar içerisinde bahçeler de yer almıştır. Nitekim Sultan Abdülaziz döneminde ise, halka açık, umumi bahçeler

⁶² Musahipzade Celal, *a.g.e.* , s. 202.

⁶³ Evliya Çelebi, *a.g.e.* , s. 409.

yapılmış ve bu bahçelere '*Millet Bahçesi*' adı verilmiştir. İlk millet bahçesi *Taksim Millet Bahçesi*dir. 1866 yılında Sultan Abdülaziz döneminde açılmıştır. Bundan üç yıl sonra, Üsküdar'da *Sarıkaya Millet Bahçesi* oluşturulmuştur. İstanbul'da açılan bir diğer millet bahçesi, *Sultanahmet Millet Bahçesi*dir. Abdülaziz döneminde Çamlıca Parkı halka açılmıştır. 1908 II. Meşrutiyetin ilanından sonra ise bazı kasır ve köşk bahçeleri halka açık parklara dönüştürülmüştür.⁶⁴ Sonuç olarak asıl konumuz olan millet bahçelerinin işlevlerini, kamusal mekân olarak önemini Osmanlı arşiv belgelerine dayanarak daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁶⁴ Emel Ocak, *İstanbul'daki Tarihi Parkların Günümüz Kullanım İşlevleri Açısından İrdelenmesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2006, s. 4.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE KAMUSAL MEKÂNLAR VE TANZİMAT DÖNEMİNDE KENTSEL DEĞİŞİM'İN KAMUSAL MEKÂN LARA YANSIMASI

2.1. Kamusal Alan Kavramı ve Osmanlı Devletinde Kamusal Mekânlar

Kamusal alan kavramı çok boyutlu, bulanık bir kavram olup, milletlerin kendi kültürel özelliklerine göre, her dönemde değişime veya evrim geçirmeye açıktır. Bu husus yeni bir kamusal mekânın ortaya çıkmasıyla, içinde yaşanılan dönemin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısına ayak uydurma zorunluluğundan ya da kültürler arası etkileşimlerden kaynaklanır. Dolayısıyla kamusal alan kavramı, somut bir toplumsal tarihi gerçekliği ifade eder. Nitekim bu tarihi gerçekliklerden dolayı bu kavram üzerinde çok tartışılmıştır. Kamusal alan tanımını yaparken kamuoyu ile kamusal mekân ayrımına dikkat etmek gerekir.

Öncelikle kamusal alan üzerine çalışma yapmış olan önemli bazı düşünürlerin tanımlamaları üzerinde durmakta yarar vardır. Jürgen Habermas, kamusal alanı, özel şahısların kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında görüş birliği sağlandığı, kamuoyu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı olarak tanımlar⁶⁵. Max Weber kamusal alanı; farklı sosyal sınıflardan, ırklardan, etnik yapılardan insanların karşılaşma yeri olarak düşünmektedir⁶⁶. Nitekim kamusal alan karşılıklı ilişkilerin, karşıtlıkların ve müzakerelerin olduğu bir alan olarak ifade edilmektedir. Hannah Arendt'e göre ise kamusal alanlar, insanların uyum içinde birlikte hareket ettikleri yerler olarak ortaya çıkmaktadır⁶⁷. Arendt'e göre kamusal alan, Habermas'ın savunduğu gibi XVIII. Yüzyılda değil, bundan iki bin yıl önce Atina'da doğduğunu iddia etmiştir. Immanuel Kant ise bu kavramı Aydınlanmadan doğmuş olan modern kamusal alan olarak ele almış ve kamusal alanı, devlet ile halkın politik

⁶⁵ Jürgen Habermas, *Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İstanbul 2014, s. 106.

⁶⁶ Nur Şat, "Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Weber Bürokrasisinin Sorunu mu?", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/3, Çorum 2009, s.106.

⁶⁷ Abdülkadir Çetin, *Kamusal Alan ve Kamusal Mekân Olarak Sokak*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006, s.13.

sorunları açıkça müzakere ettikleri alan ile özel alan arasında bir aracılık mekânı olarak açıklamıştır⁶⁸. Elbette kamusal alan hakkında yapılan bu tanımlar bu kadar kısa olmamakla birlikte, kamusal alanı tek başına genel çerçeve içerisinde açıklamak yeterli değildir. Geçmişten günümüze kadar farklı dönemlerde birçok sosyolog ya da bilim insanı tarafından bu kavram irdelenmiş ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu tartışmalar ışığında çerçeveyi biraz daha küçültüp, işin sadece kamusal alanların, kentsel mekânlar ile ilgili boyutunu ele alacağız.

Yapılan bu çalışmalar doğrultusunda kamusal mekân; insanların fikirlerini ortaya koyup tartışabildiği, politikanın bazen meşrulaştığı bazen de gayri meşru özellik kazandığı yerlerdir. Bunun dışında farklı etnik dinsel cemaatlere ait olan bireylerin ortak politik bir topluluk oluşturmak amacıyla kendi aralarında ilişki kurmalarına olanak sağlayan simgesel bir alan olmakla birlikte, aynı zamanda siyasi ve sosyal, somut karşılaşmalar alanıdır. Toplumsal sorunların görünür ve algılanabilir hale geldiği yerdir.

Kamusal alanlar, içinde bulunduğu kentin sosyal yapısı, coğrafi ve kültürel özelliklerine göre değişiklik gösterirler. Kentsel mekân, günlük yaşam biçiminin olduğu bir sahne olarak tanımlanabilir. Kentsel mekân bir yaşam ve kimlik alanıdır⁶⁹. Kentsel kimlik, bir kentin geçmişini, şuan ki durumunu ve geleceğini göz önünde bulundurarak kendine özgü maddi ve kültürel birikimini yansıtan, farklı sosyal grupları içinde barındıran, bu süreci düzenleyen bir tasarımlar bütünüdür. Aynı zamanda ortak bir geçmişi, anıyı, anlamı yeniden anlamlandırmayı kabullenmiş bir topluluğun imajlarını yansıtır⁷⁰. Kamusal alanlar, kentsel kimliğin oluşmasında yardımcı olan en önemli yerlerdir. Bu alanlar kentlerin oluşumuna, geçmişine, gelişimine ve geleceğine referans sağlayan kilit noktalarını oluşturur. Ayrıca istenilen toplumsallığı, yaşam biçimini ortaya koyar. Bu alanlar kente kimliğini veren ortak noktalardır. Kamusal alan kentin ruhunu ve havasını yansıtır. Bu alanlar fiziki, sosyal ve sembolik olarak kenti dönüştürmek, yeniden biçimlendirmek için birer araçtır. Sokak, konut ve binalar arası zorunlu bir geçiş alanıdır ve sosyalleşme alanlarına (*meşdan, park, bahçe, mesire yerleri, kahvehane gibi*) ulaşımı sağlar. Kentin varlığını sürdürebilmesi için, yaşam kalitesi, sosyalleşme, hareket etme, toplu yaşam, kültürel, politik, sosyal yaşam gerekir. Nitekim kamusal alanlar kentlerdeki hareketlilik,

⁶⁸ Eric Dacheux, *Kamusal Alan*, Çev: Hüseyin Köse, İstanbul 2012, s. 16.

⁶⁹ Jale Nejdet Ezen, "Kent Estetiği ve Kültürel Kapsam", *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul 2005, s.328.

⁷⁰ Hüseyin Bal, *Kent Sosyolojisi*, Isparta 2011, s.45.

sosyalleşme ve kimlik alanlarıdır. Kamusal alan sosyal ve mekânsal olguların karşılaştığı alanlardır. Bu olgular: görsel (*ses, ışık, görüntü, çevre*), algılama, duyuşal (*koku, dokunma, mevsim özellikleri*), ortam (*sosyal ilişkiler*), peyzaj (*su, yeşil alan, mimari*) olarak sıralanabilir. Kısaca kamusal alan; bilgi edinme, mal ve olanakların dolaşım alanı ve aynı zamanda politik ve ticari faaliyetler için elverişli, toplumun oyalandığı sosyalleşme alanları olarak tanımlanabilir.

Kamusal alan kavramı Osmanlı Devletindeki toplumsal yapı içerisinde değerlendirildiğinde, batıdaki kamusal alan ile arasında bir takım farklılıklar olduğunu görürüz. Özellikle kamusal alanın bireyselleşmeci eğilimleri engelleyen, cemaatleşmenin önünü açan yapısından dolayı gerçek kamusal alan Batıda değil Osmanlıdadır⁷¹ gibi bir görüş ortaya çıkmıştır. Çünkü Batı kültürünün özünde bireyi tanıma, bireyi kendi kendisine bir ölçüt haline getirerek kamusal alanı dışlama vardır. Oysa Türk İslam kültüründe toplumun önüne geçemeyen bireyler vardır. Toplumsal ilişkiler sadakat, yardımseverlik gibi özellikler etrafında bütünleşerek kamusal alanın önünü açmaktadır. Batı kültüründe kamusal alan ile özel alan kavramı gibi bir ayrım söz konusu değildir. Çünkü bu iki alanı birbirinden ayıran kesin sınırlarla çizilmiş bir çizgi yoktur. Batı dünyasındaki kamusal alanın özellikleri, özel alanın özellikleriyle aynıdır. Bu iki alan arasında yumuşak, uyumlu bir geçişlilik vardır. Oysa Osmanlı Devletinde böyle bir kamusal alan kavramı oluşmamıştır.

Öte yandan, bazı araştırmacılar, XIX. Yüzyıla kadar Osmanlı toplumunda etkin bir kamusal alanın toplumda var olmadığını ileri sürerler. Zira Batılı anlamda kamusal alan dinamikleri oluşmuş olmasa bile Osmanlı'nın kendine has sosyal koşulları içerisinde, kamusal alanların ortaya çıktığı ve bu bağlamda canlı bir sosyalleşmenin olduğu açıkça ortadadır. Osmanlı halkının günlük yaşamı cami, çarşı ve yaşadığı konut çevresinde geçmiştir. Sosyal hayatın içe dönük olması sebebiyle halka açık alanlara pek ihtiyaç duyulmamış, çoğunlukla kahvehaneler, meydanlar, cami ve külliyelerin avluları halkın toplanma yeri olarak kullanılmıştır. Padişaha ait olan has bahçeler dışında, halkın piknik yaptığı, eğlendiği mesire yerleri, korular, bostanlar ve mezarlıklar halkın kullandığı açık yeşil alanlardır. Nitekim Osmanlı toplumu içinde günlük hayatta yer alan bu yapılar kendi içinde birer kamusal alan olma özelliğini taşır.

⁷¹ Etyen Mahçupyan, “(Kamusal Alan) Osmanlıda Günümüze Parçalı Alan ve Kamusal Siyaset”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 5/2, Ankara 2007, s.27.

Kamusal alanlar bir takım özelliklere sahiptir. Bu özellikleri Osmanlı devletindeki kamusal alanlar ile birlikte değerlendirmek gerekir. Kamusal alanlar, hareketlilik ve erişimin var olduğu alanlardır. İnsanların sosyalleşme ihtiyaçlarını sağlayan yönelme, bekleme, toplanma, dağılma gibi eylemlerini gerçekleştirdiği hareket alanlarıdır. Özellikle XIX. Yüzyıl Osmanlı Devletinde ulaşımın imkânlarının genişlemesi bir yere gitmek için at arabaları ve sandalların yanında, tramvay, buharlı yolcu gemilerinin kullanılması bu sayede bekleme, kavşak geçiş noktalarının artması, kentsel dönüşüm ile yollara yayalar için kaldırım yapılması caddelerin genişletilmesi gibi çalışmalar bu hareket alanlarını genişletmiştir.

Kamusal alanlar sosyal faaliyetler (*açılış törenleri, seçim kampanyaları, festivaller, mesire yerleri*), kültürel faaliyetler (*millet bahçesi, tiyatro, konser, dini törenler, padişahın Cuma selamlığı, cülus törenleri*), politik eylemleri yapıldığı (*kahvehaneler, meydanlar...*), ticaret işlevinin yer aldığı (*çarşı, pazar yerleri*) kamusal kullanımlara açık alanlardır. Kamusal alanlar toplumsallaşma, sosyalleşme alanıdır. Yani insanlarla yan yana olmak, selamlaşmak, yer sormak, bakışmak gibi eylemlerin gerçekleştiği alanlardır. Kısaca insanların var olan faaliyetlere katıldıkları, insanların formel veya enformel karşılıklı ilişki kurdukları alanlardır.

Osmanlı Devletinde kamusal alanlar çoğu zaman devlet tekeli haline gelerek bir yönetim aracı olarak kullanılmıştır. Kamusal alanın sınırları devlet tarafından çizilip, toplumsal taleplerin çevreye uyum göstermesini isteyen bir düşünceye sahiptir. Çünkü kamusal alanlar birer kimlik alanıdır. Kamusal alanların mimari ve kentsel formları, hareketlilik, kamusal kullanım, sosyalleşme ve kimlik gibi özellikleri içerdiği için kente bir anlam vermektedir. Buna en iyi örnek mesire yerleridir. Osmanlı günlük yaşantısında insanların, stres ve yorgunluğunu atmak ve huzur bulmak için gittikleri en önemli sosyalleşme mekânlarının başında gelir. Mesire alanlarını bu kadar özel kılan asıl neden kamusal alanda kadının da gidebildiği açık havada eğlenebildiği tek mekân olmasıdır. Mesire yerleri her tabakadan insanların bulunduğu, fakat kendi içinde tabakalara ayrılan birer kamusal mekândır. Bu ayrışma cinsiyet, din ve sosyal yapıya göre düzenlenmiştir. Bu alanlardaki mimari ve kentsel formların kullanımları, toplumsallaşma ve hareketliliğe göre değişmektedir. Özellikle İstanbul gibi büyük şehirlerde mevcut olan kamusal alanlar, kente uygun bir imaj verebilmek için yetkililer tarafından kullanılan bir araçtır. Güç ve otorite gösterileri saltanat ihtişamının teşhirini

de beraber'inde getirmiştir. Günlük hayata dair kanunlar olağanüstü bir titizlikle yürütülerek, eğlence ve tüketim alışkanlıkları sürekli olarak kontrol edilmiştir⁷².

XV. ve XVI. Yüzyıllarda kamusal alanlar yetkinin güç gösterge yeri olarak görülmüş, bu XVIII. Yüzyılda en tepe noktasında ulaşmıştır.⁷³ Çünkü kentin toplumsal görünümünü değiştirmeye başlaması ile birlikte, yönetici kesimi ile tebaa arasındaki sınırlar giderek daha da değişken hale geldi. Politik alan genişledikçe, toplumsal ve ekonomik güç hem yönetici çevreden hem de bu çevrenin dışından daha fazla insan için erişilebilir olmuştur. Özellikle XIX. Yüzyılda Avrupa'daki gibi geniş kaldırımlar ve büyük caddeler açılmış, kamusal parklar düzenlenmiştir. Bu özellik Osmanlı İmparatorluğu için Tanzimat dönemiyle birlikte işlev kazanmaya başlamıştır.

XIX. Yüzyılda kamusal alanda zengin insanların hâkimiyeti daha çok ortaya çıkmıştır. Kamusal alan devlet erkinin bahsettiği bir mekâna dönüşmüştür. Kamusal alanı oluşturan en temel unsurlar sokak, cadde, meydan, yeşil alanlar (*park, bahçe, kasır ve mesire alanları*) gibi bu alanlar kullanım açısından tamamen kamuya açık alanlardır. Bakım ve denetimleri kamu tarafından yapılmaktadır. Bunun dışında özelleştirilmiş kamusal alanlar olarak kahvehane, meyhane, millet bahçeleri içindeki kiracı durumundaki kafeteryalar gibi alanlar bu unsurların içinde yer alır. Bunların bakımı ve mülkiyeti şahısa denetim kontrolü kamuya yani yönetici erke aittir.

Kamusal alan kavramı ilk başta belirtildiği gibi yüzyıllar boyunca birçok değişime uğramıştır. Bu değişimler ile kamusal alanların niteliği, içeriği, kullanım özellikleri tamamen farklılaşmıştır. Bu durum Osmanlı Devletinde Tanzimat dönemiyle

⁷² Tayfun Gürkaş, "Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye'de Peyzaj Mimarlığı Tarihi ve Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, İstanbul 2009, s.177-178.

⁷³ Meydanlar, bahçeler ve mesire yerlerinin, XVIII. Yüzyılın başından itibaren İstanbul'un dört bir tarafında sayılarının artması; çeşmeleri Osmanlı yaşam kültürünün odak noktası haline getirmiştir. Devlet kendi varlığını ispat etmesi, egemenliğini canlı tutması için bahçeler ve mesireler dışında çeşmeleri de araç olarak kamusal mekânların içine dâhil etmiştir. Çeşmeler kamusal alanların vaz geçilmez unsurları haline gelmiştir. Bu çeşmeler artık sur içinin yoğun dokusunda bulunan bir caminin ya da bir medresenin duvarlarla çevrili alanı değil, dönemin en önemli unsurları arasında yer alarak açık alanlar, bahçeler, pazaryerleri, meydanlar ve mesirelerde görünür bir şekilde yer almaktadır. Özellikle meydan çeşmeleri, açık alanın simgeleri haline gelmiş ve hâlihazırda mevcut olan kamusal alanları canlandırmada oldukça önemli rol oynamıştır. Özellikle yaz aylarında çeşmelerin etrafı yazlık bir eğlence yerine dönüşmüştür. İnsanların üstü kapalı yerlerde oturup serinlemiş ve suyun sesini dinleyerek vakit geçirmişlerdir. Çeşmeler, gelişen bir kamusal alan için genellikle anıtsal ve gösterişli bir biçimde süslenmiş unsurlara dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Shirine Hamadeh, *a.g.e.* s.153-160.

birlikte yerel yönetim sisteminin değişmesiyle ortaya çıkan belediyeler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Nitekim belediyeler sorumlu oldukları bölgedeki kamusal yapıları ihale yolu ile kiralamaya başlamasıyla kamusal alanların da özelleşmesinin yolunu açmıştır. Bu özelleşme sadece konut alanlarında sınırlı kalmamış, ticari alanlarla, eğlence ve dinlenme yerlerine de sıçramış; böylelikle kentsel mekânlar değer kazanmaya başlamıştır. Bu mekânları kullanan insanlar birer müşteri durumuna geçmişlerdir. Özel kamusal alanlar özellikle tüketimi hedefleyen ödeme gücü olan kişilere göre tasarlanmış alanlar olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu mekânlar içerisinde millet bahçelerine ayrı bir paragraf açmak gerekir. XIX. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan millet bahçelerinden bazılarını belediyeler halktan zengin kişilere kiralamıştır. Bu durum millet bahçelerinin, kamusal alanını sınırlayarak özel kamusal alan konumuna getirmiştir. Özellikle Taksim ve Tepebaşı Bahçelerinin Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim vatandaşlar tarafından kiralandığını görülmektedir⁷⁴. Böylece yerel yönetimler kamusal alandan gelir elde etmeye başlamıştır. Nitekim eğlence çeşitliliğinin artması farklı mekânların sayısını arttırmakta ve bu mekânların yönetilmesi ise özel girişimciler sayesinde olmaktadır. Çünkü günümüzde olduğu gibi, bu dönemde de özelleştirme yoluna gidilerek devletin ekonomik yönden yükü hafifletilmeye çalışılmıştır.

Netice itibariyle, kamusal alan, insanın fiziksel ve özgür olarak herkese açık alanlardır. Bunu XVIII. Yüzyılın kamusal yaşamında daha net görmek mümkündür. Bu yüzyılda devletin kamu düzeni ile ilgili endişeleri yüzünden bahçe kültürüne araba ve sandal gezileri getirilen yasak ve kısıtlamalara rağmen bahçe sayısındaki artış devam etmiştir. Bu dönemde iktidar gösterilerinin ve şenliklerin sayıca artması, kentteki düzen ve disiplinin dikkatli bir şekilde kontrolünü gerekli kılmıştır. Güvenlik önlemleri artırılmış, kadınların çarşıya gitmesi, bahçelerde ve mesirelerde dolaşması fermanlar ile yasaklanmıştır. Kadınlar halka açık kutlamalarda yer almaması ile ilgili yasak hatırlatılarak tekrar yinelenmiştir. Sonuç olarak, kamusal alanlar, herhangi bir kentin fiziksel, sosyal-kültürel ve siyasi yapısı hakkında bilgi alınabilecek yerlerdir. Bu alanlar, yolları, meydanları, yeşil alanlarıyla kentlerin dinamiği içinde önemli bir yere sahiptir.

⁷⁴ Beyoğlu'nda Taksim'deki Millet Bahçesi'nin Dimitri Panopolosu'ya kiralanması hakkında bkz: *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, (bundan sonra *B.O.A.* kısaltmasıyla) Bab-ı Ali Evrakı, 1954/14516, 23 Şaban 1320 / 25 Kasım 1902. Ayrıca, Yunan devleti tebaasından Tepebaşı Belediye Bahçesi'nin kiracısı Deni Zanotti'nin bir hususta 1883 tarihinde Altıncı Daire-i Belediye Reisi Saadetli Balak Bey ile yaptığı kira kontratı ile ilgili şikayette bulunması hakkında bkz: *B.O.A.*, Hariciye Nezareti Tercüme Odası Kalemi, 311 / 90, 17 Kasım 1883.

Kente, çekicilik ve şöhret sağlayan kamusal alanlar ayrıca toplumun her kesimini bir araya getiren arabulucu alandır. Bu arabuluculuk devlet sistemi, sivil toplum, ekonomik sistem gibi unsurların arasında gerçekleşmektedir. Kamusal alan bu sistemler arasındaki eylemler arası geçirgenliği kolaylaştırarak hem kişilerin sosyalleşmesini hem de homojenleşmeyi sağlamaktadır. Bu alan insanların, diğerlerine göre benzerliklerini ve farklılıklarını gördüğü, güçlü bir ortak alandır. Ortak alanlar öncelikle farklı kültürlerin, sınıfların ve farklı milletlerden olan bireylerin bir arada karşılaşmalarını sağlayan destek noktalarıdır.

Osmanlı Devletinde, toplumun birtakım ihtiyaçlarından ortaya çıkan birçok ortak alan bulunmaktadır. Yeşil alanlar dışında Osmanlı yaşam kültürünün özünü oluşturan belli başlı kamusal mekânlar vardır. Bu mekânlar Tanzimat dönemi öncesi Osmanlının sosyal hayatı hakkında bize küçük ipuçları vermekle birlikte, Tanzimat döneminde ortaya çıkan millet bahçelerinin Osmanlı toplumundaki konumunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bu nedenle öncelikle bu kamusal mekânlara kısaca değinmekte fayda vardır.

2.1.1.Kent Meydanları

Meydan kelimesi İtalyanca da “*piazza*” olarak geçmektedir. Türkçe karşılığı piyasadır. Çarşı anlamına gelen “piyasa” kelimesi; piyasaya çıkmak, piyasa yapmak gibi ifadeler ile meydana atfedilmiştir. Farsçada, “*madian*” kelimesi, Türkçede, açıklık, boşluk anlamındadır,⁷⁵.

Tarihteki ilk meydanlar açık alanın çevresinde evlerin gruplaşması sonucu oluşmuştur⁷⁶. Günümüzün anlayışında meydan; mimari öğelerle sınırları belirlenmiş (*duvarlar, heykeller, anıtlar, çeşmeler, binalar vb.*), toplumsal işlevi olan, sosyal, siyasal ve ekonomik etkinliklerin yaşandığı, kent dokusuyla birleşmiş kamusal mekânlar olarak tanımlanabilir.

Tarihte ilk meydan örneği, eski Yunan şehirlerinde “*Agora*” olarak görülmüştür. Geniş bir yol biçiminde olan “*Agora*”, aynı zamanda toplanma alanıdır. Roma döneminde ise “*Forum*” olarak adlandırılmış, kişinin bireysel ve ekonomik ihtiyaçlarını karşıladığı açık bir alan olması yanında etrafını çevreleyen yapıların ön plana çıktığı,

⁷⁵ Maurice M. Cerasi, *Osmanlı Kenti*, çev: Aslı Ataöv, İstanbul 2001, s.197.

⁷⁶ Ali Vardar, “Meydansız Kentler”, *Planlama*, Sayı:90/3-4, s.30.

mimari ve otoriter değerlerin algılanmasını sağlayan bir özelliktedir. Ortaçağ döneminde XI. ve XII. Yüzyılda bu algı ve içerik önemini yitirmiş, daha sade ve düzensiz, kendiliğinden oluşan, insanların ihtiyaçlarının ön planda tutulduğu bir anlayış ortaya çıkmıştır. Nitekim pazar meydanları kiliselerin yakınında kurularak, hem dünya hem kilise işlerinin görüldüğü, ihtiyaçların karşılandığı toplantı alanları olma özelliğini kazanmıştır. Ortaçağın enformel düzendeki meydanlarına karşılık Rönesans döneminin meydanlarında formel yapı öne çıkmış, belirli bir simetriği olan geometrik düzene yönelmeler olmuştur.

Meydanlar şehirlerin yükselişiyle birlikte önem kazandığı gibi çöküşüyle birlikte önemlerini yitirmişlerdir. Bu durum daha çok şehirlerin içinde bulunduğu çağa ayak uyduramaması, gelişimlere kendisini kapatmasıyla alakalıdır. Meydanlar, fiziksel olarak yok olmasa bile sosyal açıdan işlevini yitirebilirler. Fakat kentsel dönüşüm söz konusu ise kentin yeniden planlaması gibi durumlarda meydanların fiziksel olarak da ortadan kaldırıldığı, bunun yerine kentin başka bir bölgesinde dönemin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarına cevap verebilecek yeni meydanların da oluşturulduğu bilinmektedir. Tarihte buna benzer olayların birçok örneği vardır. İstanbul'da bulunan Ok Meydanı bunlardan biridir. Avrupa'da teknolojinin sürekli ilerlemesi ateşli silahların özellikle tüfeğin yaygınlaşması, savaşlarda büyük rol oynaması ile bu meydan sosyal işlevini yitirmiş, daha sonraki süreçlerde yapılan kentsel dönüşümler ile birlikte fiziksel olarak silinip gitmiştir. Günümüzde birkaç menzil taşının dışında, Ok Meydanından hiçbir iz kalmamıştır.

Meydanlar işlevleri bakımından toplumsal, ticari, askeri, siyasi olabildikleri gibi aynı zamanda insanların toplandığı, buluştuğu, kültürün yaşam biçimini yansıttığı farklı biçim ve boyutlara sahip mekânlar olmakla birlikte, bir kentin tüm fiziksel, sosyal yapısı hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli mekânlardan biridir. En önemlisi meydanlar kentin ana değerlerini belirlemekle birlikte toplumsal kimliğin oluşumunda ana faktördür. Nitekim sokaklar, caddeler ve meydanlar tanımlanmış kentsel bir bütünlüğü oluşturan kamusal alanın temel öğelerini oluşturur. Sokaklar kentsel dokunun sürekliliğini koruyan, kamusal yaşamı belli bir doğrultuda yönlendiren bir fonksiyona sahip iken⁷⁷, meydanlar, bu yönelme hareketine durma imkânı sağlayan mekânlardır⁷⁸.

⁷⁷ Pelin Gökğür, *Kentsel Alanda Kamusal Alanın Yeri*, İstanbul 2008, s. 80.

⁷⁸ Gökhan Bilgehan, *Kentsel Meydanların Dönüşümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2006, s. 64.

Ayrıca birbirleriyle bağlantılı olan bu alanlar ulaşımın temel unsurunu oluşturdukları gibi formel düzende yerel dokunun belirleyicisidir. Nitekim devlet bu mekânlar üzerinden şehirlerin iç dinamiğini kontrol eder, şehrin sosyal, siyasal ve ekonomik özelliğine göre gerek gördüğü alanlarda bazı yaptırımlara gidebilir.

Osmanlı Devletindeki meydanlar hakkında ise, kesin bir ortak görüşe varılmış değildir. Doğan Kuban; *“eski Türk kentlerinde çoğunlukla bir meydanın bulunmadığını”* ifade eder⁷⁹. Bu kanıya, Batıda yer alan meydanlar şekil açısından çevresindeki yapılarla kesin biçimde sınırlanmış bir kentsel alan veya geometrik düzen ilkelerine bağlıyken, geleneksel Türk kentlerindeki meydanların belli bir geometrik şekli olmamasından dolayı varılmıştır.. Fakat biçimsel olmasa bile meydanın işlevini gören kamusal açık alanlar Osmanlı şehirlerinde mevcuttur. Bu açık alanlar kentsel meydan kavramına en yakın alanlardır ve bu alanlar pazar ve eğlence yeri olarak da halkın siyasi, sosyal, dini, ekonomik gereksinimlerine göre çeşitli işlevler üstlenir.

Türk kentlerinde meydanların olmadığını yineleyen bir başka görüş ise, Türk kentlerinde kendi kendini yönetme anlayışının olmamasıdır.⁸⁰. Burada batıdaki kentsel meydanların birçoğunun belediye veya hükümet binaları sayesinde oluştuğu vurgulanmaktadır. Fakat bu durum Osmanlı devletinde XIX. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde geçerliliğini yitirmiştir. Tanzimat döneminde (1839-1908) gerçekleştirilen kentsel dönüşüm ve reformlar sayesinde oluşturulan hükümet binalarının çevresinde batı şehirlerindeki gibi bir kamusal mekân ve meydan anlayışı Türk şehirlerinde de görülmeye başlanmıştır. Zaten birçok Avrupa kentinde meydanlar, belediye ya da yönetim binalarının dış mekânıdır.

Görüldüğü üzere, eski Osmanlı şehirlerinde Avrupa’da geçerli olan meydan kavramının bulunmadığı aşikârdır. Fakat Türk şehirlerini meydanlar konusunda değerlendirirken farklı bir perspektiften bakılması icap eder. Öncelikle Osmanlı şehirlerinde meydanların kendisine özgü bir mimari tarzı olmasa da, bu bir meydan bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Osmanlı şehirleri Avrupa kentleriyle kıyaslama yapmadan, kendi içinde değerlendirilirse kamusal mekânlar arasına meydanın da dâhil olduğunu görürüz.

⁷⁹ Ali Vardar, *a.g.m.* , s.33.

⁸⁰ Ali Vardar, *a.g.m.* , s.34.

Osmanlı şehirlerinde yer alan kamusal mekânlar, İslamiyet'e bağlı dinsel ve sosyal anlayışa göre şekillenmiştir. Meydan olarak cami ve külliyelerin iç ve dış avlusu kentsel ortak kullanım için açık mekân olarak kullanılmıştır. Bu tür açık mekânlar simetrik belli bir geometrik şekli yansıtırken, bunun dışında kendiliğinden gelişmiş ya da sokakların biçimlenmesiyle oluşmuş mahalle içindeki küçük meydanlardan bahsedilebilir. Bu meydanlar toplumun dini, kültürel, sosyal, ticari eğitimsel, eğlence ve ulaşım gibi işlevsel gereksinimlerin sonucu şekillenmiş kentsel mekânlardır. Osmanlı devletinde meydanlar, Okmeydanı, At Meydanı, İskele Meydanı, Hükümet Meydanı vb gibi işlevlerine göre isimlendirilmiştir. Avrupa şehirlerindeki meydanlarla işlevsel olarak benzerlikler olsa bile şekil ve biçim açısından oldukça farklıdır.

Kısacası, Osmanlı şehirlerinde biçimsel olarak planlanmamış bir şekilde ortaya çıkan meydanlar, küçük ölçekte sokakların hareketiyle gelişirken, genel anlamda merkezde yer alan meydanlar ise, hamam, medrese, kapalı çarşı, cami gibi kültürel yapılar içinde kalır. Bir alana meydan özelliğini veren diğer mekânsal öğeler, çeşme, cami, anıtsal ağaç ya da kahvehanelerdir. Bunun dışında mahallenin ticari fonksiyonu da önemlidir. Bu fonksiyonlara baktığımızda ise her sokakta belli bir esnaf grubunun bulunduğu (*demirciler sokağı, bozacılar sokağı, zahireciler sokağı... vs*) kentsel dokuların yanında, genelde kapalı çarşı ve bedesten gibi pazar yerleriyle karşılaşmaktadır⁸¹.

⁸¹ Evliya Çelebi "*Seyahatnamesinde*", İstanbul'un dört bir tarafında halkın ve üst düzey kesimin beraber bulunduğu mesire ve dinlenme yerleri olan açık alanlar hakkında ayrıntılı bilgi verir. Bunlar: arasında *Atmeydanı, Etmeydanı, Ağaçayırı Meydanı, Yenibahçe Meydanı, Baruthane Meydanı, Beyazid-i Veli Meydanı, Fatih Meydanı, Atpazarı Meydanı, Arabacılar Meydanı, Selimiye Meydanı, Eminönü Meydanı, Karagümrük Meydanı, Çardakönü Meydanı, Odunkapısı Meydanı, Ayazmakapısı Meydanı, Kumkapı Meydanı, Davutpaşa Kapısı Meydanı, Samatya Meydanı* gibi gezinti ve dinlenme yerleri vardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.* , s.440.

Resim- 4: 1890 Senesi Üsküdar'da küçük bir Mahalle Meydanı ve Sokak⁸²

(Foto: Abdullah Freres)

Osmanlı toplumunun kapalı bir yapıya sahip olması, Osmanlı kadınının kamusal alandaki ayrılığının son derece sınırlı olması ve camilerin toplumsal yaşantının merkezini oluşturması dolayısıyla Avrupa'daki şehir meydanlarına benzer alanların gelişmesini teşvik edecek bir toplumsal istek de ortaya çıkmamıştır. Bu durum kentsel ortak kullanım mekânlarına sınır getirmektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde Batı kentlerindeki meydanlar toplumsal, siyasal ve ekonomik merkezler iken Osmanlı kentlerindeki kentsel meydanlar için aynı şeyleri söylemek mümkün olmamaktadır.

İstanbul'da açık kentsel mekân olgusu ilk olarak külliyelerin büyük dış avlularıyla kendini göstermeye başlamıştır. Külliyelerin dış avluları, çarşı meydanları ve mahalle meydanları dışında, İstanbul'un en önemli kentsel meydanları Bizanslılardan kalan Atmeydanı ve Fatih Sultan Mehmet döneminden kalan Ok meydanıdır. Bu meydanlar Osmanlı devletinde konum, işlev ve kullanım açısından Avrupa da ki meydanlardan farklılık gösterir.

⁸² Engin Özdenes, *a.g.e.*, s.118.

Tarihteki adı Hipodrom olan Atmeydanı, Roma ve Bizans döneminden beri at yarışları ve resmi törenlerin yapıldığı ticari, dini, politik yaşamın en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Bu meydan, hem kamusal hem politik bir mekân olarak imparatorlar için halkın tepkisinin doğrudan ölçülebildiği, hatta halkın beklentilerini imparatora ilettiği bir iletişim mekânıdır. İstanbul'un fethedilmesiyle Ayasofya'nın arkasındaki alana Osmanlı Sarayı yapılmış ve meydanın kamusal özelliği değişmeye başlamıştır. İlerleyen süreçte vezir saraylarının inşa edilmesi meydanın politik fonksiyonunu güçlendirmiştir. XVII. Yüzyılın başlarında meydanın çevresinde imaret, aşevi, hastane ve sebil gibi halkın ihtiyaçlarına yönelik yapılarla⁸³ meydanın sosyal yaşam açısından önemi artmıştır. Nitekim meydanın en önemli yapısı Sultan Ahmet Cami olmuştur. Cami, meydanın sınırını belirgin hale getirerek meydanın doğal bir dış avlu gibi cami girişinde toplanma alanı görevini görmeye başlamıştır.

Resim- 5: XIX. Yüzyılın sonları Atmeydanı ve Sultanahmet Camisi⁸⁴

(Foto: Abdullah Freres)

Osmanlı döneminde Atmeydanı cirit oyunlarına, düğünlere sahne olmuş, Ramazan eğlenceleri ve kandil kutlamaları gibi pek çok şenlik bu meydanda

⁸³ Evliya Çelebi, *a.g.e.* , s.177.

⁸⁴ Engin Özendes, *a.g.e.*, s.143.

yapılmıştır⁸⁵. Bu şenliklere kadınların katılması ancak padişahın izniyle mümkün olabilmıştır. Atmeydanı aynı zamanda, cezalandırmaların ve isyanların yaşandığı mekândır. Bu meydan bazen devletin otoritesini meşrulaştırmış, bazen de muhalif güçlerin varlık gösterdiği alana dönüşmüştür. Bunun yanında, XIX. Yüzyılın ortalarına kadar törensel bir açık mekân olarak kullanılmıştır. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'un şehir planı için Fransız Mimar Joseph Antonie Bouvard görevlendirilmiştir. Mimarın yapacağı planda Atmeydanı ile ilgili projeleri vardır. Bu projeye göre Sultanahmet külliyesi ile İbrahim Paşa sarayı yıkılacak, yerine polis müdürlüğü ve bir millet bahçesi yapılacaktır. Fakat Bouvard'ın oluşturduğu proje hayata geçirilememiştir.⁸⁶ Ayrıca bu dönemde çıkan yangınlar bazı binaların yıkılmasına ve bazı yeni binaların yapılmasına neden olmuştur. Bu dönemde meydanın adı değiştirilerek Sultanahmet Meydanı olarak anılmaya başlamıştır. XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde bu meydanda, İzmir'in işgaline karşı binlerce kişinin katıldığı bir miting düzenlemiştir.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sulatan Mehmet, sonradan Okmeydanı olarak bilinecek olan alanı kendi parasıyla satın almış ve okçulara vakfetmiştir. Okçuluk geçmişten beri Türklerde ve Osmanlı Devletinde önemli bir spor dalı olması sebebiyle bu geniş meydana okçuluk yarışmaları düzenlenmiş ve bir rekabet ortamı doğurmuştur. Bu etkinliğin dışında eğlence ve toplantı yeri olarak birtakım işlevlere de ev sahipliği yapmıştır.

Okmeydanı özellikle XIX. Yüzyılın sonu ve XX. Yüzyılın başlarında halkın ziyaret ettiği büyük mesire yerlerinden biridir. Belli günlerde halk burada toplanır, kendilerine göre yemekler yenir, eğlenceler düzenlenirdi. Ancak bu meydan XIX. Yüzyılın sonlarında harabe haline gelmeye başlamış ve meydanın tam ortasındaki Okçular tekkesi 1864'te meydana gelen depremde yıkılmış ve bir daha tamir edilememiştir.

Sonuç olarak Osmanlı kentlerindeki meydanlar Batıdan biçim, konum ve kullanım olarak farklı biçimde gelişmiştir. Meydana ait işlevler birtakım mekânlara paylaştırılmıştır. Cami avluları ve külliyesi, çarşı ve mesirelikler bu işlerin paylaştırıldığı mekânlardır. Osmanlı devletinde kentsel mekânlar toplumun kültürel,

⁸⁵ "Saray düğünlerinde cambaz ve pehlivanlar At meydanında hünelerini sergilerler." Ayrıntılı bilgi için bkz: Evliya Çelebi, *a.g.e.* , s.628.

⁸⁶ Pelin Gökğür, *a.g.e.* , s.102.

politik, ekonomik yapısına göre şekillenmiştir. Osmanlı kentlerindeki meydanlar çevresindeki yapılarla sınırlandırılmamışlardır. Meydanlar, Batıdaki benzerlerinin aksine çevrenin ortasında bir boşluk değil, tam tersine var olan çevreye dıştan eklenen kentsel bir öge konumundadır. Meydanların bu şekilde konumlanmasının temel sebebi, şehrin içinde yer alan sınırlı sayıdaki açık alanların, meydan özelliklerini taşınamamasından kaynaklanmaktadır.

Osmanlı kentlerindeki meydan örnekleri kullanım açısından da Batıdan farklıdır. Belirli bazı esneklikler dışında Osmanlı'daki meydanlar temel işlevlerine göre isimlendirilmiştir. Bu meydanlar Batıdakilerin aksine işlevleri bakımından çarşı, pazar yerleri, mesire alanları, cami, külliye, kahvehane gibi kamusal alanlarla bir paylaşım içerisinde olmuş, çoğu zaman bu yapılar meydanın asıl işlevine karşılık gelmiştir. Bu yüzden Tanzimat dönemine kadar Osmanlı devletinde Avrupa'daki gibi bir meydan kavramının olmadığı söylenebilir. Bu bakımdan meydan kavramı yerine, belki de "ortak alan" kavramını tercih etmek daha doğru olacaktır.

İstanbul fiziksel gelişme açısından daha ziyade sur içi alanla sınırlı kalsa da, artan nüfus ve dışarıdan gelen göçler nedeniyle, kent XVI. ve XVII. Yüzyıllarda büyümeye devam etmiş ve zamanla Boğaziçi ve Haliç kıyısı boyunca sur dışında kıyı mahalleleri oluşmaya başlamıştır. İstanbul'da 1854'den sonra belediyelerin kurulmasıyla birlikte meydan, yol, kaldırım ve park gibi kentsel oluşumların yetersizliği daha çok gündeme gelmiştir. Nitekim öncelikle dış etkenler, sonra sosyal yapıdaki değişimler ve ekonomik zorlamalarla birlikte kurumların yenileşmesi ile batılılaşma (modernleşme) sürecine giren Osmanlı İmparatorluğunda kentsel dönüşümler başlamıştır. İmparatorluğunun son dönemlerinde, mimarideki batı etkileri sonucu resmi yapıların inşasıyla birlikte batıdakine benzer kentsel meydanlar yaratılmaya çalışılmıştır. Ayrıca bu yüzyılda çıkan yangınlar ve artan depremler ile çok sayıda yapının zarar görmesi bu kentsel dönüşümler için fırsat yaratmıştır. XIX Yüzyılda Osmanlı kentlerini modernleştirmek ve İmparatorluğun başkenti İstanbul'un gelişimini belirli bir plan çerçevesinde denetim altına almak devletin gündemindeki önemli meselelerdendir.

2.1.2. Camiler

Osmanlı devletinde camiler, hem kente ihtişam veren, hem de idare edenleri yücelten en önemli yapılardır. Osmanlı devletinde dini yapılar (*cami, mescit, külliye*) vakıflar aracılığıyla daha ziyade padişahlar, paşa ve vezirler veya ağalar tarafından inşa ettirilirdi. Bu sebeple camiler, genelde yaptıranın kişinin ismiyle anılır. Ya da caminin bulunduğu bölgedeki etkin esnaf gruplarının ismi verilir. Padişah ve devlet yöneticilerinin yaptırdığı camilere, Selâtin camileri denir. Bu camilere; *Süleymaniye Cami, Haseki Cami, Valide Sultan Cami, İbrahim Paşa Cami, Piri Paşa Cami, Mahmut Efendi Cami, Mercan Ağa Cami, Macuncu Cami, Çilingir Cami* gibi isimler verilmiştir.

Resim- 6: 1900 Yılında Süleymaniye Camisi ve Türk Evleri⁸⁷

(Foto: Sebah & Joaillier)

Osmanlı İmparatorluğunda mimari yapıların yapımında kullanılan malzemeler; mimari yapının işlevi, bulunduğu şehirdeki coğrafi özellikler ve iklim göz önüne alınarak çeşitlilik göstermiştir. Suraiya Faroqhi, mimari yapıları kamusal ve özel üslup şeklinde ikiye ayırmıştır⁸⁸. Kamusal üslup, camiler başta olmak üzere saray, medrese gibi anıtsal mimari eserler için geçerlisidir, bu yapıların inşasında daha çok taş ve tuğla kullanılmıştır. Özel üslupta daha çok konutlar için söz konusudur, ağaç ve kerpiç gibi yöresel malzemeler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Özel üslupla yapılan camiler de

⁸⁷ Engin Özdenes, *a.g.e.*, s.33.

⁸⁸ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Elif Kılıç, İstanbul 2014, s.157.

bulunmaktadır. Fakat devlet anıtsal nitelikteki mimari eserlerin yapımında ve padişahların, hanedan mensuplarının, üst düzey devlet yöneticilerinin yaptırdıkları eserlerde kamusal üslubu tercih etmeyi özen göstermiştir (Resim 5). Taşrada ya da kırsal yerlerdeki daha küçük yerleşim birimlerindeki camilerin yapımında özel üslup tercih edilmiştir.

Osmanlı toplumunun günlük yaşantısında mahalle kavramı çok önemlidir. Osmanlı kentlerinde camiler buna bağlı diğer dini mekânlar, çarşı ve konutlar mahallenin en önemli unsurlarıdır. Osmanlı İmparatorluğunda topluluğun en küçük aktif birimi olan mahallelerin merkezini camiler oluşturur. Bunun en önemli sebebi İslamiyet ve dinsel anlayışın yorumlarından ortaya çıkan sosyal yaşam ilkelerinin sınırladığı içe dönük yaşam biçimidir. Bu durum kentsel ortak kullanım mekânlarına, açık alanlara sınır getirir. Toplumun içine dönük sosyal gruplardan oluşması sebebiyle sosyal yaşam cami ve çarşıda sahnelenmiştir. Erkek kamusalının hâkim olduğu Osmanlı toplum yapısında, kadınların genellikle sosyal hayata katıldıkları yerler, hamamlar, mesire yerleri ve pazarlar olmuştur. İslam dininin toplumun temel taşlarından olması sebebiyle, toplanma mekânlarının başında öncelikle camiler gelmektedir. Cami çevresinde namaz vakitlerini beklemek amacıyla yapılanmış olan kahvehaneler ve içinde medrese, hastane, hamam, dükkân gibi yapılar topluluğunu barındıran külliyeler, kentin sosyal yaşamının ana unsurunu oluşturur

Kamusal mekânlar içinde bireyin tanınmasında toplumla kaynaşmasında camiler ilk başta gelmektedir. Camide meydana gelen bu toplumsallaşma kendi içinde kapalı bir kamusal alan yaratmıştır. Camiler birbirini tanıyan, birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içindeki kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Ayrıca aynı mescit ya da camilerde ibadet eden erkekler, başta kendi mahalleri, buldukları şehir olmak üzere ülkede neler olup bittiği ile alakalı bilgi sahibi olurlar, bu ise camileri toplumsallaşmanın ana merkezi haline getirmektedir. Dolayısıyla camiler devlet ile toplum arasında iletişimi sağlayan mekânlar olarak nitelenebilir.

Geniş bir toplantı olanağı sağlayan büyük camiler özellikle Cuma günleri kalabalıklaşan cemaatin toplu namaz kılması, padişahların bir tören eşliğinde Cuma selamlığına giderken, halkın padişahı ve tören alayını görmek için toplanması, şehirlerdeki üretim ve ticaret alanlarının camilerin yakınlarında veya çevresinde yer almasını sağlamıştır. Yani camiler çarşıları kendisine çekmiştir. Nitekim camiler

Osmanlı kentlerindeki meydanların ortak unsuru haline gelmiş, bir bakıma meydan işlevini üstlenmiştir. Kısaca Osmanlı devletinde mekân, genellikle insana göre konumlandırılmıştır.

Ayrıca Cuma namazları siyasi bir içerik de taşımaktadır. Bunun en önemli göstergesi, hutbede hükümdarların isminin okunmasıdır. Cuma namazı, şehirde hükümdarın iktidarının görünür kılınmasını sağlamıştır. Bu nedenle camiler hükümdarın meşrutiyetini sağladığı yapılar olarak düşünülmelidir. Aynı zamanda reayanın Cuma namazlarında bulunması hükümdarın meşrutiyetinin kabul ettiği anlamına da gelmektedir. Nihayetinde camilerin sadece birer dini yapı olmadığı, sosyal ve politik bir vazifesinin de bulunduğu açıktır.

2.1.3.Kahvehaneler

Kahve, 'kahva' ya da 'qahwah' Arapça kökenli bir kelime olup ilk zamanlarda; Ortaçağ Arapça sözlüklerinde ve özellikle de şiirlerde "şarap" manasına gelmektedir. Kahve adının nereden geldiği hakkında bir takım çeşitli söylentiler vardır. Bunlardan biri, vatanı Habeşistan'da, kahve yetiştirilen bölgeye eskiden "Kaffa" denmiş olmasıdır. Türkçeye 'kahve' olarak geçmiş, dünyanın diğer yerlerinde de buna yakın bir kelime kullanılmıştır.⁸⁹ Kahvenin ortaya çıkması, yayılması insanlık tarihinin en önemli olaylarından biridir. Kahvenin her alana girmesi, insanların birlikteliklerine eşlik etmesi, kahvehaneler gibi herkese açık kamusal alanı doğurmuştur. Önceleri sadece kahve içmek, zinde kalmak olsa da sonraları bu durum değişmiş, kahvehaneler toplumun her sınıfından insanları bir araya getiren kamusal mekânlar haline gelmiştir⁹⁰.

Genel bir kaniya göre kahve bitkisinin kullanımı Etiyopya'dan dünyaya yayılmıştır. Kahvenin Anadolu'ya, dolayısıyla İslam dünyasına girip yayılmasında Yemen geçiş noktası olmuştur. Etiyopya'ya bir iş için giden El Zebhani adındaki bir âlim burada kahve içildiğini görmüş ve daha sonra Yemen'e gelerek burada kahve bahçeleri yetiştirmeye başlamıştır⁹¹. Bu yüzden İslam ülkelerinde kahve Yemen ile birlikte anılmaya başlamıştır. Kahvenin Osmanlı topraklarına geçişi ise Suriye

⁸⁹ Şafak Tunç, *Osmanlı Payitahtında Kahve ve Kahve Kültürünün Yeri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s.2.

⁹⁰ Halil Emre Deniz, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, 27, İstanbul 2011, s.2.

⁹¹ Savaş Çağlayan, "Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, Muğla 2012, s. 97.

üzerinden Kahire'deki bir ilahiyat külliyesinden gerçekleşmiştir. Bu geçişin sağlanmasında Kahire'ye eğitim amaçlı giden kişiler veya hac kervanları etkili olmuştur. Böylece kahve XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu'ya ve İstanbul'a ulaşmıştır.

İstanbul'a ilk kahve ticari amaçlı olarak iki tüccar tarafından getirilmiştir. Biri Şamlı diğeri Halepli olan bu iki tüccar, İstanbul'un ilk kahvehanesini dönemin ticaret merkezi olan Tahtakale'de açtılar⁹². Kısa süre içerisinde talebin ve ilginin artmasıyla kahvehaneler yaygınlaşmış ve hızla tüm İstanbul'a yayılmıştır. Sayıları hızla artan kahvehaneler her kesimden insanı sohbet etmek, vakit geçirmek amacıyla kendine çekmiştir.

Osmanlı Devletinde kahvehanelerin bu kadar yaygınlaşp sevilmesinin yanında bazı dönemlerde karşıt tepkilerle de karşılaşmıştır. Kahveye kaşı olumsuz tepkilerin iki temel nedeni vardır; birincisi, kahvenin zararlı ve sarhoşluk verici bir madde olabileceği kuşkusunu⁹³, ikincisi ise kahve satılan ve içilen yerlerin toplumsal düzeni bozucu ve yıkıcı yerler olduğu düşüncesidir. Nitekim önceleri sarayda ve toplumun seçkin kesimleri tarafından kullanılan kahve tüketiminin kamusal alana inmesiyle birlikte kişilerin camiler dışında başka bir yerde bir araya gelmesi bazı yönetici ve din adamlarını rahatsız etmiştir. Hatta II. Selim, III. Murat, IV. Murat ve III. Selim gibi padişahların tahta çıktıklarında ilk yaptıkları iş, meyhane gibi diğer toplanma mekânlarıyla birlikte, kahvehanelerin kapatılmasıyla ilgili emirler çıkartmak olmuştur⁹⁴. Ulemanın ve yönetimin kahve ve kahvehane ile barıştığı dönemlerde ise kahvehaneler şehrin ayrılmaz bir parçası olmuş, özellikle halktan gelen baskılarla yönetim kahvehanelere olumlu yaklaşıma başlamıştır. Kahveden alınan yüksek verginin düşürülmesiyle birlikte, cami ve hamamlardan sonra kahvehaneler de sosyal ve kamusal alan olarak toplumsal yaşamda etkin olmuştur. Öyle ki II. Abdülhamit döneminde yaşanan baskı ve yasak dönemlerinde dahi kahvehaneler kapatılmamış, hatta yönetim

⁹² Hasan Sankır, "Osmanlı İmparatorluğunda Kamusal Oluşumu Sürecinde Kahvehanelerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, Ankara 2010, s.193.

⁹³ Bu durum farklı dönemlerde bazı dini kesimlerin kendi çıkarlarını gözetererek ortaya attığı bir düşünce olabilir. Şöyle ki Kanuni Sultan Süleyman'ın doktoru Bedrettin el Kusuni kahve kullanımını onaylayan bir görüş bildirmiş, kahvenin her derde deva bir ilaç olarak kullanılabileceğini söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Helene-Desmet Gregoire ve François Geogreon, *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*, çev: Meltem Atik- Esra Özdoğan, İstanbul 1999, s.30.

⁹⁴ Ahmet Yaşar, "Osmanlıda Kamu Mekânı Üzerinde Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları", *XV. Türk Tarih Kongresi, IV. Cilt/II. Kısım*, Ankara 2010, s.1407.

bu durumu hafiyecilik ve jurnaller aracılığıyla kendi lehine çevirmiştir. O dönemde hafiyeler çoğunlukla kahvehaneleri mesken etmişlerdir. Hem yerli müdavimlerin hem taşradan gelenlerin dedikodularına kulak kabartmışlar, berber dükkânları, hamamlar, camiler, han odaları ve evlerde konuşulanları devlete rapor etmişlerdir⁹⁵.

Kahve tüketiminin toplumsal bir içeceğe dönüşmesiyle beraber, kahvehanelerin sıradan bir dükkân olmaktan çıkıp bir buluşma ve eğlenme yerine dönüşmüştür. Bunun yanında kahvehanelerin varlığı kentsel alanda yeni yapılanmalar meydana getirmiştir. Cami gibi dini kurumların yanında gelişmeye başlayan sosyal ve ticari hayat, kahvehaneler etrafında da gelişmeye başlamıştır. Önceleri cami yakınlarında namaz saatini bekleyen kişilerin zaman öldürme mekânı olarak ortaya çıkan kahvehaneler, oldukça yaygın tüketim nedeniyle caminin bir parçası ya da yan kapısı olmaktan sıyrılıp kendilerine özgü bir işleve kavuşmuştur.

Kahvehaneler toplumsal hayatın biçimlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Zira zaman içinde kahvehane bir müdavimlik alanı olmuş, erkekler zamanının çoğunu kahvehanelerde geçirmiştir. Kadınlar da kahvehanelerin dışında tamamen bırakılmamıştır. Kahve, klasik dönemde Osmanlı sosyal yaşamında kadının gidebileceği, belki de tek sosyal mekân olan hamamlar aracılığıyla kadınların hayatına girmiştir. Böylece kadınlar da hamamlarda kendilerine özel kahvehane odaları kurarak tıpkı erkekler gibi, ev dışında kamusal bir mekânda sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ayrıca kahvehanelerde meddah gösterileri, karagöz oyunları⁹⁶, şiir dinletileri ve kukla oyunları sergilenmiştir. Özellikle Ramazan ayındaki eğlencelerle kahvehanelerin çekim gücü artmıştır. Aslında kahvehanelerde düzenlenen bu gibi sosyal aktivitelerde ironi, hiciv ve alay yoluyla eleştirel bir kamusallık yaratılmıştır.

Kahvehanelerin toplumsal yaşamdaki diğer bir boyutu ise zamanla kendi içinde farklı sosyal gruplaşmaları oluşturmuş olmasıdır. Kahvehanelerin ilk yaygınlaştığı dönemlerde toplumun her kesiminden insanı tek çatı altında topladığı, böylece toplumsal bütünleşmeyi sağlayıp, hiyerarşiyi azalttığı bilinmektedir. Fakat zamanla kahve sayısının artması ile bu olgu tam tersine dönmeye başladı. Nitekim toplumsal

⁹⁵ Cengiz Kırılı, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Jurnalleri (1840-1844)*, İstanbul 2009, s.3.

⁹⁶ Siyasal otoriteyi mizah, taşlama ve cinsellik yönünden eleştiren bir tiyatro performansıdır. Özellikle ramazan ayında, Hacivat ve karagöz oyunundaki siyasal taşlama ve cinsel mizah izleticilerini kahvehanelere çekmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Serdar Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğunda Kamusal Alanın Dinamikleri", *İletişim Dergisi*, Sayı:21, Ankara 2005, s.112-115.

yapıda var olan etnik, dini, kültürel farklılıklar kendini bu mekânlarda gösterdi. Her cemaat (*Bosnalıların kahvehanesi, Arnavutların kahvehanesi, Yeniçeri kahvehaneleri*⁹⁷, *Esnaf kahvehaneleri...*) kendi kahvesini açmaya başlayınca kahvehanelerin toplumsal hiyerarşiyi ortadan kaldıran özelliği zamanla yok oldu.

XVIII. yüzyılda kahvehaneler kamusal alanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çeşmeler, kahvehaneler, sahil camileri kamusal alanda geniş bir sosyalleşme merkezleri olmuştur. Bu dönemde sultanlar ve sadrazamlar arasında ortaya çıkan sahil kenarına cami inşa ettirme geleneği, kıyılarıdaki erkek kamusallığını baskın hale getirmiştir. Bu camilerin yanında kahvehanelerin açılması ile Boğazın havasını solumak namaz vakitlerini bekleyen cemaat için keyifli bir hal almıştır. Beylerbeyi, Emirgan, Bebek, Ortaköy, Kandilli ve Rumelihisarı'ndaki camiler yeni kamusal alanlar oluşturmuştur.

Zamanla kahvehanelerde kullanılan tüketim maddelerinin sayısı ve çeşidi artmaya başlamıştır. Bunların içinde ilk sırada nargile olmak üzere, şerbet ve çay⁹⁸ yer almaktadır. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren gazete kahvehanelerde yerini almış, toplu okuma etkinlikleri düzenlenmiştir. Böylece kahvehanelerdeki toplumsal etkileşim olanakları çeşitlenmiştir. Öte yandan, halkın büyük çoğunluğu okuma yazma bilmediğinden, kahvelerde okuma yazma bilen bir kişi bulundurulmaya başlanmış ya da müdavimlerinden bir gönüllü olarak bu işi üstlenmiştir. Böylece kahvehaneler, daha geniş bir kesimin bilgi sahibi olmasını ve bilinçlenmesini sağlayarak, halkın önemli çekim merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir. Sonuç olarak kahvehaneler sosyal hayata çok farklı işlevleri bir arada yerine getirmiştir. Bir yandan sosyalleşme ve eğlence mekânı olarak görev yapmış, diğer yandan muhalefet ve eleştiri ortamı yaratmıştır.

⁹⁷ Bazı yeniçerilerin işlettiği kahveler adeta bir suç örgütü gibi çalışmaktaydı. Mahalle eşrafından ve zengin kimselerden yardım ya da hediye adı altında zorla haraç toplanırdı. Bazı yeniçeriler rüşvet, kaçakçılık ve yolsuzluk gibi işleri bu mekânlarda organize ediyorlardı. Bkz: Hasan Sankır, *a.g.m.*, s. 203.

⁹⁸ Bu içeceğin günlük hayatta yer bulmasında İstanbul'a yerleşen İranlıların ve Azerilerin önemi büyük olmuştur. Özellikle Avrupa da ki beş çayı içme âdeti, modernleşmenin bir parçası gibi algılanıp, alafranga hayata özenen kesimler tarafından büyük destek bulmuştur. Bkz: Savaş Çağlayan, *a.g.m.*, s.107.

Resim- 7: XIX. Yüzyıl İstanbul'da Bir Kahvehane⁹⁹
(Kartpostal)

2.2. Tanzimat Dönemi ve Toplumsal Değişim

Tanzimat kelimesi, sıralama, düzenleme anlamına gelen tanzim kelimesinin çoğulu olup, XIX. Yüzyılda yapılan ıslahatlar için kullanılan bir tabirdir, aynı zamanda bu ıslahatın yapıldığı dönemi ifade etmektedir. XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu için en hareketli, en sancılı, yorucu uzun bir dönemdir. Tanzimat dönemi, temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanmasını ifade eder. Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanan Tanzimat Fermanı büyük bir merasimle 3 Kasım 1839 yılında Padişah Abdülmecid zamanında ilan edilmiştir. Osmanlı tarihinde bir devri açan bu ferman okunduğu yerin adıyla Gülhane Hatt-ı Hümayunu, diğer adı ile Tanzimat-ı Hayriye Fermanı anılmıştır. Tanzimat Fermanıyla devletin ve memleketin idaresi için bazı yeni kanunlar konulması lüzumlu görülmüştür. Bu kanunların esasını, ırz, namus ve can güvenliğinin korunması, vergi ve askerlik ile ilgili düzenlemeler oluşturmuştur.

⁹⁹ Engin Özdenes, *a.g.e.*, s.90.

Tanzimat Fermanındaki yeni düzenlemelerin en önemli özelliği, kamusal düzenin hükümdarın inisiyatifinde olması yerine, çıkarılacak olan kanunlarla düzenlenmek istenmesidir. Fermanın hükümlerinde, Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaası, kanunlar önünde eşit olacağı, kanuni bir hüküm verilmedikçe ve padişahın fermanı olmadıkça hiç kimsenin idam cezasına çarptırılmayacağı, zulmün ortadan kaldırılacağı belirtilmekte, vergilerin adil bir şekilde toplanması, halkın korunması, valilerin Tanzimat'ı halka iyi anlatmaları ve buna halkın riayet etmesi istenmektedir.¹⁰⁰

Osmanlı Devletinin siyasi ve mali açıdan sancılı bir süreçten geçtiği bu dönemde haliyle yapılan ıslahatların birçoğunda istikrar sağlanamamıştır. Nitekim Tanzimat Fermanı yetersiz kalmış, Avrupa devletleri Osmanlı içinde bulunduğu durumdan faydalanarak, Tanzimat'ın genişletilmiş bir devamı niteliğinde olan Islahat Fermanının ilanı konusunda çaba sarf etmişlerdir. Bu çabalar doğrultusunda 1856 yılında bir komisyon kurulmuştur. Ali ve Fuat Paşaların dışında yabancı devletlerin elçilerinin de bulunduğu komisyonda yeni çıkarılacak ferman ile ilgili, Müslim ile gayrimüslim tebaa arasındaki farkların tamamen ortadan kaldırılması, gayrimüslim vatandaşlara yeni medeni haklar getirilmesi ve bu hususlarda Avrupa devletlerinin söz sahibi olmak istemeleri en can alıcı nokta olmuştur. Nitekim Islahat Fermanı,¹⁰¹ Osmanlı'nın geleneksel yapısında radikal değişimlere yol açmıştır.

Sonuç olarak bu dönemde Osmanlı Devleti eski düzenini çağdaştırmak için yoğun bir toplumsal ve iktisadi çaba sarf etmiştir. Bu zaman dilimi içerisinde başta İstanbul model olmak üzere İmparatorluk genelinde her alanda yukarıda kısaca bahsedilen değişimler yaşanmış, kentsel planlama, mimari, eğitim, hukuk, maliye, adliye, dil ve edebiyata kadar her alanda yapılan yenilik hareketleri toplumun da değişmesine yol açmıştır. Nitekim Avrupa ile ilişkilerin sıklaşması, Avrupa şehirlerine elçiler, memurlar göndermesi sonucunda bu kişilerin getirdiği alışkanlıklar, zevkler, fikirler günlük hayata hızlıca yayılmasıyla sosyal yaşamda da değişimler başlamıştır. Tanzimat döneminde devletin temel politikası; memleketin kuvvetlenmesi ve kalkınması, huzurun yerleşmesi olmuş, bütün tebaanın aynı haklardan istifade etmesi yönünde çalışılmıştır. Bu politika, 1856 Islahat Fermanı'nın ağırlık noktasını teşkil

¹⁰⁰ Ahmet Cevdet Eren, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, İstanbul 2007, s.41.

¹⁰¹ Medeni haklar ve fermanın içeriği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Cevat Eren, *a.g.e.*, s. 103-104.

edecek ve nihayet 1876 Kanun-i Esasi ile son şeklini alacaktır. Görüldüğü üzere bu dönemde yapılan ve yapılmaya çalışılan ıslahat hareketleri içerisinde bizi daha çok ilgilendiren dönemin şehircilik anlayışı, sosyal yaşamda görülen değişimler ve bu değişimlerin kamusal mekânlara yansımalarını irdelenecektir.

Bu dönemde kamusal mekânlardaki gündelik hayatın getirilerini kavrayabilme ve bu mekânların Osmanlı toplumunu nasıl etkilediğini anlaşılabilmesi açısından dönemin toplumsal yapısını genel hatlarıyla değerlendirmek gerekir. Osmanlı geleneğinin temel taşı olan İslam şeriat hukukunun kaynaklarından yüzyıllar boyunca beslenen Osmanlı Devletinde, Avrupa ülkelerinde uygulanan hukuk anlayışının kısa zamanda yerleşmesi elbette beklenemezdi. Nitekim toplumsal yapının temelini hukuk kuralları oluşturduğu için Osmanlı bürokrasisinde benimsenen yeni hukuk kurallarının toplum genelinde kabul görmesi zamanla olmuştur. Haliyle bu yeni sistem, dönemin toplumsal yapısında bir takım değişiklikler yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Bu değişiklikler, Osmanlı toplumunda özellikle XIX. Yüzyılın sonlarına doğru kamusal alanlarda daha iyi görülebilir hale gelmiştir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğunda kamu özgürlükleri, dinin etkisinden sıyrılmış olarak, ancak XIX. Yüzyılın sonlarına doğru önem kazanmaya başlamıştır

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti, Batının bilgisinden geniş çaplı faydalanmak istemiş batı kurumlarının ve yöntemlerinin Osmanlı toplumunun sorunlarına çözüm getireceği inancı içinde olmuştur. Ayrıca 1839'a kadar ki Batılılaşma girişimleri teknoloji, bilim ve eğitim alanlarıyla sınırlı kalmıştır. Tanzimat Fermanıyla birlikte Batı'nın fikri yapısı da benimsenmeye başlamış ve bu durum toplumda birçok köklü değişikliklere yol açmıştır.¹⁰² Özellikle İstanbul, İzmir, Selanik gibi şehirlerde yaşayış tarzından, kılık kıyafete kadar sosyal yaşamda Avrupa rol model olmuştur.¹⁰³ Ayrıca devletin topluma olan müdahalesi bu dönemde giderek artmış ve XIX. Yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunun değişim ve dönüşümü devlet eliyle gerçekleşmiştir¹⁰⁴. Bu değişim ve dönüşüm öncelikle toplumun temelini oluşturan ailede görülmüştür.

Osmanlı toplumunda aile, gündelik hayatı şekillendiren başlıca unsurlardan biridir. Şer'i ve örfi hukukun güvencesi altında, kan bağına dayalı bir örgütlenme tipini

¹⁰² Zeynep Çelik, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çev: Selim Deringil, İstanbul 1998, s.28.

¹⁰³ Aygün Ülgen, *Tanzimat döneminden günümüze kalan İstanbul sarayları (1839-1876)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Y.Lisans Tezi, s.5.

¹⁰⁴ Meltem Toksöz, "Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 2008, s.215.

temsil eden bu kurum, toplumsal değişimin farklı boyutlarını bünyesinde barındıran çok yönlü sosyal kültürel ilişkiler modeli olma özelliği taşımaktadır. Osmanlı toplumunu göz önüne aldığımızda çok farklı kültürlerin sentezinden oluşmaktadır.

İstanbul'un klasik dönem aile hayatında, belli bir toplumsal kökene bağlı ailelerin yaşam alanını mahalleler oluşturmuştur. Mahalle, kendi içinde tutarlı bir kültürel değerler dünyasıdır. Aile ve ev hayatı da bu dünya içinde şekillenerek cemaat tipi örgütlenmenin ideal mekânı olmuştur¹⁰⁵. XIX Yüzyıldan önceki dönemlerde üst ve orta tabaka aynı semtlerde bir arada oturmakta iken, refah seviyesinin gündelik hayattaki dağılımının dengesizleşmesi ile üst tabaka Boğaziçi kıyıları ve Beyoğlu'nda yeni bir yerleşim bölgesi oluşturmuştur¹⁰⁶. Nitekim bu dönemde insanlar kadar semtler de modernleşme sürecinin gündemini belirlemiştir. Bu dönemde her alanda olduğu gibi ikilikler yaşanmış ve gelenekçi kurallar korunsa bile aile, modern dünyanın kültür malzemesiyle şekillenmeye devam etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğunda toplum nezdinde görülen kültürel etkileşimler ve çatışmalar, elbette daha önceki yüzyıllarda da yaşanmıştır. Fakat XIX. Yüzyılda söz konusu olan Osmanlı toplumunun kısmen iki gruba bölünmüşlüğüdür. Bu bölünmüşlük Osmanlı toplumu yöneticilerinin çıkarlarını desteklemiş aynı zamanda bu yöneticilere yönetilenlerden ayrılmasını sağlayan ayrıcalıklar tanımıştır¹⁰⁷. Burada bürokrasi kendi sınıfsal üstünlüğünü savunma rolüne bürünmüştür¹⁰⁸. Avrupa'nın politik ve kültürel sisteminin üstün olduğunu artık kabul edildikten sonraki ilerleyen süreç içerisinde yabancılaşma iyice artmıştır. Bu durum Müslüman nüfusun geneliyle bürokrat aydınlar arasında bölünmeye yol açmıştır.

Yüzyılın sonuna doğru gelindiğinde ise 1876 yılında I. Meşrutiyetin ilanından sonraki süreçte göçler nedeniyle İstanbul'da nüfusun artması, şehir hayatının ve ticaretinin canlılık kazanmasına sebep olmuştur. Ayrıca XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa tarzı mimari yapıların sayıları, Tanzimat döneminde hızla

¹⁰⁵ Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Âdab-ı Muaşeret", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, İstanbul 2008, s.563.

¹⁰⁶ "Eski İstanbul'un Müslüman halkı, Haliç'in karşı yakasında gittikçe gelişen ve onlara kendinden emin kişilerin küstahlığıyla bakan Beyoğlu'ndan hem nefret eder hem de korkar". Ayrıntılı bilgi için bkz: Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 2014, s.40.

¹⁰⁷ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s.25.

¹⁰⁸ Kemal Karpat, bu durumu; XIX. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi, ekonomik kaynakları kullanırken, gayrimüslim ve yabancı çıkar gruplarıyla birlikte hareket ettiğini, bürokrasinin hizmet sunma kapasitesini genişletmekten veya tebaanın yaşam standartlarını yükselmekten ziyade merkezi iktidarı güçlendirmeye çabaladıkları şeklinde yorumlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, İstanbul 2014, s.79-82.

artmıştır. Bu dönemde yapılan yenilik hareketlerinin öncüsü saray ve padişah olması sebebiyle padişah ve saray hayatının eskisinden farklı bir yaşayışa yönelmesi toplumu da paralel doğrultuda etkilemiştir. Alafrangalaşmaya yönelen yaşayış tarzı, zevklerdeki değişimler ve dıştan gelen etkiler, mimari üslupta yeni arayışlara itmiştir.

2.2.1. Tanzimat Dönemi Mimarisi

Tanzimat döneminde birçok alanda başlayan değişim İstanbul'un mimari dokusuna da yansımış ve kentin yeniden şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle yüzyılın son çeyreğinde bu değişim daha gözle görülür bir hâl almıştır. Bu değişimi inşa edilen yeni yapılarda görmek mümkündür. Bu dönemde vakıf sisteminin işlevini yitirmesi ile gelirlerin azalması sonucu cami ve külliye inşasında ciddi bir azalma olmuş ve ortaya çıkan yeni yapıda¹⁰⁹ ihtiyaçlar doğrudan devlet tarafından karşılanmaya başlanmıştır. Nitekim devletin benimsediği yeni yönetim biçimi ve ekonomik ilişkiler yeni kent merkezlerini, yeni bir alt yapıyı ve yeni kurumları gerektirmiştir.

Mimarbaşılık gibi geleneksel kurumlarla, devletin dönemin gerektirdiği yeni koşullara ayak uydurabilmesi, ihtiyaçlara cevap verebilmesi mümkün değildi. Zaten Tanzimat reformları ile bu tür geleneksel kurumlar yerini yeni ihtiyaçlara cevap veren kurumlara bırakmıştır¹¹⁰. Bu değişim sürecinde yeni yapı teknolojilerini uygulayan, Avrupa'da mimarlık eğitimi almış gayrimüslim veya doğrudan Avrupa'dan gelen yabancı mimarların sayısı giderek artmıştır.¹¹¹ Ayrıca birçok mimari üslup ve tasarımlar bu mimarlar aracılığıyla uygulanıp denenmiştir¹¹². Özellikle idari yapı ve

¹⁰⁹ Halil İbrahim Düzenli, "Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye' de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğin Serüveni", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 7/13, İstanbul 2009, s.32.

¹¹⁰ Bu dönemde Hassa Mimarları Ocağı, 1831'de kurulan Ebniye-i Hassa Müdürlüğü adı altında toplandı. Daha sonra bu müdürlük günümüzde çevre ve şehircilik bakanlığına denk gelen, 1849'da kurulan Nafia Nezaretine bağlandı. 1855'te Şehremaneti yani belediye kuruldu. 1856'da ise şehremanetine destek amacıyla İntizam-ı Şehir Komisyonu kuruldu. Ayrıntılı bilgi için bkz: İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed: Paul Dumont, François Georgeon, Çev: Ali Bertay, İstanbul 1999 s.21.

¹¹¹ 1839 ile 1861 yılları arasında özellikle İngiliz W. J. Smith, İsviçreli G. Fossati'nin Osmanlı mimarisine önemli katkıları olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Serim Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara 1982, s.36-38.

¹¹² Barok ve Rokoko motiflerinin uygulanması, Avrupa romantik klasisminin; "neo-gotik" ve "neo-rönesans" tasarımlarının yer alması gibi daha birçok Avrupa kaynaklı mimari akımlar yeni yapılarda görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Neşe Yıldırım, *İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989, s.49-54.

konaklarda, ampir stil öğelerinin hâkim olduğu, neo-klasik anlayış yaygın kullanılmıştır¹¹³.

Bu dönemde Sultanın mutlak otoritesi ve genişleyen bürokratik kesim ile birlikte toplum, merkezi yönetimin gözünde yeni bir görünürlük kazanmaktadır. Bu süreçte toplum ve mekân arasındaki ilişki de değişmeye başlamış, yöneticilerin gözünde toplum, bir bölgede ya da bireylerden oluşan bir topluluktan ziyade kendine ait kuralları olan bağımsız bir gerçekliğe dönüşmüştür. Tanzimat dönemi yöneticileri kenti düşünerek asayiş, temizlik ve beledi hizmetler, mimarlık konusunda fikirler geliştirmeye başlamışlardır. Cengiz Kırılı, bu süreci “kamunun keşfi” olarak adlandırmıştır¹¹⁴. Bu keşif Osmanlı kentleri için geç kalınmış olsa da gözle görülür bir başarı sağlanmıştır.

2.2.2. Tanzimat Dönemi Kamusal Alanda Kentsel Değişim: İstanbul

Tanzimat dönemindeki reformlar kentsel alana da yansımıştır. Bu dönemde, başkentin sağlıklı bir görünüme kavuşması için geniş cadde ve rıhtımların açılması, dar ve çıkmaz sokakların kaldırılması gibi bir takım değişimler yaşanmıştır. Bunun için, 17 Mayıs 1839’da mevcut kent görüntüsünü reddeden ilk resmi belge hazırlanmış, daha sonraki süreçlerde Batı şehirciliğini ve sokakları genişletme gibi ilkeleri içeren 1. Ebniye Nizamnamesi ve ardından 1856’daki İstimlâk Nizamnamesi yürürlüğe girmiştir¹¹⁵.

XIX. Yüzyılda Osmanlı kentlerinde çözüme kavuşması beklenen başlıca temel sorunlar; yeni iş bölgelerinin yeniden yapılanması, sosyal tabakalaşmanın değişmesiyle konut yapımında farklılaşma ihtiyacı, artan nüfus sebebiyle yeni konut alanlarına ihtiyaç duyulması, kentin gelişmesine hizmet edebilecek bir alt yapının oluşturulması ve son olarak ahşap binaların büyük yangınlar çıkarmasının engellemesidir. Bu alandaki yapılan çalışmaların amacı, başkent İstanbul’u bakımsız yapısından kurtararak

¹¹³ Bu mimari anlayışın sadelik, denge ve formel yaklaşımı ön planda tutması, idari binalara anıtsallık ve resmîyet özelliği kazandırmıştır. Günümüzde de hala varlığını koruyan Babiâli binası en iyi örneklerden biridir. Burada devletin mutlak gücünü, ihtişamını kamusal alanda meşru kılma amaçlanmış ve toplum üzerinde istenilen algıyı da yaratmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gözde Çelik, Zeynep Kuban, “İstanbul Tarihi Yarımadası’nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları”, *İTÜ Mimarlık Dergisi*, 8/1, İstanbul 2009, s.75.

¹¹⁴ Göksun Akyürek, *Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar*, İstanbul 2011, s.51.

¹¹⁵ Stefan Yerasimos, “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed: Paul Dumont, François Georgeon, Çev: Ali Bertay, İstanbul 1999, s.2.

yabancıların gözünde devletin imajını güçlü kılmaktır.¹¹⁶ Bu amaçlar doğrultusunda öncelikli olarak başkent haritasını çıkarma çalışmaları yapılmıştır. İstanbul'un ilk ölçülü haritası, Fransız Sefaretinden Mühendis Kauffer tarafından yapılmıştır. Bu harita geleneksel Osmanlı kent dokusunu yansıtır. Kent dokusunun Ebniye nizamları ile dönüşmeye başladığını gösteren harita, II. Mahmut'un Helmuth von Moltke'ye yaptırdığı, 1836-37 tarihli haritadır.¹¹⁷ Ayrıca kâgir binalara geçiş 1850'lerden sonra başlamıştır. Boğaziçi'ndeki ilk kâgir bina Beykoz Kasrı'dır. Daha sonra Dolmabahçe Sarayı yapılmıştır.

XIX. Yüzyılın ortalarında gerçekleşen bir diğer gelişme de asıl konumuzu ile alakalı, kamusal parkların ortaya çıkma sürecidir. 1865 senesinde dönüm noktası sayılabilecek bir projeye imza atılmıştır. Padişah Abdülmecid'in Dolmabahçe Sarayına taşınmasıyla Galata ve çevresi önem kazanmıştır. İlk iş olarak Galata surlarının duvarları yıkılıp yeni yerleşim alanlarının oluşmasının önü açılmıştır. Zaten 1863 senesinde Galata Köprüsünün arabalı ulaşım elverişli hale gelmesiyle Galata Caddesi önemli bir bağlantı noktası haline gelmiştir. Bu gelişmeler sırasında Taksim'den Pangaltı'ya kadar iki tarafı ağaçlı geniş bir yolun inşası sürmektedir. Bu yol 1869'da tamamlandıktan sonra Şişli'ye doğru uzatılmıştır. Duvarın yıkılıp bölgenin genişlemesiyle, kent kenarındaki mezarlıklar kentin ortasında kaldı. Daha sonra bu mezarlıklar başka bir yere taşınarak, buralara Avrupa şehirlerinde görülen tarzda parklar yapılmaya başlanmıştır. Taksim'deki eski Katolik mezarlığının yerine *beaux-arts*

¹¹⁶ Mustafa Reşit Paşa, 1836 yılında Londra büyükelçisi iken Tanzimat döneminde yabancı mimar kullanımı ve Batı tarzı kâgir yapıya ve mimariye geçiş gerekliliğini İstanbul'a bildirmiştir. Hatta Paşayı bu düşünceye sevk eden İstanbul yangınları ile ilgili yabancı basında çıkan haberler ve yabancıların "acaba memleketinizde taş yok mudur, tuğla ve kâgir yapı inşasını bilenler bulunmaz mı?" gibi sorular ile muhatap olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Cengiz Can, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1993, s.35. İstanbul'un ahşap yapıları hakkında o dönemde başka açıklamalar da mevcuttur. Nitekim Osmanlı başkentinde problemlerin görünürlük kazanmış olması, siyasal iktidarın kente ve topluma yönelik bakışında bir farklılaşmayı işaret etse bile bunun altında yatan asıl sebep bu problemlerin Avrupalılar tarafından dile getirilmesinden duyulan rahatsızlıktır. XIX. Yüzyılda İstanbul'a gelen Avrupalıların yapıları nasıl gördükleri konusunda birçok örnek bulunmaktadır. 1876'da bir İngiliz yazar İstanbul'da gördüğü yapıları tasvir ederken; "bu memlekette evleri, malzemesine önem vermeyerek bir tiyatro dekoru kadar önemsiz yapıyorlar" ifadelerini kullanmıştır. Hatta biraz daha geriye gidersek 1839'da Sultan II. Mahmut tarafından İstanbul'un haritasının çıkarmak üzere getirtilen Alman mühendis Helmut von Moltke, "İstanbul evleri hep tahtadan; hatta Padişahın büyük sarayları bile aslında geniş tahta barakalardan başka bir şey değil" demiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Göksun Akyürek, *a.g.e.*, s.54.

¹¹⁷ Haritalandırma çalışmalarında, İstanbul'un çıkmaz ve dar sokakların tespitini kâğıt üzerinde görmek ve bir plan dâhilinde bu dar, çıkmaz sokakların ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s.25.

ilkelerine¹¹⁸ uygun tasarlanmış bir park yapılmıştır. Taksim Kışlasının hemen yanına yapılan bu ilk park, Pera'nın canlı bir eğlence yeri haline gelmesini sağlamıştır. Tozkoparan'daki Müslüman mezarlığının bir kısmı da Tepebaşı Bahçesi haline getirilmiştir. Daha sonraki süreçte, elde edilen arşiv belgelerinden de İstanbul'un çeşitli semtlerinde ve bazı taşra kentlerinde başka park¹¹⁹ örneklerinin de yapıldığını görülmektedir. Bu hususa sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

XIX. Yüzyılın son çeyreğinde, 1882 yılında Ebniye Kanununun yayınlanması ile İstanbul'un fiziki yapısında büyük değişimler yaşanmıştır. En önemli gelişme kentin deniz yolları ile demiryollarının birbirine bağlanmasıdır. Bunun için 1889'da Sirkeci Garı, 1909'da Haydarpaşa Garı yapılmış, Galata rıhtımı 1895'te, Sirkeci 1900 senesinde ve Haydarpaşa limanı da 1903 senesinde tamamlanmıştır. Demiryolu güzergâhı üzerinde bulunan Yeşilköy, Bakırköy, Bostancı gibi yerler sürekli yerleşim yerleri haline gelmiştir. 1880'lerde ise İstanbul'da yeni bina türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni yapılar sıra evleri ve apartmanlardır. Bunlar daha çok Batılıların ve gayrimüslimlerin yaşadığı semtlerde ortaya çıkmıştır. Bu semtlerden bazılarını Kasımpaşa, Balat, Yenikapı, Kumkapı, Kasımpaşa, Kuzguncuk ve Üsküdar'dır.¹²⁰ Bununla birlikte Boğaziçi'ndeki yerleşmeler kent ile bütünleşerek, kıyı boyunca yalı yerleşmeleri sürekli yaşanan yerler haline gelmiştir. Tarihi yarımada ve Haliç kıyıları önemi kaybederken, Boğaziçi, Dolmabahçe çevresi, Nişantaşı, Pera ve Kadıköy önemli yerler haline gelmiştir. Babıâli'nin, eski yerinde kalıp gelişmesi, tarihi yarımada içinde birçok ulema ve paşa konaklarının yapılmasına vesile olmuştur. Ancak XIX. Yüzyılın sonlarına doğru yeni konaklar Nişantaşı ve Yıldız Sarayı çevresine yapılmaya başlanmıştır.

¹¹⁸ XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da ve Amerika'da yaygınlık kazanan klasik mimarlık anlayışdır. XIX. Yüzyılın ikinci çeyreğinde, mimarların kamu yapılarında ağırbaşlı bir görünüm kazandırmak amacıyla uyguladığı mimari akımdır. Zamanla hızla büyümekte olan kentlerdeki yeni kamu yapılarının çoğunda uygulanan "resmi" bir üsluba dönüşmüştür. Çok çeşitli örnekleri bulunmasına karşın, Beaux Art mimarisinin bazı genel nitelikleri vardır. Yapılar büyük boyutludur ve çoğu zaman ayrıık düzende, tek bir blok olarak biçimlendirilmiştir. Planları, mekânların bir eksen üzerinde yer aldığı, kare ya da kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Dış cepheler aşırı ölçüde klasikçi ayrııntılar ile doludur. Ayrııntılı bilgi için bkz: Alkım Doğan Kılınç, Vallauri'nin Klasisist Cepheleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s.10-16.

¹¹⁹ Batı mimari anlayışında bir dizi saray yapılarının ya da Fransız bahçe kültürü etkisinde biçimlenen gerek saray gerekse Gülhane Parkı gibi kamuya açık bahçelerin kentin mekânsal kurgusuna dâhil edilmesi Osmanlı yerleşim kültürünü Batı başkentleri ya da kent kültürüne benzetme ya da uyarlama çabalarının başkent İstanbul düzeyindeki mekânsal yansımaları olarak değerlendirilebilir. Ayrııntılı bilgi için bkz: Koray Özcan, Tanzimat'ın Kent Reformları: "Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)", Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi, VII/2, İstanbul 2006, s.179.

¹²⁰ İlhan Tekeli, *a.g.m.*, s.28.

Osmanlı kentlerinin Batılı devletler ve batı ekonomileri ile yaşadığı etkileşimler sonucu içine girdiği ekonomik ve sosyal dönüşüm XIX. Yüzyıl boyunca giderek yoğunlaşmış ve kentlerin gelişimini hızlandırmıştır. Gelişen Osmanlı kentleri, bu dönemde yaptırılan bir dizi yeni kamu yapısı, meydan düzenlemeleri, saat kuleleri ve benzer anıtlarla yeni bir görünüme kavuşmuştur. İstanbul, bu yüzyılda yine kendisine özgü değişimini sürdürmüştür. Kent mimarisi yenilenirken, yerel dokular da değişime uğramıştır. Kentin yeni görüntüsü hem doğulu hem batılı anlamda İstanbul'a özgüdür. Bu durumu en güzel XIX. Yüzyıl İstanbul'unu anlatan Edmondo de Amicis 1874'te şöyle özetlemiştir: *“Rayların üstünde giden büyük bir atlı tramvay... Güzel bir sokağın ucuna gidin bir uçurumla karşılaşsınız, tiyatrodan çıkın kendinizi hemen mezarların ortasında bulursunuz. Bir evin çevresini dolaşın önünüze liman çıkar; bir sokaktan aşağıya inin kente elveda dersiniz. Her yüz adımda her şey değişmektedir. Kendinizi Marsilya'nın bir kenar mahallesinde hissederken, arkanızı dönünce bir Asya köyünün içine düşersiniz. Kullanılan dille, insanların yüzlerine, evlerin görünüşe bakınca, ülke değiştirmiş olduğunuzu anlarsınız. ...”*¹²¹

Sonuç olarak İstanbul'un XIX. Yüzyıldan itibaren belirgin bir fiziksel değişim geçirmekte olduğu açıktır. Artık kışla binaları, Boğazın kıyısında yükselen saray yapıları, okul binaları, saat kuleleri ve mimari üslubuyla ortaya çıkan yeni yönetim binaları kendini göstermeye başlamış ve bu yüzyıl içerisinde İstanbul'un mimari dokusu Batıya açılarak zamanla Avrupai bir kent görüntüsü ortaya çıkmıştır. Bu dönemde devlet fiziki görünürlük açısından kendi varlığını daha fazla hissettirmiştir XIX. Yüzyıl: mektep, hükümet ve mahkeme konağı, karakol gibi yapıların ortaya çıktığı, devlet teşkilatının adeta anıtsallaştığı bir dönem olmuştur. Hatta Osmanlı yöneticileri 1860'lı yıllara gelindiğinde mimari üretimin siyasal alanda ne kadar önemli olduğu ve mimarlığın kültürel kimliğin yeniden üretilebileceği bir mecra olduğunu keşfetmişlerdir. Buna verilebilecek örneklerden biri de Millet Bahçeleridir. Çünkü Tanzimat sürecinde çeşitlenen ve artan kentsel mekândaki kamusal pratiklerinin en önemli parçalarından biri de Millet Bahçeleridir.

2.2.3. XIX. Yüzyılın Kamusal Mekânlarında Sosyal Yaşantı

XIX. Yüzyılda şehirlerin fiziksel dokusundaki değişimler, yaşam biçiminde de görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde mesire yerleri dışında inşa edilen iş hanı, parklar,

¹²¹ Edmondo De Amicis, *İstanbul*, çev: Sevinç Tezcan Yanar, İstanbul 2009, s.61,62.

tiyatro gibi, gündelik yaşantıyı ön plana çıkaran mekânlar beraberinde yeni bir hayat tarzının oluşmasında önemli rol üstlenmişlerdir.

Ahmet Cevdet Paşa “alafrangalaşma” olarak tabir ettiğimiz bu hayat tarzını, *Maruzat* adlı eserinde şöyle anlatmıştır: “ *Zen-dostlar çoğalup mahbûblar azaldı. Kavm-i Lût sanki yere battı. İstanbul’da öteden beri delikanlılar için ma’ruf umu’tad olan aşk u laka, hal-i tabi’si üzere kızlara müntakil oldu. Sultan Ahmed zamanından berü mu’tad olan Kâğıthane seyri ziyade rağbet buldu. Gerek orda gerek Bayezid meydanında arabalara işaretlerle mu’aşaka usülü hayli meydan aldı.*”¹²² Cevdet Paşa’nın bu görüşleri İstanbul’daki gündelik hayatın aile bünyesinde yarattığı geleneksel doku ile arasındaki farkları ve üst tabakanın benimsediği hayat standartlarının toplumun diğer kesimlerine de yansıdığını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka husus kadın erkek ilişkileri ile ilgilidir. Avrupa’daki kadın erkek eşitliğinin, balo, tiyatro, gazino gibi mekânlardaki kadın erkek arasındaki ilişki şeklinin Osmanlı toplumunda henüz yeterince kabul görmemesi, erkeğin kadından ayrı bir yaşam tarzı benimsemesi, kamusal alanlarda erkek ve kadının ayrımının devamını sağlamıştır¹²³. Özellikle mesire gibi gezinti yerlerinde kadın ve erkeklerin birlikte bulunmaları yasaklanmıştır¹²⁴. Bu durumu İngiliz seyyah Charles White; “*İstanbullu Türkler her ne kadar siyasi ve pratik konularda değişikliğe açık olsalar da bazı özel konularda bir asır öncesinde olduğu gibi yeniliğe karşıdırlar*”¹²⁵ ifadeleriyle açıklamıştır. Osmanlı toplumundaki kadın ve erkeğin ev dışında bir arada görülmesi ancak yüzyılın sonlarına doğru olmuştur. Bunda II. Abdülhamid döneminden itibaren giderek yaygınlaşan ve değişen hayat standartları ile kadının modern eğitim anlayışından faydalanması önemli rol oynamıştır.

Nitekim XIX yüzyılın sonlarına doğru, özellikle Türklerin şimdiye çok fazla itibar etmediği Beyoğlu, Osmanlı toplumundaki değişimlerin açığa çıktığı bir bölge

¹²² Ahmet Cevdet Paşa, *Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Maruzat)*, Haz: Yusuf Halaçoğlu, İstanbul 2014, s.25.

¹²³ Amicis eserinde bu durumu bize daha da somutlaştırarak şu şekilde anlatır: “ İstanbul’un Türk sakinleri, Avrupa’nın en iffetli ve medeni insanlarıdır... Hiçbir şekilde, aleni fahişelik ya da kamusal alanda ahlaksızlık yoktur... Yozlaşma iki cinsin birbirinden ayrılmasıyla saklanır... Erkeklerin ve kadınların hayatı zaman zaman yer altı kanallarında birbirine temas etmeleri dışında, birbirlerine karışmayan iki paralel nehir gibidir... Türk erkeği ve kadını bir arada bulmak, onları bakışırken veya bazı konularda göz hareketleriyle ve jestlerle anlaşırken görmek kolay değildir. Herkesin gözü önünde yapılan çapkınlık burada yoktur”... Ayrıntılı bilgi için bkz: Edmondo De Amicis, *a.g.e.*, s.349-358.

¹²⁴ Refik Ahmet Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İstanbul 1985, s.159.

¹²⁵ Elif Süreyya Genç, *XIX. Yüzyıl İstanbulu Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, İstanbul 2010, s. 101.

haline gelmiştir¹²⁶. Öyle ki Taksim ve Tepebaşı gibi ilk kamusal bahçeleri bünyesinde barındıran, kâgir binalarıyla İstanbul'un ahşap mahallelerine tepeden bakan, Beyoğlu semti, kafeleri ile restoranları, Avrupai ürünlerin sergilendiği mağazaları ve tek tük kurulmaya başlayan otelleriyle, apartmanlarıyla İstanbul'un yaşamında Avrupa'ya aralanan bir kapı gibidir¹²⁷. Zamanla tiyatrosuyla, tüketim zevkleriyle, sefahatiyle Avrupa taşrası olmaktan çıkıp Osmanlılaşmış ve alafranga yaşama özenenlerin uğrak mekânı olmuştur.

¹²⁶ Kadınlar için geçerli kurallar konusunda seyahatnamelerde XIX. yüzyılın 70'li ve 80'li yıllarında belli bir gevşetme kaydedilmiştir: "Otuz kırk yıl önce İstanbul'un sokaklarında Türk kadınlarına rastlamak zordu, bugün gruplar halinde şehrin her tarafında gezerler, Avrupalı kadınlar gibi alışverişlerini yaparlar... Sadece Osmanlı seçkin kadınları görünmez, haremden çıkarken arabalara binerler... "Ayrıntılı bilgi için bkz: Zofie Uçar, "XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı'daki Mesire Kültürü", *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 12, Ankara 2013, s.84.

¹²⁷ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, İstanbul 2011, s.275.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KAMUSAL MEKÂN OLARAK İSTANBUL'DAKİ MİLLET BAHÇELERİ

3.1. Osmanlı Kent Kültüründe Millet Bahçeleri

Millet bahçeleri, diğer isimleriyle memleket veya belediye bahçelerinin ilk örnekleri 1860'lı yıllarda İstanbul'da yapılmıştır. Millet bahçeleri, dönemin siyasi, sosyal, iktisadi koşulları ve ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış, kolektif bir fonksiyona sahip en önemli kamusal mekânlardır. Nitekim millet bahçelerini diğer kamusal mekânlardan daha önemli kılan özelliği tek başına birden çok amaca hizmet etmiş olmasıdır.

Millet bahçelerinde düzenlenen etkinlikler söz konusu olduğunda, bu alanların sadece gezme ve açık havada dinlenme amacıyla değil, aynı zamanda birçoğunun temelinde yardım ve hayır amacı bulunan faaliyetler için de kullanıldığı görülür. 1800'lü yılların son çeyreğinde yapılan yardım ve hayır işlerinin yeni adresi millet bahçeleri olmuştur. Nitekim geçmişten beri yapılan hayır ve yardım işlerinin şekli de değişmiştir. Önceden sadece dini mekânlarda yapılan yardımlaşma Tanzimat Dönemi ile birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Yapılması planlanan yardımlaşma işinin içine eğlencenin de girmesiyle, mekân da değişmiştir. Bunun dışında, millet bahçelerinin siyasi amaçlar için de bu alanlardan yararlanmışlardır. Yabancı devletlerden gelen önemli kişiler bu bahçelerde ağırlanıp misafir edilmişler, konser, tiyatro oyunları, müzik dinletileri, bale gösterileri, balolar, çekilişler, yarışmalar vb. çok sayıda etkinlik millet bahçelerinde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devletinin eğlence amaçlı yapılan etkinliklere göre, yardım amaçlı olanlara daha kolay izin veya ruhsat verdiği bilinmektedir. Fakat millet bahçelerinde düzenlenen etkinliklerde devlet, mutlak otoritesini her daim hissettirmiştir. Oynanacak bir tiyatro oyununda ya da düzenlenen bir konserde padişahın mutlak otoritesini zedelemeye yönelik siyasi içerikli söylemler yasaklamıştır. Millet bahçesinde bir etkinlik düzenlemek bile bazen devlet kurumları arasında bir anlaşmazlığa yol açabilmektedir. Mesela Şehremaneti tarafından makul görünen bir etkinlik, Zaptiye

Nezareti tarafından sakıncalı görülebilmektedir. Devletin içinde bulunduğu siyasi koşullar millet bahçelerindeki sosyal faaliyetler üzerinde de etkili olmuştur. Kamusal mekânlar arasından özellikle millet bahçeleri, devlet iktidarının toplumun her kesiminde hissedilmesine olanak sağlamıştır.¹²⁸

Belediyelere ait olan millet bahçeleri, özel kişi ya da şirketlere kiralanarak belediyelerin bütçesine gelir getiren bir alan olma özelliği de taşımaktadır. İlk örnekleri olan Altıncı Daire-i Belediye'ye bağlı Taksim ve Tepebaşı Millet Bahçelerinin dışında, İstanbul'daki diğer belediyelere ait bölgelerde de bahçeler yapılmıştır. Daha sonraki süreçte bu bahçeleri imparatorluğun diğer kentlerinde de görmek mümkün olacaktır.

Kısacası bu bilgiler ışığında millet bahçeleri, Osmanlı şehirciliğinde Batılı kent reformlarına uygun daha önce benzeri görülmemiş bir anlayış ortaya çıkmış ve bu anlayış imparatorluk genelinde geniş bir alanda uygulanmıştır. Özellikle taşrada bulunan millet bahçeleri genellikle kentin tek ana caddesi üzerinde veya hükümet konağı odaklı kamu sitesinin yakınında yer almıştır.¹²⁹ Böylece taşrada bulunan millet bahçeleri kentin tam merkezinde faaliyetlerini sürdürmüştür.

3.2. İstanbul'daki Millet Bahçeleri

Arşiv belgelerindeki veriler doğrultusunda İstanbul'daki millet bahçeleri içinde en önemlileri Taksim ve Tepebaşı Millet Bahçeleridir. Bu bahçeler, dönemin toplumsal ve siyasi durumu ile ilgili bize çok sayıda bilgi sunmaktadır.

İstanbul'un ahşap yapılarını ortadan kaldıran sıklıkla çıkan büyük yangınlardan sonra gelişen kâgir yapılaşmanın ilk merkezi olan Galata ve Beyoğlu millet bahçelerinin de görüldüğü ilk semlerdir. Bölge her zaman için Avrupa'yı. İstanbul'da sergileyen bir nitelik taşımıştır. Burada bulunan mimari yapılar, batının yapısal özelliklerini yansıtmıştır. Kilise, sinagog gibi dinsel yapıların yanında ilk elçilikler, ilk tiyatro, ilk

¹²⁸ 1877 tarihli Vilâyât Belediye Kânununun üçüncü maddesinde; mevcut meydanların ve kamuya açık bahçelerin güzelce korunması ve halkın ihtiyacına göre belediye sınırları içinde bulunan kiralardan, ulaşım ücretlerinin uygun hale getirilmesi kamuya açık lokanta, kahve, gazino, tiyatro ve cambazhaneler (sirkler) gibi eğlence yerlerinde denetim ve asayişin zabitanın kontrolünde olduğu ayrıca bu mekânlarda, insanların toplandığı mahalle ve seyir yerlerinde ahlak kurallarına uygun davranılması gerektiğinden bahsedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, Cilt: 4, s.1658-1659.

¹²⁹ Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, İstanbul 2017, s.239.

belediye, ilk oteller, restoran, kafeteryalar, taverna ve pasajların yanı sıra, geleneksel düzenin dışındaki ilk konut (apartman) uygulamaları da bu bölgede ortaya çıkmıştır. İşlevsel yeniliklerin yanında dışarıdan bakıldığında da bu yapılar, aynı dönemin Paris, Viyana, Londra şehirlerindeki binalarla benzerlikler gösterirler.

İlk belediye örgütü olan Altıncı Daire-i Belediye, İstanbul'un Avrupalı bir kent görünümüne kavuşması için çok sayıda kentsel projeyi hayata geçirmiştir. Bölgedeki yolların genişletilmesi, kaldırımların yapılması, cadde ve sokakların gazla aydınlatılıp, isimlendirilmesi ve evleri numaralandırma çalışmaları yapılmıştır. Galata surlarının yıkımı ve surlara ait hendeklerin kapatılması, günümüzün İstiklal Caddesi olan Cadde-i Kebir'in genişletilmesi, bölgenin su sorununun çözümüyle ilgili sorunlar belediyenin en önemli gündem maddeleridir. Galata bölgesiyle sınırı oluşturan Tepebaşı'ndaki *Petit Champs des Morts* (Küçük Mezarlık) ve Taksim dolaylarındaki *Grand Champs des Morts* (Büyük Mezarlık) alanlarının kaldırılması gibi önemli alt yapı çalışmaları gerçekleştirmiştir.¹³⁰

Bu dönemde gerçekleşen bir başka önemli proje ise 1860'larda başlayan İstanbul'a bir kamusal park yapma düşüncesidir. Altıncı Daire-i Belediye bu iş için ilk olarak Beyoğlu ve Galata'nın kadaströ haritasını düzenleyerek bu kesimdeki Müslüman mezarları hariç, defin yerlerini şehir dışına Şişli'ye nakletmiştir.¹³¹ Sonra bu yerlere Tepebaşı ve Taksim ismiyle birer umumi bahçe yapılmasına karar verilmiştir.¹³² Bölgede bulunan Cadde-i Kebir'in kuzey tarafında kalan Hıristiyan mezarlıklarıyla kaplı açık bir alandan başka bir şey olmayan Taksim bölgesinin, Pangaltı Mahallesi ile birleşmesi sonucu Cadde-i Kebir Şişli'ye kadar uzatılmıştır. Cadde-i Kebir'in bittiği bölgede, yapımı beş yıl süren, türünün ilk örneği olan Taksim Bahçesi, İstanbul'da yeni bir kamusal alan türünün ortaya çıkışının ilk adımı olmuştur. Altıncı Belediye, bölge halkının baskıları sonucu çalışmaları hızlandırmış ve parkın yapımı 1869'da bitmiştir. Kusursuz bir dikdörtgen olan parkta mimari üslup formel yapıda, beaux-arts prensiplerine uygun düzenlemeler uygulanmış, kenarlarına doğru ise daha gevşek ve

¹³⁰ Oldukça sıkışık bir kentsel düzen içinde gelişen Beyoğlu bölgesinde, yeşil alan gereksinimini sağlayan park alanları *Petit Champs des Morts*'un bir bölümüne açılan Tepebaşı Bahçesi ile *Grand Champs des Morts*'un bir kısmına açılan şimdiki Taksim Belediye Bahçesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Nur Akın, *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera*, Cilt: 2, İstanbul 2011, s. 203.

¹³¹ Ergun Gürpınar, "Osmanlı Devletinde Planlamaya Yaklaşım", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3-4-5, İstanbul 1993, s.89.

¹³² Zafer Toprak, "Altıncı Daire-i Belediye", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:1, İstanbul 1993, s.221.

pitoresk (hoş-görkemli) motiflerle bezenmiştir.¹³³ Böylece Taksim Bahçesi Pera halkının en gözde gezinti yeri haline gelmiştir. Altıncı Daire bölgesinde yapılan, Pera halkına hizmet eden bir diğer park ise Tepebaşı Bahçesidir. Tepebaşı Bahçesi de aynı mimari üslupta yapılmış, 1880 senesinde hizmet vermeye başlamıştır. Bu gibi kamusal parklar zamanla İstanbul'un diğer bazı semtlerinde de yapılmıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere bunlar; Yıldız Millet Bahçesi, Sulatanahmed Belediye Bahçesi, Ayasofya Belediye Bahçesi, Divanyolu Belediye Bahçesi¹³⁴, Bakırköy Belediye Bahçesi, Çamlıca Millet Bahçesi, Üsküdar Millet Bahçesi¹³⁵, Beşiktaş Belediye Bahçesi, Sarıkaya Millet Bahçesi ile Boğaziçi Mîrgûn Millet Bahçesi¹³⁶ dir.. Bu bahçeler de tıpkı Taksim ve Tepebaşı'ndaki millet bahçeleri gibi Osmanlı kent kültürüne dâhil olarak Osmanlı kamusal mekânına yeni bir görünüm ve içerik kazandırmıştır.

3.2.1. Taksim Millet Bahçesi

Taksim Millet Bahçesi Osmanlı devletinin Avrupai tarzda düzenlenmiş ilk parkı olma özelliği taşır. 1864 senesinde yapılması planlanan millet bahçesinin tamamlanması mali sıkıntılar nedeniyle¹³⁷ beş sene sürmüş ancak 1869 tarihinde hizmete açılmıştır. Taksim Millet Bahçesi ilk başta Beyoğlu'ndaki Topçu kışlasının yanında bulunan Latin ve Protestan mezarlığının bulunduğu alana yapılmak istenmiştir. Daha sonra Altıncı Daire belediye başkanlığından gelen emir ile Latin mezarlığının bulunduğu alanın genişletilmesi ve orada bulunan Ermeni mezarlığının da alana dâhil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bölge ahalisinin ricası ve ihtiyaçları doğrultusunda Taksim Bahçesinin biran önce tamamlanıp halka hizmet vermeye başlanması amaçlanmıştır.¹³⁸

¹³³ Zeynep Çelik (1998), *a.g.e.*, s.57.

¹³⁴ Divan yolundaki Belediye Bahçesinin parmaklıklarına yapıştırılan afişler Zaptiye Nezareti tarafından tespit edilmiştir. Bahçenin propaganda veya bildiri yayınlamak için kullanılması yasak olduğu için bu tür teşebbüslere izin verilmeyeceği bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Zaptiye Nezareti Maruzatı, 12 / 57, 13 Cemâziye'l-evvel 1311 / 22 Kasım 1893.

¹³⁵ Üsküdar'da Altunizade Mahallesinde bulunan belediye bahçesinde Altunizade Mektebi'ne yardım için yapılacak tiyatro gösterisinin siyasi bir nitelik taşımadığına karar verilerek tiyatronun oynanmasına müsaade edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, Maarif Nezareti Evrakı, 464 / 27, 25 Rebîü'l-âhir 1317 / 2 Eylül 1899.

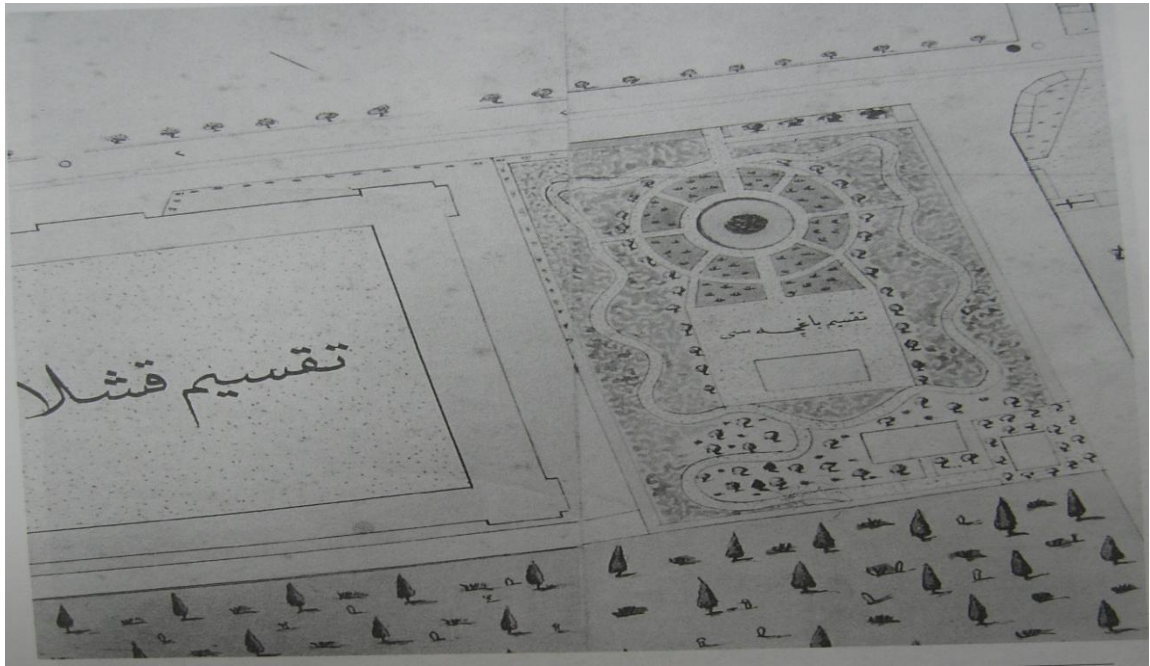
¹³⁶ Boğaziçi'nde Mîrgûn Millet Bahçesi'nde İttihad Kulübü tarafından yangın zedeler için yapılacak eğlenceye "*Ertuğrul Vapur-ı Hümayun Musika'nın*" eşlik etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 11 Şaban 1326 / 8 Eylül 1908.

¹³⁷ Bahçe masraflarının karşılanması: bahçe içine yapılacak olan köşk ve kameriye gibi şeyler için belediyenin yüzde on faiz karşılığı Mösyo Alyon kişisinden ödenek almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, İrâde-i Dâhiliye, 607 / 42291, 13 Zi'l-ka'de 1286 / 13 Şubat 1870.

¹³⁸ *B.O.A.*, İrâde-i Dâhiliye, 588 / 40886, 11 Zi'l-ka'de 1285 / 23 Şubat 1869.

Nitekim uzun uğraşlar sonucunda Osmanlı İmparatorluğunun ilk “millet bahçesi” kamusal mekânlar arasındaki yerini almıştır.

İngiliz üslubunda inşa edilen Taksim Bahçesinin yapımını, İstanbul'daki ilk fidanlıkları kurmuş üretim ve ithalatını yapmış, İstanbul başta olmak üzere Bursa, Edirne, İzmir gibi şehirlere egzotik bitki ithalatını başlatan bahçe uzmanı ve tasarımcısı Monsieur Deroin üstlenmiştir.¹³⁹ Aşağıdaki planda görüldüğü üzere, bahçenin giriş tarafı Pangaltı Caddesi üzerindedir. İçeride, girişin solunda bir havuz ve onun da arkasında set üzerinde ahşap bir gazino binası vardır. Tam karşıda ise, iki katlı ahşap bir büfeyle, biraz daha sağda yine ahşaptan etrafı açık, üzeri sekizgen çatıyla örtülü yüksekçe bir orkestra yeri ve bunların da ilerisinde solda, manzaraya bakan teraslarıyla başka bir gazino yapılmıştır. Bütün bu yapılar ortasında yolun sağında ve solunda olmak üzere organik olarak düzenlenmiş birbirlerine bağlanan gezinti yolları bulunuyordu. Bunların arasında ise, kenarlara doğru gittikçe yoğunluk kazanan ağaçlı yeşil alanlar yer almaktaydı.¹⁴⁰

Plan- 1: Taksim Millet Bahçesi Planı¹⁴¹

¹³⁹ bizinsanmiyiz.iksv.org/wp-content/uploads/2017/11/peyzaj_tr_opt.pdf.

¹⁴⁰ Seza Durudoğan, “Taksim Bahçesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.196.

¹⁴¹ Zeynep Çelik, *a.g.e.*, s.57.

Taksim Millet Bahçesinin dört ayrı cephesi vardır. Bu cephelerden caddeye bakan tarafı duvar ile çevrili olup, geri kalan cephesi ahşaptan yapılan perdeler ile kapatılmıştır. Bahçenin açılışından on yıl gibi bir süreden sonra yağmur ve rüzgârların tahrip ettiği bu ahşap kısımlar çürüyüp yıkılmıştır. Yıkılan bu boşluklar kötü bir görüntü oluşturmakla birlikte bazı kişilerin boşluklardan kaçak girmesine fırsat vermiştir. 1880 senesinde bahçe düzenin bozulmaması için bahçenin diğer üç tarafına duvar yapılması kararlaştırılmıştır.¹⁴²

Bahçenin içinde birçok sosyal ve kültürel etkinliklerin yapılabileceği konserlerin ve tiyatro gösterileri için tahsis edilen açık ve kapalı alanlar¹⁴³, ayrıca köşk ve kamelyalar, gazinolar, kahvehaneler yer almakta, müzik icra edenler için bir pavyon da bulunmaktadır.¹⁴⁴ Bahçe içinde bulunan bu yapıların tamir ve bakım masraflarını çoğunlukla Altıncı Daire-i Belediye üstlenmiştir.¹⁴⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayıtlara göre, Taksim Millet Bahçesini çevresinde yer alan arsalarda düzenleme çalışmalarına gidilmiştir. İmar faaliyetlerinde bahçe düzeninin korunması esas alınmıştır.¹⁴⁶ Bahçe çevresinde bulunan eski ahşap barakalar yıkılıp yerlerine kâgir binaların yapılarak batılı bir görüntü yaratılmaya çalışılmıştır.¹⁴⁷ Bu durum millet bahçelerinin modern kent dokusunun gelişmesinde teşvik edici bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Millet bahçesinde bulunan gazino, kahvehane gibi işletme görevi gören yapılar belediyeye kazanç sağlamaktadır. Taksim Millet Bahçesinin işletmesi, sözleşme usulü ile şahıslara kiraya verilerek yapılmıştır. Millet bahçelerini genelde gayrimüslimlerin

¹⁴² B.O.A., Şurayı Devlet, 691 / 33, 6 Rebîü'l-evvel 1297 / 17 Şubat 1880.

¹⁴³ B.O.A., Sadâret Hususi Maruzat Evrakı, 7 Muharrem 1312 / 11 Temmuz 1894.

¹⁴⁴ B.O.A., Dâhiliye Mektubi Evrakı, 1155 / 8, 22 Safer 1325 / 6 Nisan 1907.

¹⁴⁵ B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Evrakı, 773 / 9, 29 Rebîü'l-âhir 1312 / 28 Kasım 1894. Taksim millet bahçesi içindeki yapılardan en çok özellikle XX. Yüzyılın başlarında gazino, pavyon inşasının ve bakımının yapıldığını söyleyebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., Şûrâ-yı Devlet Evrakı, 834 / 25, 3 Safer 1325 / 27 Nisan 1907.

¹⁴⁶ “Me’allerinde müstebân olduğu üzere mahall-i mezkûrun kahve ve bahçe gibi kullanılmasına merkûm Herunaçî'nin (arsa sahibi kişi) muvâfakat etmeyip yedindeki sened mücebince dilediği gibi tasarrufa salâhiyeti olduğunu beyân eylediği ve Taksim Bahçesi'nin tevsî'ine lüzûm olmadığı misilli emânetin müzâyaka-i şedidesi bunun mübâya'asında gayr-i müsâ'id idiği Şehremaneti'nden cevâben bildirildiği Dâhiliye Nezâreti'nden iş'âr ve cevâb-ı Seraskerîde dahi işbu mahallin daire-i askeriyeye mübâya'asına hasbe'l-hâl imkân olmayıp... arsa sahibinin hükûk-ı tasarrufiyesini ibtal etmeyip her memlekette ashâb-ı emlâk mal ve mülkünü dilediği gibi tasarrufa muhtâr ise de karye ve civârındaki ebniye ve müessesâta zararları dokunacak şeyler ihdâsına kâdir olamamak gibi kavânin ve levâzim-i belediye ve milliyeye ri'âyete mecbur olduğundan merkûm Herunaçî'nin mahall-i mezkûru yine sâbıkı veçhile bahçe ve bostan ve kahve gibi kullanımına mümâna'at olunmayıp yalnız üzerine ebniye-i dâime inşâsına müsâ'ade olunmaması lâzım geleceği izbâr kılınmış olduğuna...” Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., Meclis-i Vâlâ Mazbataları, 8 / 11, 24 Cemâziye'l-evvel, 1303 / 28 Şubat 1886.

¹⁴⁷ B.O.A., Sadâret Mektûbî Mühimme, 482 / 12, 23 Şabân 1294 / 31 Ekim 1877.

kiraladığı görülür. Beyoğlu bölgesinde nüfus olarak çoğunlukta olan gayrimüslim tebaa, Müslümanlara oranla daha iyi ekonomik refah düzeyine sahiptiler. Ayrıca Müslüman ahalinin dönemin alkollü eğlence kültürünü hoş karşılamaması, cami ve kahvehane gibi kamusal alanları daha çok tercih etmesi, mesire alanlarında vakit geçirme alışkanlıklarını sürdürmesi de önemli etkindir. Bu yüzden gazino, pavyon, meyhane gibi mekânların işletmeciliğini genellikle gayrimüslimler yapmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde elde edilen belgelerde de Millet bahçelerini kiralayan kişiler arasında Müslüman bir isime rastlanmamıştır. Osmanlı toplumunun gelenekçi kesimi arasında millet bahçelerinin kullanımı pek yaygınlaşmamıştır. Ayrıca Şehremanetinin Şûrâ-yı Devlet'e tebliğ ettiği bir yazıda devletin kiracıların mağdur olmaması için gerekli hassasiyeti gösterdiği de anlaşılmaktadır.¹⁴⁸

Taksim Millet Bahçesinde düzenlenen çok çeşitli etkinlikler, Osmanlı toplumunun sosyal yaşamında Batı kültürü ile daha sık karşılaşması sağlamıştır. Taksim Parkı, Pera halkının gezinti yeri olmasının dışında Fransız ve İtalyan toplulukların operetler oynadığı, belli müzik grupları tarafından haftanın her günü müzik icra edildiği¹⁴⁹, balon uçurtmak gibi bazı kişisel gösterilerin sergilendiği¹⁵⁰, genelde yardım amaçlı olmak üzere yabancı devlet elçiliklerinin düzenlediği konserler ve tiyatro gösterilerinin sergilendiği birçok amaca hizmet etmiştir.

¹⁴⁸ “Altıncı Daire dâhilinde olup tanzîm ve inşâsı hadd-i hitâma takrib edilmiş olan Tepebaşı Bahçesi'nin küşâdı hâlinde Taksim'de kâ'in Millet Bahçesi'ne olan rağbet-i umûmiyenin tenzil edeceği melhûz olmasına ve müste'ciriyile olan kontrato müddetinin dahi munkaziye olmak üzere bulunmasına mebni cüz'i bir tenzil ile kontratosunun temdid ve tecdid edildiği daire-i mezkûre riyâsetinden tebliğ olunmuş idiği beyanyıla...” B.O.A., Şurayı Devlet Evrakı, 282 / 17, 7 Rebîü'l-ahir 1297 / 19 Mart 1880.

¹⁴⁹ Adliye Nezareti diğer musikalara haksızlık olmaması için, Bahriye musikalılarının Taksim Bahçesinde haftanın birkaç günü çalıp şarkı söylemelerine müsaade etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A. Bâb-ı Âlî Evrak Odası, 3597 / 269761, 15 Şevvâl 1327 / 14 Temmuz 1909.

¹⁵⁰ B.O.A. Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 9 Şevvâl 1307 / 29 Mayıs 1890.

Resim- 8: Taksim Bahçesinde Gösteri¹⁵¹

Osmanlı Devleti, Taksim Millet Bahçelerinde yapılan sosyal faaliyetleri çok yakından takip etmiştir. Devletin kendi çıkarları doğrultusunda sakıncalı gördüğü siyasi veya sosyal etkinliklerin düzenlenmesine izin verilmemiştir. Özellikle II. Abdülhamit döneminde¹⁵² devletin menfaatine aykırı eğlenceler sansürlenmiştir. Fransa Cumhuriyetinin kuruluş yıldönümü olan 14 Temmuz günü kutlamaları için 1889 senesinde Taksim Bahçesinde merasim düzenlenmek istenmiş, ancak cumhuriyet fikrini aşılacak kısımların yasaklanması şartıyla kutlamanın yapılmasına müsaade edilebileceği bildirilmiştir.¹⁵³ Merasimden sonra Fransızların yapacağı tiyatro gösterisinde Cumhuriyet fikrinin halka aşılacağı hususunda endişe edildiği şu ifadelerden de anlaşılmaktadır;

“Fransa Cumhuriyeti'nin yevm-i mahsûsu münâsebetiyle Fransa Ticâret Odası tarafından Taksim Bahçesi'nde bir ziyâfet-i mükemmele keşide olunacağı gibi Tepebaşı Bahçesi derûnundaki tiyatro ile Konkordiya Tiyatrosu'nda bu münâsebetle Cumhuriyet'e müte'allik oyunlar dahi oynanabileceği ve ziyâfetten ve oyunlardan sonra

¹⁵¹ Resimli Kitap, c.III, S.2, 1Eylül 1906, s.32.

¹⁵² II. Abdülhamid, Yıldız sarayı bahçesine altın süslemeleriyle geniş sahnesi olan tiyatro salonu yaptırmıştır. Sarayında düzenli tiyatro gösterimlerinin yapılmasını sağlamıştır. Ancak bazı oyunların oynanmasına müsaade etmediği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Dilek Özhan Koçak, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu, İstanbul 2011, s. 349.

¹⁵³ B.O.A. Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 227 / 57, 16 Zi'l-ka'de 1306 / 14 Temmuz 1889.

nutuklar irâd ve şenlikler icrâ ve Marselize şarkısı tegannî olunarak daha sair bazı fevkalâde şeyler yapılacağı istihbâr buyurulması üzerine ol bâbda..., mahall-i mezkûrede icrâ kılınacak lu'biyyât ve saireden halka cumhuriyet fikrini ilkâ edecek kısımlarının ve oyunun nihâyetinde irâ'e edilecek tablo ile kırk-elli aktris tarafından bir ağızdan Marselize şarkısı tagannî edilmesinin ve fikr-i mezkûru mü'eyyed ve mürevvec daha fevkalâde yapılacak şeyler var ise bunların men ettirilmesi bu kere dahi şeref-sünûh ve südür buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfetpenâhî mantûk-ı münîfinden bulunmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir."¹⁵⁴

Devletin bu konuda gösterdiği hassasiyet daha sonraki senelerde de devam edecektir. Bu gibi durumlarda devlet kurumları arasında bazen millet bahçelerinde düzenlenecek sosyal faaliyetlerin uygun olup olmadığı konusunda fikir ayrılıkları yaşandığını, bir karara varılamadığı anlaşılmaktadır. Nitekim konu en üst makama giderek, son karar Sadrazam tarafından verilmiştir.¹⁵⁵ İlerleyen süreç içerisinde daha önemli meseleler ile ilgilenmesi gereken Sadrazamlık makamının buna benzer işlerle meşgul olmaması için Taksim ve Tepebaşı Bahçelerinde açık havada yapılacak konserler yasaklamıştır. Ancak bahçe içinde bulunan tiyatro binasında ya da elçiliklerde yapılması kaydıyla müsaade edilebileceği gibi bazı çözüm önerileri de sunulmuştur.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin kontrolcü politikasına rağmen bazı özel kurumların veya şahısların yardım amaçlı düzenlemek istediği sosyal etkinliklere müsaade edilerek desteklendiği de olmuştur.¹⁵⁷ Böylelikle Taksim Millet Bahçesi, devletin kendisini dışarıdan gelen yabancı misafirlere karşı ifade etme alanı niteliğini de kazanmıştır.¹⁵⁸

Osmanlı yönetiminin, millet bahçeleri üzerindeki denetimi bu kadar sıkı tutmasının nedenini tek başına siyasi bir ideoloji ile açıklamak yeterli olmamakla birlikte bu alanlarda asayiş ve güvenliğin sağlanması konusunda titiz davrandığı da görülmektedir.¹⁵⁹ Nitekim Taksim Bahçesi ilk kamusal park olması bakımından İstanbul'un imajı için önemlidir.

¹⁵⁴ B.O.A., Hariciye Nezareti Defteri, 338 / 21909, 16 Zi'l-ka'de 1306 / 14 Temmuz 1889.

¹⁵⁵ B.O.A., Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 236 / 92, 16 Zi'l-ka'de 1367 / 14 Temmuz 1890.

¹⁵⁶ B.O.A., İrade-i Hususi Evrakı, 26 / 14, 4 Muharrem 1312 / 8 Temmuz 1894.

¹⁵⁷ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı, 269 / 4, 13 Rebîu'l-ahir 1326 / 15 Mayıs 1908.

¹⁵⁸ B.O.A., Yıldız Askeri Maruzat Evrakı, 84 / 11, 4 Muharrem 1310 / 29 Temmuz 1892.

¹⁵⁹ B.O.A., Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzat Evrakı, 34 / 98, 5 Receb 1322 / 15 Eylül 1904. Ayrıca: Bu gece Tepebaşı Bahçesi'nde konser verileceği ve bu münâsebetle mahitâb ve fişenkler endâht olunacağı gibi Taksim Bahçesi'nde dahi konser ve balo verileceği cihetle her ikisinde zâbitaca takayyüdât icrâsı mütekkarrir idiği ma'rûzdur. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. B.O.A., Yıldız Zaptiye Nezareti Maruzatı Evrakı, 27 / 118, 28 Safer 1319 / 16 Haziran 1901.

Taksim Bahçesi, bazı küçük değişikliklerle XX. Yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar varlığını sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı ve sonrasındaki yokluk döneminden etkilenerek önemini kaybetmiş zamanla bahçesi kurumuş, binalarda bakımsız kalmıştır.

3.2.2. Tepebaşı Millet Bahçesi

Tepebaşı çevresi XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Müslüman mezarlıklarıyla kaplı, Batılıların "*Petit-Champ des Morts*" diye adlandırdıkları bir bölgeydi. Pera'ya yerleşmiş olan yabancılar ve Levantenler, XIX. yüzyılın sonlarında bu bölgede yoğunlaşmaya başladılar. Tepebaşı, adından da anlaşılacağı gibi Kasımpaşa ve Haliç'e oldukça dik inen, boğaz manzaralı yamaçların üstünde bulunmaktaydı. Pera halkı bu geniş kırılık alanda, mezar taşlarının arasında gezintiye çıkar, servi ağaçlarının gölgesinde oturarak karşıdaki İstanbul ve Haliç manzarasını seyrederlerdi.

Altıncı Daire-i Belediye'nin ilk başkanı Eduard *Blacque Bey* (1876-1895) döneminde Tepebaşı'nın imarı başladı. 1870 yangınından sonraki imar hareketleri sırasında bir tiyatro binası ile lokanta ve bahçesinin yapılması fikri oluştu. Mezarlıkları 1870'lerden itibaren kademeli olarak kaldırma çalışmaları başladı. 1872'de Muzika-i Hümayun şefi Guatelli Paşaya burada bir tiyatro binası kurması için imtiyaz sağlandı, yapımı da mimar Barborini'ye verildi. Hatta bazı kesimlerden, mezarlığın kaldırılıp yerine tiyatro yapılmasına tepkiler geldiyse de Altıncı Daire-i Belediye, Sultan Abdülaziz'den aldığı izinle çalışmalarına devam etti. Bahçenin yapılmasından yıllar sonra bile bu konuyla ilgili tepkiler devam etmiş, Tepebaşı Bahçesi'nin önceden İslam Mezarlığı olduğu halde belediye bahçesi yapıldığı için, Şehremanetine karşı bir dava dahi açılmıştır.¹⁶⁰ Şehremanetine açılan bu dava uzun bir süre devam etmiş olmasına rağmen takipsizlik verilmiştir. Meşrutiyetin ilanından sonra takibine yeniden başlanan bu davada bahçe yapımı ve Müslüman mezarlığın taşınıp yeniden düzenlenmesine dair tüm masrafların belediye tarafından karşılamasına karar verilmiştir. Bölgede yaşayan ahalinin tüm ısrarlarına rağmen mezarlığın bahçeye dönüştürülmesine karar kılınmıştır.

¹⁶⁰“Beyoğlu'nda kâ'in Tepebaşı Bahçesi demekle ma'rûf bahçe İslâm kabristanı iken mukaddemâ her nasılsa belediye bahçesi itihâz edilmiş olduğundan kable'l-meşrûtiyyet nezâret-i âcizî tarafından Şehremâneti aleyhine ikâme-i dava edildiği ve mezkûr davanın bir hayli müddet takib olunduktan sonra yüz üstü bırakıldığı anlaşılaraq ilân-ı Meşrûtiyyet'i müteâkib yeniden ikâme-i dava edilmiş idi. Cereyân eden muhâkeme netîcesinde kabristan üzerinde ihdâs olunan ebniyenin kal' ve ref' ile kel-evvel kabristan olmak üzere nezâret-i âcizîye teslîmi husûsuna...” Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, Bâb-ı Âli Evrak Odası, 4646 / 348438, 28 Zi'l-ka'de 1338 / 13 Ağustos 1920.

Taksim Bahçesinin yapımında yaşanan maddi sıkıntılar, Tepebaşı Bahçesinin yapımında da yaşanmıştır. Belediye bu kez çareyi çevre binalardan ek para istemekte bulmuştur. Ev sahiplerine konser salonu, lokantası, içinden su akan çeşmeler, orkestra yeri, gezinti yolları ve çocuk oyun alanlarıyla böyle bir bahçenin, evlerinin değerini bir kat daha artıracığı söylenerek yardım etmeleri istenmiştir. Nitekim yapım için gereken 8.000 lira toplanmış, Eduard Blacque'ın çabalarıyla bir yıl içinde tamamlanan bahçe 24 Temmuz 1880'de faaliyete girmiştir¹⁶¹.

Çağdaş Taksim Bahçesi gibi İngiliz bahçe mimarisi tarzı ile yapılan Tepebaşı Bahçesinin kapısı, Mezarlık Caddesine bakan tarafta yer almaktadır. Üzerindeki iki tarafı sütunlu büyük demir parmaklıklı kapıdan girildiğinde, sağda ahşap bir köşk, girişte ahşap bir lokanta¹⁶², ortada ise, üzerinde demir köprüsü olan yapay bir gölle orkestra için düzenlenmiş bir platform bulunuyordu. Göl daha sonraları dolduruldu ve yerine çevresi açık, üzeri kubbeli, sekizgen bir orkestra yeri yapıldı. Yeniden ağaçlandırılan bahçede, çakıl taşı döşeli gezinti yolları, hayvan figürleri olan tunç heykeller ve aralarında da demir ayaklı masalarıyla oturma yerleri vardı. Bununla birlikte yazlık ve kışlık tiyatrolar, müzikli program eşliğinde içki içilip yemek yenilen, çoğunda dans da edilen kapalı ya da açık eğlence yerleri olan gazinolar bulunmaktaydı.¹⁶³

¹⁶¹ B.O.A., Şura-yı Devlet Evrakı, 696 / 16, 19 Şaban 1299 / 6 Temmuz 1882.

¹⁶² Ahşap lokantanın açılışı Mayıs 1884'te oldu. Buranın bir diğer özelliği de iyi havalarda bahçedeki açık terasta manzaraya karşı yemek yenirdi. Yöneticisi olan M. Natanson, Balkan Savaşında Kızılay'ın yardım toplamak amacıyla yaptırdığı sergi pavyonunu biraz daha büyüterek, lokantayı girişin hemen solundaki büyük binaya taşıdı. Artık burası bir "gardenbar", bir "cafe-chantant'tı". Mimari olarak da karşısındaki tiyatro binasıyla aynı üsluptaydı. Yerden tavana kadar bolca büyük penceresi olan, iki katlı, ahşap bir yapıydı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Seza Durudoğan, "Tepebaşı Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, İstanbul 1994, s.249.

¹⁶³ Hasan Kuruyazıcı, "Beyoğlu'nun Tiyatroları", *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, Cilt: 1, İstanbul 2004, 663-665.

Resim- 9: Tepebaşı Millet Bahçesinin Giriş Kapısı¹⁶⁴

Taksim Bahçesine kıyasla Tepebaşı Bahçesi içinde daha fazla mimari yapı inşa edilmiştir. Bahçe için yapılan imar çalışmaları I. Dünya Savaşının başlamasına kadar devam etmiştir. Tepebaşı Bahçesi çevresinde mülk sahibi kişiler ve elçilikler belli zamanlarda yapılan bu hafriyat çalışmalarına çevre ve gürültü kirliliğinden ziyade kendi çıkarlarına ters düştüğü için karşı çıkmışlar, şikâyetle bulunmuşlardır. Şikâyet etmelerinin geçerli bir sebebi ise inşaat masraflarının bölgedeki mülk sahibi kişilerden ve elçiliklerden karşılanmak istenmesidir.¹⁶⁵ Bu süreç içerisinde ikinci katı tiyatro, alt katında da üç veya dört dükkânlık yeni binalar yapılmıştır.¹⁶⁶ Bahçe içine yapılan inşaatların durdurulması için davalar açılmıştır. Tepebaşı Bahçesine aşırı derecede masraf yapılmış, neticede bankalar, alınan kredinin ödemesi yapılmadığı için yapılacak inşaatla icra kararı çıkartmıştır.¹⁶⁷

Tepebaşı Millet Bahçesinin işletmesi kiralama usulüyle yapılırdı. Kiralama usulünün nasıl yapıldığı Şehremanetine gönderilen tezkireden anlaşılmaktadır. Belediye bahçesinin kira kontrat süresinin dolması ile birlikte bahçeyi işletecek yeni kişilerin

¹⁶⁴ Çelik Gülersoy, *Tepebaşı Bir Meydan Savaşı*, İstanbul 1993, s.36.

¹⁶⁵ Tepebaşı'ndaki Belediye Bahçesi'nin hîn-i te'sisinde Osmanlı Bankası'ndan istikrâz olunan mebâliğin faizi mezkûr bahçe karşısında bulunan ashâb-ı emlakdan alınacak şerefiyelerle te'mîn ve buna mukâbil emlak-i mezkûre karşısında mebânî vücûda getirilemeyeceği Altıncı Daire-i Belediye'ce ta'ahhüd kılınmış olduğu hâlde ahîren bahçeye bir tiyatro binâsı ve altına dükkânlar inşâsı takarrur ettiği istihbâr olduğundan bahisle alâkadârân ile bazı sefâretler tarafından vuku' bulan şikâyet üzerine bu bâbdaki ma'lûmât ve cereyân eden muâmelenin Şehremanet-i Celîlesi'nden bi'l-istizâh alınacak cevâbın inbâsı"... B.O.A., Yıldız Sadaret Maruzat Evrakı, 485 / 158, 29 Muharrem 1323 / 15 Nisan 1904. Ayrıca: B.O.A. Bâb-ı Âli Evrak Odası, 2542 / 190598, 27 Muharrem 1323 / 3 Nisan 1905.

¹⁶⁶ B.O.A., Yıldız Tasnifi Arzuhaller ve Jurnaller Evrakı, 50 / 99, 7 Rebîü'l-evvel 1323 / 12 Mayıs 1905. Ayrıca bahçe içinde eski bir tiyatro binasının bulunduğunu, daha büyük yeni tiyatro binası inşa edilecektir. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 2663 / 192183, 22 Safer 1323 / 28 Haziran 1905.

¹⁶⁷ B.O.A., İrade Şehremaneti Evrakı, 18 / 32, 11 Rebîü'l-âhir 1323 / 15 Haziran 1905.

olduğunu, bu iş için Stelyos'un belediyeye yardım için müracaat ettiğini aşağıdaki ifadede görölmek mümkündür.

“Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda vâki □ belediye bahçesinin icar kontratosu müddeti hitâm bulmak üzere olduğundan ve mezkûr bahçenin isticârına tâlib bulunduğundan bahisle bazı ifâde ve istid □ âyî havî Stelyos imzâsıyla verilen arzuhâl leffen savb-ı devletlerine irsâl kılınmış olmakla meâline nazaran iktizâsının ifâsına himmet buyurulması...”¹⁶⁸

Tepebaşı Bahçesinin imar faaliyetlerinde yaşanan bir takım sorunlar kiracılar ile belediye arasındaki ilişkilere de yansımıştır. Bunun yanında millet bahçesini işleten kiracı ile bahçe çevresindeki kahvehane sahibi esnafların arasındaki çekememezlik dolayısıyla bir husumet ortamı da oluşmuştur. Bu dönemde bu konuyla ilgili Altıncı Daire-i Belediye çok sayıda şikâyet gelmiştir. Bu şikâyetler arasında en ilginç olanı ise 1883 senesinde Tepebaşı Bahçesinin kiracısı olan Yunan tebaasından Zanoni'nin belediyeye protesto çekip tazminat talebinde bulunmasıdır. Şöyle ki; Zanoni'nin bahçedeki ağaç ve çiçeklere iyi bakmadığına dair Altıncı Daire-i Belediyeye şikâyetler gelmiştir. Gelen bu şikâyetler üzerine bahçeyi işleten Zanoni savunmasında; bahçe etrafında duvar olmaması sebebiyle bir takım kişiler tarafından yeşilliklere zarar verildiği, bahçe karşısındaki kahvehanenin iskemle koyarak kaldırımları işgal etmesi ve halkın çoğunluğunun bahçe yerine kahveyi tercih etmesi, ücretle çaldığı müzikten bahçe dışındaki işletmelerin de istifade ederek zarara uğradığını ifade etmiştir. Tüm bunların sorumlusunun belediye olduğunu söyleyerek protesto çekmiş ve belediyeden tazminat talebinde bulunmuştur.¹⁶⁹ Bunun gibi birtakım sorunlar ile çok zaman harcamamak için 15 Nisan 1914 tarihli Tepebaşı Belediye Bahçesi mukavelenamesinde kiracıların yetki alanları, uyması gereken kurallar, devletin bahçe ve çevresi ile ilgili yapacağı düzenleme ve denetlemelerin içeriği hakkında bir takım hususlar maddeler halinde belirtilmiştir.¹⁷⁰ Resim 10'da görüldüğü üzere bahsi geçen bu işletmeler bahçenin yanından geçen cadde üzerindeki tramvay yolunda yer almaktadır. Tramvay yolunun kenarına kadar taşan gazino ve kahvehane sandalyelerinde feslilerden çok şapkalı insanlar görülmektedir. Soldaki ağaçlık kısım ise tiyatro binası ile Tepebaşı bahçesinin bulunduğu alandır.

¹⁶⁸ B.O.A., Bâb-ı Ali Evrak Odası, 173 / 12973, 1 Ramazân 1310 / 19 Mart 1893.

¹⁶⁹ B.O.A., Hariciye Nezareti Tercüme Odası, 311 / 90, 17 Kasım 1883.

¹⁷⁰ Osman Nuri Ergin, *a.g.e.*, Cilt: 5, s.3031-3035.

Resim- 10: XIX. Yüzyıl Sonu Tepebaşı Bahçesinin Karşısında Yer alan İşletmeler¹⁷¹

Tepebaşı Bahçesinin Boğaz'a bakan büyüleyici bir manzaraya sahip olması, Taksim Bahçesine oranla daha fazla tercih edilen bir mekân olmasını sağlamıştır. Bahçeye daha çok Müslüman olmayan halkla Avrupalılar gelir ve manzaraya karşı, müzik eşliğinde içkilerini içerlerdi. Mekânlarda oturacak kadar parası olmayanlarsa, bahçede yürüyüş yapmakla yetinirdi. Akşamları ise, etraf lambalarla aydınlatılırdı. Tepebaşı Bahçesinde ziyarete gelen yabancı heyetler ya da önemli şahıslar için ziyafet verilir, sadece eğlence için ya da fakirlere yardım amacıyla balolar düzenlenir, konser ve tiyatro gösterileri yapılırdı. Tepebaşı Bahçesinde çoğunluğu yardım amaçlı çok fazla sosyal faaliyet icra edilmiştir ki düzenlenen bu etkinlikler ücretli olup halkın hem yardımda bulunması hem de hoşça vakit geçirmesi sağlanmıştır.¹⁷² Bu tür etkinlikler devlet hazinesinin de katkı sağlamıştır. Osmanlı yönetimi düzenlenen bu etkinliklerden sağlanan yardımların toplumun refahı açısından fayda sağladığına kanaat getirmiştir.¹⁷³ 1894 senesinde depremten dolayı birçok hane zarar görmüş bu konutlarda yaşayan ahali açıkta kaldığı için Taksim ve Tepebaşı Bahçelerine sığınmıştır. Daha sonra depremedelere yardım için bu bahçelerde konser, tiyatro oyunu gibi birçok etkinlik düzenlenmiştir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Mustafa Cezar, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, İstanbul 1991, s.423.

¹⁷² B.O.A., Maarif Nezareti Evrakı, 245 / 25, 13 Receb 1312 / 14 Ocak 1895.

¹⁷³ B.O.A., Maarif Nezareti Evrakı, 2169 / 1, 11 Şevvâl 1316 / 22 Şubat 1899.

¹⁷⁴ Depremzedelerin evlerine tekrar yerleştirilmesinden sonra Tepebaşı bahçesi temizlenip düzenlenmesi yapılmış, Taksimde kalanların bir kısmı evlerine yerleştirilmiştir. Bahçelerde kalan ahalden birkaç kişi bahçe içine barakalar kurmasıyla uyarılara rağmen çıkmadıkları için belediye zabıtalrı tarafından zorla çıkarılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., Yıldız Tasnifi Şehremaneti Maruzatı, 5 / 13, 22 Muharrem 1312 / 26 Temmuz 1894.

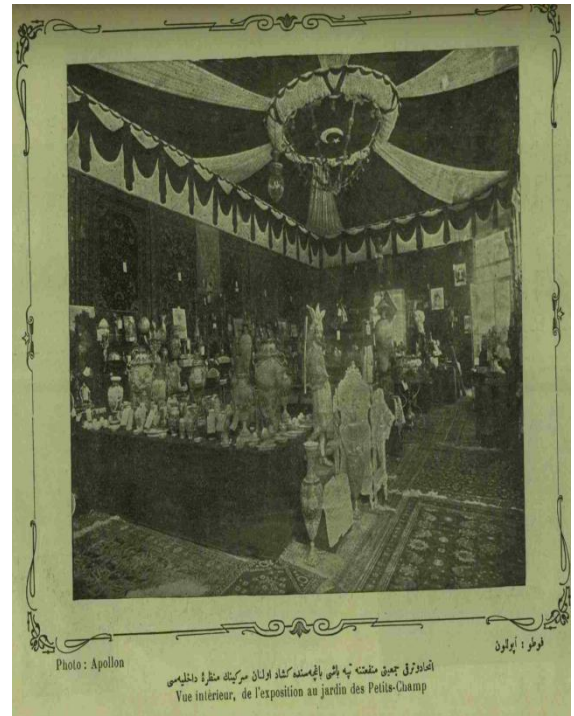

Resim- 11: Tepebaşı Bahçesi ve İçindeki Yazlık Tiyatro Sahnesi¹⁷⁵

Osmanlı tebaasından her kesimden kişi ya da cemiyetler bu etkinlikleri düzenleme hakkına sahipti. Elbette ki Osmanlı devletinin ön gördüğü kaidelere sadık kalınması şartıyla sosyal faaliyetlere müsaade edilirdi.

Resim- 12: Tepebaşı Bahçesinde İttihad ve Terakki Cemiyeti yararına düzenlenen serginin dışarıdan görünümü¹⁷⁶

Resim- 13: İttihad ve Terakki Cemiyeti yararına Tepebaşı Bahçesinde açılışı olan serginin içeriden görünümü¹⁷⁷

¹⁷⁵ Çelik Gülersoy, *a.g.e.*, s.43.

¹⁷⁶ *Resimli Kitap*, c.III, S. 2, 1Eylül 1906, s.188.

¹⁷⁷ *Resimli Kitap*, c. IV, S.2, Kanuni evvel 1324 / Aralık 1908, s.381.

Devletin bu kaideleri arasında Müslüman tebaa için düzenlenecek eğlencenin İslami şartlara göre uygun olması önemliydi. Tepebaşı Bahçesinin açılışının ilk senesinde fakirlere yarım amaçlı düzenlenecek olan baloda kadın ve erkeklerin bir arada katılmasının şeriata aykırı olması sebebiyle izin verilmemiştir.¹⁷⁸ Öyle ki Osmanlı Devletinin batılılaşma yolunda büyük çaba harcadığı politikaları ile kendi kültürel değerlerinin karşı karşıya geldiği zamanlar da olmuştur. Bu durumu kamuoyuna genellikle bahçe içindeki bina inşaatından dolayı etkinliklerin iptal edildiği, gerekçesiyle sunmuştur.¹⁷⁹ Devletin böyle tavır içine girmesinin nedeni Avrupa'nın gözünde alay konusu ya da imajının sarsılacağı endişesi olabilir. Osmanlı yönetimi kamusal mekânları denetlemenin dışında, kendi vatandaşlarının mekânlardaki davranışlarını da kontrol etme eğilimi göstermiştir. Bu yüzden 1909 senesinde millet bahçelerinin kullanım biçimini ve parklarda uyulacak kuralları anlatan bir kanun çıkarılmıştır.¹⁸⁰

Osmanlı Devletinde yaşayan gayrimüslim tebaanın veya bunlara bağlı sosyal kuruluşlar ile elçilik bünyesindeki yabancı şahısların yardım amaçlı organize ettiği etkinliklerde de sıkı bir denetim söz konusuydu. Osmanlı Devleti kamusal düzeni tehlikeye sokacak sakıncalı düşündüğü etkinliklere ruhsat izni vermezdi. Kurallara uymayan olduğunda ise gerekli uyarı yapılırdı.¹⁸¹ Millet bahçesinde etkinlik düzenlemek isteyen kişilerin öncelikle millet bahçesinin bulunduğu bölgedeki belediye başkanlığına başvurması gerekirdi. Belediye başkanı yapılacak etkinliğin amacı ve özelliğine göre, üst makamlardaki kurumlara görüş beyan eder, üst makamlar uygun görürse düzenlenecek etkinlik için ruhsat verilebilirdi.¹⁸² Yardım amaçlı yapılacak, en masumane eğlencelerde bile Zaptiye Nezareti sıkı denetimi elden bırakmadığını, Dâhiliye Nezaretinin, Zaptiye Nezareti ile yazışmasındaki şu ifadelerden anlamak mümkündür.

¹⁷⁸ B.O.A., Yıldız Tasnifi Mabeyn Başkıtabeti Evrakı, 3 / 8, 7 Ramazan 1297 / 23 Ağustos 1880.

¹⁷⁹ B.O.A., Yıldız Sadaret Maruzat Evrakı, 165 / 99, 18 Ramazân 1297 / 24 Ağustos 1880.

¹⁸⁰ Tayfun Gürkaş, "Modernleşen Osmanlı Parklarının Üsküdar'daki Erken İki Örneği: Millet Bahçesi ve Doğancılar Parkı", *I.Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs 2003*, Cilt:1, İstanbul 2004, s.412.

¹⁸¹ Fransız oyuncunun oyunda söylediği sözler ile izleyenlerin kafasını karıştırmasına müsaade edilemeyeceği bu konuda gerekli tahkikatın yapılacağı bildirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., İrade Hususi Evrakı, 111 / 112, 19 Ramazân 1321 / 9 Aralık 1923. Bir diğer arşiv belgesinde ise konu ile ilgili gereken tahkikatın yapıldığını, Fransız elçisi gözetiminde Hariciye kâtibi tarafından bir daha dikkatli olması konusunda uyarılmıştır. Söylediği sözler ile Devlet-i Aliye'ye karşı bir fikir içermediği tespit edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., Yıldız Sadaret Maruzat Evrakı, 462 / 110, 20 Ramazân 1321 / 10 Aralık 1903.

¹⁸² B.O.A., Zaptiye Nezareti Evrakı, 73 / 89, 10 Teşrîn-i sâni 1323 / 1905.

“Hâsılâtı Dâru'laceze'ye aid olmak üzere Mart'ın on üçüncü günü akşamı Beyoğlu'nda Tepebaşı Bahçesi'ndeki tiyatro mahallinde Katolik milletinden bazıları tarafından icrâ ettirilmesi arzu olunan lu'biyyâta ve istid'â-yı müsâ'adeye dair Katolik Patrikliği vekâletinden i'tâ olunan takrîr leffen irsâl kılınmakla bi'l-mütâla'a lu'biyyât-ı mezkûre mahzûrsuz şeylerden olduğu halde usûlü dairesinde ve zâbitanın nezâreti tahtında icrâ olunmak ve bir gûne uygunsuzluğa meydân verilmemek üzere ruhsat-ı matlûbenin i'tâsına himem-i aliyeleri masrûf buyurulmak bâbında.”¹⁸³

Bazı durumlarda düzenlenecek sosyal faaliyet için birden fazla devlet kurumunun onayı gerekirdi. Taşrada bulunan Ermeni Sıbyan mekteplerinin ihtiyaçlarını karşılamak için düzenlenmek istenen baloda bir sakınca olup olmadığı hususunda bile Maarif Nezareti, Şehremaneti ve Zaptiye Nezareti aralarında yazışmalar yapmışlardır.¹⁸⁴ Taksim Bahçesinden bahsederken de bazen kurumlar arasında fikir birliği olmadığı, küçük meselelerin Sadrazamlık makamına kadar taşındığı olmuştur.

Osmanlı Devleti, Tepebaşı Millet Bahçesinde yardım amaçlı yapılan sosyal etkinlikler ile ilgili satılacak olan bilet fiyatlarını da yakın takibe almıştır. Yapılacak gösterilerin bilet tutarlarını Dâhiliye Nezareti belirlemiştir.¹⁸⁵ Gösteri bilet fiyatlarını makul tutularak, daha fazla kişinin katılımı sağlanmak istenmiştir. Ayrıca yapılacak olan hayır işinde yolsuzluğu da göz önünde bulundurarak yardımların yerine ulaşip ulaşmadığını da takip etmiştir.¹⁸⁶ Devlet, otoritesinin zayıf olduğu dönemlerde millet bahçeleri başta olmak üzere kamusal mekânları birer araç olarak kullanmış, gücünü göstermek için belediyeler aracılığıyla kamusal mekânları sürekli bir denetleme ihtiyacı hissetmiştir. Burada devletin içte kontrolü yeniden ele alıp, dışarıya karşı iyi temsil edilmesi amaçlanmıştır. Fakat savaş gibi olağanüstü dönemlerde Osmanlı yöneticileri kent mekânları üzerindeki denetim politikasından vazgeçmiş dışarıya karşı kendisini savunmaya almıştır.

Millet bahçelerinin, Osmanlı yönetiminin kamusal denetim mekanizmasını çok meşgul ettiği dönemlerde, Dâhiliye Nezareti tarafından belediyeler park, bahçe gibi ikinci derece hizmetlerden önce daha önemli işler ile ilgilenmeleri hususunda uyarılmışlardır.¹⁸⁷ I. Dünya Savaşı yıllarında memleketin içinde bulunduğu işgal sürecinde Dâhiliye Nezareti, millet bahçeleri gibi kamusal eğlence mekânları ile ilgili

¹⁸³ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1 / 90, 25 Şabân 1310 / 14 Mart 1893.

¹⁸⁴ B.O.A., Maarif Nezareti Evrakı, 244 / 48, 13 Receb 1312 / 10 Ocak 1895.

¹⁸⁵ B.O.A., Zaptiye Nezareti Evrakı, 391 / 29, 23 Teşrîn-i evvel 1323 / 22 Temmuz 1905.

¹⁸⁶ B.O.A., Zaptiye Nezareti Evrakı, 22 / 77, 8 Eylül 1323/8 Eylül 1905.

¹⁸⁷ B.O.A., DH. UMVM. Evrakı, 124 / 164, 29 Zi'l-ka'de 1336 / 5 Eylül 1918.

politikasını değiştirdiği görülmektedir. İstanbul'daki belediyeler de bu hususta payitahtın geleceği ile ilgili daha önemli işlerle ilgilenmeye yönelmişlerdir. Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, 1914'ten sonra Taksim ve Tepebaşı Bahçeleri başta olmak üzere İstanbul'daki diğer millet bahçeleri, kent kültüründeki görevini sürdürmeye devam etmiştir. Fakat bu süreçte arşiv belgelerinde kayda değer herhangi bir sosyal faaliyetin icra edildiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nitekim savaş veya olağanüstü dönemlerde İstanbul'da bulunan millet bahçeleri geri planda kalmıştır.

3.2.3. amlıca ve Sarıkaya Millet Bahçeleri

amlıca, Anadolu yakasında şkdar'ın biraz doğusunda, İstanbul' un iki nl Büyük Çamlıca ile Küçük Çamlıca tepesinin bulunduğu mevkide yer alır. Bu bölgenin Osmanlı yönetiminde rağbet görmeye başlaması, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren dir. amlıca tepeleri, İstanbul ve Boğaziçi'nin manzarasının güzelliği ile bir sayfiye yeri olarak seçilmiştir. Ancak bölge Şehir yerleşimine uzak olduğundan XVIII. yüzyılda da bağlık bahçelik özelliğini sürdürmüştür. amlıca bölgesi, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Abdülaziz döneminde çok canlanmış, özellikle II. Abdülhamit'in son yıllarına kadar da bu özelliğini sürdürmüştür.

1867-1870 arasında Kısıklı yolu üzerinde Bağlarbaşı civarındaki yeşil alan zerine Şimdiki adıyla Millet Parkı olan bir belediye bahçesi açılmıştır. Burası Çamlıca Bahçesi adıyla İstanbul'un halka açık ilk millet bahçelerinden biri olmuştur.¹⁸⁸ Ayrıca aynı bölgede Çamlıca Millet Bahçesine yakın şkdar'ın Kısıklı Mahallesinde¹⁸⁹ yapımı 1869 senesinde tamamlanan Sarıkaya Millet Bahçesi bulunmaktadır. Sarıkaya Millet Bahçesi çevresinde bulunan çukurların belediye tarafından doldurulması için Sarıkaya Bahçesi'nin kenarlarına kaldırım yaptırılmıştır.¹⁹⁰

amlıca Millet Bahçesi, Beyoğlu bölgesinde bulunan millet bahçelerinin aksine Müslüman ahaliye daha çok hizmet sağlamıştır. Devlet yönetimi tarafından verilen

¹⁸⁸ iğdem Aysu, "Çamlıca", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.464.

¹⁸⁹ İstanbul'un tarihi yerleşmelerinden olan Kısıklı, Büyük ve Küçük Çamlıca tepeleri arasında yer alan vadi içi ile tepelerin şkdar'a bakan batı yönündeki yumuşak eğimli yamaçlara yayılmıştır. Bununla birlikte aynı adı taşıyan semt, Kısıklı çevresindeki mahallelerin bazı bölümlerini de kapsar. XIX. yüzyılın başlarında Kısıklı, Osmanlı bürokratları ve Müslüman burjuvazinin tercih ettiği bir sayfiye ve mesire yeri idi. Kısıklı'ya ilgi, Abdülmeccid ve Abdülaziz dönemlerinde de devam etti. Tanzimat döneminde buradaki köşk ve kasırlarda siyasi ve edebi nitelikli toplantılar düzenlendiği bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Rıfat Akbulut, "Kısıklı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.5.

¹⁹⁰ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Evrakı, 161 / 2, 14 Mayıs 1914.

davetler, tiyatro gösterileri ve müzik dinletileri gibi sosyal faaliyetler düzenlenmiştir. Bu sosyal faaliyetlerden en dikkat çekenini ise 1874 senesinde bir Pandomina oyununu sergilenmesidir. Burada eğlencenin türünden ziyade sosyolojik açıdan önemidir. Pandomina oyununa izin verilmesi için İslami kaidelerin uygunluğu esas alınmıştır. Düzenlenen eğlencelerde kadın ile erkeklerin bir arada bulunmaması şartı konmuştur. Oyunun sahnelenmesi için araya kafes çekilmesi veya kadınlar ve erkekler için oyunun farklı günlerde gösterilmesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁹¹

Toplumun modernleşmeye çalıştığı bir dönemde, modernleşmenin bir göstergesi olan millet bahçeleri kendi içinde birçok çelişkiyi barındırmıştır. Bir taraftan kadın ve erkeğin bir arada kamusal mekânlarda görülmesine imkân sağlayan millet bahçelerinin ortaya çıkması, öte yandan ahlaki kurallar ile denetlenen devlet mekanizmasının bu görünürlüğe izin vermemesi sosyal değişimin çelişkiler üzerine kurulmasına yol açmıştır. Bu durum dönemin insanlarına da sirayet etmiştir ki, o dönemde kaleme alınan roman kahramanlarının çoğunun ortak özelliği kendi içinde sürekli bir çelişki yaşayan tipler olmalarıdır. Örneğin, Recaizade Mahmut Ekrem, “Araba Sevdası” romanı ile Namık Kemal ise “İntibah” romanında yanlış batılılaşmaya değinmiştir.

3.2.4. Beşiktaş Belediye Bahçesi

İstanbul Boğazı'nın Rumeli yakasında, Tophane ile Ortaköy arasında; Marmara Denizine, Anadolu yakasına, İstanbul Boğazı'na ve liman ağzına hâkim, büyük ve eski bir yerleşim yeri olan Beşiktaş bölgesi Yedinci Daire-i Belediyenin sorumluluğundaydı. Yedinci Daire-i Belediye'nin denetiminde olan Beşiktaş Millet Bahçesi'nin çevresinde Ermeni Mezarlığı bulunuyordu.¹⁹² Mezarlığın millet bahçesi olarak halkın kullanımına ne zaman açıldığı ile ilgili kesin bir tarih verilememektedir. Ancak arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, 1880'li yılların başlarında hizmet vermeye başlamıştır. Beşiktaş Millet Bahçesinin işletme hakkı, Yedinci Belediye tarafından hazırlanan mukavelename ile kira bedeli karşılığı şahıslara verilmiştir.¹⁹³

¹⁹¹ B.O.A., Şurayı Devlet Evrakı, 2879 / 24, 17 Zi'l-ka'de 1874 / 26 Aralık 1874.

¹⁹² Beşiktaş'ta bulunan Millet Bahçesi yanında ki Ermeni mezarlığının bahçe haline getirilmesine Ermeni patrikhanesi itiraz etmiş olmasına rağmen mezarlığın bahçe haline gelmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A., Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller, 12 / 69, 12 Rebî'ül-ahir 1305 / 28 Aralık 1887.

¹⁹³ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, 2171 / 38, 16 Şevvâl 1316 / 27 Şubat 1899.

3.2.5.Yıldız Millet Bahçesi

Yıldız Millet Bahçesi, Yıldız Sarayı'nın dış bahçesinin, diğer ismiyle Yıldız Korusunun bulunduğu bölgede yer alır. İstanbul için önemli yeşil alanlar arasında sayılan bölge Beşiktaş'tan Çırağan'a kadar uzanan iki yamaca yayılmış olan eğimli bir arazi üzerine kuruludur. Yıldız Park'ına hâkim olan tasarım İngiliz doğal bahçe üslubudur. Bahçe içindeki göletlerin doğal oluşumlar olarak uygulanması ağaçların doğal büyümelerine bırakılmaları gibi detaylar uygulanmıştır.¹⁹⁴

II. Abdülhamit zamanında dış bahçe genişletilerek tiyatro, köşk gibi bazı binalar eklenmiştir. Yıldız Millet Bahçesi genişletme çalışmalarında bazı engeller ile karşılaşmıştır. Bahçe yakınlarında bulunan Ermenilere ait mezarların taşınmasına Ermeni kadılar karşı çıkarak, Ermenilerin Türklerle sadık ve kardeş oldukları, mezarlıkların nakledilmesi halinde zarar göreceği belirtilmiş, bu naklin olmaması için ricada bulunup padişaha iyi dileklerini sunmuşlardır.¹⁹⁵

II. Abdülhamit'in Başmâbeyncisi olan Tahsin Paşa hatıratında; Yıldız Bahçesi içinde bir gazino olduğundan bahsetmiştir. Bu gazino içine özel olarak yaptırılan bölümde yabancı misafirler ve devlet adamları misafir edilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamit'in bahçe içine tiyatro binası inşa ettirdiği, bahar mevsiminde bu parka gelerek havuz başında dolaştığını, özellikle Ramazan aylarında halkın da katıldığı eğlencelerin düzenlendiği, gezintiye çıkıp vakit geçirdiğinden söz etmiştir.¹⁹⁶ Yıldız Parkında ve içinde bulunan köşklere Şehremaneti tarafından resmi giyimli subaylara, askerlere ve askeri öğrencilere indirimli olarak gezme imkânı sağlanmıştır.¹⁹⁷

3.2.6. Sultanahmet Millet Bahçesi

1854 senesinde İstanbul'un ilk Avrupalı parkı Sultanahmet Meydanında bulunmaktaydı.¹⁹⁸ Sultanahmet Parkı adıyla anılan bu alan, daha sonraki süreçte 1871-1872 yıllarında millet bahçesi veya belediye bahçesi adı altında faaliyete geçmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Fikriye Pınar Altın, *II. Abdülhamid Döneminde İstanbul Bahçeleri 1876-1909*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008, s.57.

¹⁹⁵ B.O.A., Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı, 32/68, 30 Şabân 1305 / 11 Mayıs 1888.

¹⁹⁶ Ahmet Zeki İzgöer, *Yıldız Hatıraları Tahsin Paşa*, İz Yayınları, İstanbul 2015, s. 95-198-399.

¹⁹⁷ B.O.A., Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi Evrakı, 2875 / 73, 25 Cemâziye'l-âhir 1327 / 11 Haziran 1909.

¹⁹⁸ Faik Yaltrık, "Sultanahmet Parkı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.67.

¹⁹⁹ Sedat Hakkı Eldem (1976), a.g.e. , s. 370.

Aynı zamanda Sultanahmet Millet Bahçesi, Ayasofya Millet Bahçesi ismi ile de bilinmektedir.²⁰⁰

Sultanahmet Bahçesi civarında bazı arsalar Darüşşafaka Vakfına verilmiştir.²⁰¹ Ayrıca bahçe içinde bulunan gazino yağmur suyu aldığı için belediye tarafından tamir ve bakımı yapılmıştır.²⁰² Sultanahmet Millet Bahçesinde siyasi amaçlı etkinlik veya gösteriler yapılmıştır. Bazı kişilerin geceleri örgütlenerek bahçe içinde bulunan kahvehanede siyasi sohbetler düzenledikleri tespit edilmiştir.²⁰³ Miting düzenlemek isteyen kişilerin en çok tercih ettiği yerlerden biri de Sultanahmet Millet Bahçesidir.

Resim- 14: Sultanahmet Matbuat Nizamnamesi aleyhinde serbesti tarafından düzenlenen Miting²⁰⁴

Günümüzde miting ve benzeri gösteriler için Taksim Meydanı insanlara nasıl cazip geliyorsa o dönemde de Sultanahmet Meydanı ve Bahçesi insanların şikâyet ve sorunlarını dile getirmek için tercih ettiği bir yerdi. Örneğin, Samatya Posta ve Telgraf Şubesi Baş memuru Muhiddin Bey, Sultanahmet Bahçesinde miting düzenlemek istemiştir.²⁰⁵ Düzenlenmek istenen bu mitinge asayişli sağlamak için bir miktar kuvvet gönderilmiştir.²⁰⁶ İşçi ve memurların maaşlarını alamadığı için grev yapmasına gerek olmadığı bir şikâyetleri olduğunda bağlı buldukları daireye bildirmeleri, Dâhiliye

²⁰⁰ B.O.A., Şurayı Devlet Evrakı, 3022 / 3, 6 Muharrem 1322 / 5 Haziran 1904.

²⁰¹ B.O.A., Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 512 / 95, 19 Safer 1320 / 28 Mayıs 1902.

²⁰² B.O.A., İrade Şehremaneti Evrakı, 23 / 2, 6 Zî'l-ka'de 1325 / 11 Aralık 1907.

²⁰³ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi Evrakı, 9 / 10, 6 Şevvâl 1327 / 21 Ekim 1909.

²⁰⁴ *Resimli Kitab*, c.I, S.2, Mart 1325, s.548.

²⁰⁵ B.O.A., Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 2756 / 13, 10 Safer 1327 / 3 Mart 1909.

²⁰⁶ B.O.A., Babı Ali Evrak Odası, 3516 / 263657, 15 Safer 1327 / 8 Mart 1909.

Nezaretinden Meclis-i Mebûsâna gönderilen yazıda bildirilmiştir. Ayrıca asayişin sağlamak için gönderilen kuvvetlerin bahçede bulunan çiçeklere zarar verdiği, memur maaşlarının iddia edildiği gibi az olmadığı belirtilmiştir.²⁰⁷ Kamusal düzenin bozulmasına engel olmak için, özel şahıs veya şirketlerin bile grev yapmasının yasak olduğu, devlet memurlarının grev yapmasının katiyen caiz olmadığı ifade edilmiş, Posta Baş memuru Muhiddin Bey'e müsaade edilmemiştir.²⁰⁸

Sultanahmet Millet Bahçesinde ise alkollü içki satışı yasaklanmıştır. Alkollü içkilerin sadece cami, medrese gibi yerlere en az yüz aşrın uzak olan tek kapılı dükkânlarda satılmasının uygun olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden İstanbul'daki Sultanahmet Bahçesinde olduğu gibi Trabzon Millet Bahçesinde ve Anadolu'da millet bahçesi bulunan birçok kentte içki satışına müsaade edilmemiştir.²⁰⁹ Günümüzde de buna benzer bir uygulama yürürlükte ve bazen kamuoyunda okullara ve camilere yakın yerlerde tekel ürünleri satan işyerlerine yasak getirildiği bilinmektedir.

3.2.7. Bakırköy Belediye Bahçesi

Bakırköy, arşiv kayıtlarında “*Makri Köy*” ismiyle geçmektedir. Bakırköy, Beyoğlu bölgesi gibi her kesimden insanın bir arada yaşadığı İstanbul'un en eski semtlerinden biridir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Rum, Ermeni, Müslüman, Yahudi ve Türk nüfusu bir arada, birbirleriyle kaynaşmış biçimde yaşamışlardır. Rumların Bakırköy çevresinde yerleşmeleri, VIII. yüzyıl sonu ile XIX. yüzyıl başında muhacir Rum ailelerinin gelişimiyle başlamış, 1870'lerden sonra ise gerek İstanbul'un köklü Rum zenginlerinin, gerekse Anadolu Rum cemaatinden hali vakti yerinde Rumların yerleşmeleriyle devam etmiştir. Ermenilerin Bakırköy'e yerleşmeleri de XIX. yüzyılın ortalarına doğru II. Mahmut döneminde olmuştur. İlk Ermeni kilisesi 1844'te inşa edilmiş, Ermeni mezarlığının mülkiyeti Ermeni cemaate geçmiştir. 1870'li yıllarda, tren yolunun Bakırköy'den geçmesiyle Makri Köy'ün ulaşımı kolaylaşmış, nüfus yoğunluğu artmıştır. Bölgenin keşfedilip moda olmaya başlamasıyla Osmanlı seçkinleri, yüksek memurlar, aydınlar ve görevli yabancı kişiler Bakırköy'de köşkler, konaklar, yalılar yaptırmışlardır.²¹⁰

²⁰⁷ B.O.A., Bab-ı Ali Evrak Odası, 3518 / 263788, 29 Safer 1327 / 20 Mart 1909.

²⁰⁸ B.O.A., Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 2768 / 50, 23 Safer 1327 / 27 Mart 1909.

²⁰⁹ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti İrade Evrakı, 70-1 / 12, 10 Rebû'l-âhir 1329 / 10 Nisan 1911.

²¹⁰ Suna Doğaner, “Bakırköy'ün Mekânsal ve Kültürel Değişimi”, *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 1/2, İstanbul 2012, s.224.

Bakırköy Millet Bahçesi'nde genellikle yardım amaçlı tiyatro gösterileri düzenlenmiştir. Bu durumdan en çok bölgede yaşayan Ermeni cemaati istifade etmiştir. Bu tiyatro gösterileri Ermeni kilisenin ihtiyaçlarını karşılamak, eksiklerini gidermek için yapılmıştır.²¹¹ Ermeni cemaati, Bakırköy Belediye Bahçesinde kiliseye yardım amaçlı düzenlediği tiyatro gösterilerini bir gelenek haline getirmiştir.²¹² Her sene en az bir defa olmak üzere tiyatro oyunu tertip etmişlerdir. Düzenlenecek eğlenceye müsaade edilmesi içinse birden fazla devlet dairesinin görüşü alınmış, eğlence hakkında her yetkili makam bilgilendirilmiştir.²¹³ Ayrıca Bakırköy Millet Bahçesinde bulunan tiyatro binasında *Mösyö Galistenî* tarafından sinematograf gösterimi için ruhsat talep edilmiştir. Zaptiye Nezareti tarafından gösteriminde bir sakınca görülmemiş ve gösteri biletlerinin basılmasına müsaade edilmiştir.²¹⁴

²¹¹ B.O.A., Zaptiye Nezareti Evrakı, 318/64, 15 Eylül 1904.

²¹² 1903 ile 1908 yılları arasında her sene Bakırköy Ermeni kilisesine yardım amaçlı tiyatro oyunları sahnelenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: B.O.A. Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, 229 / 70, 11 Eylül 1906. B.O.A., Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu, 253 / 70, 5 Eylül 1907. B.O.A., Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi, 1278/28, 9 Ağustos 1908.

²¹³ B.O.A., Dâhiliye Nezareti Evrakı, 150 / 16, 9 Cemâziye'l-evvel 1321 / 3 Ağustos 1903.

²¹⁴ B.O.A., Zaptiye Nezareti Evrakı, 324 / 44, 9 Temmuz 1906.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAMUSAL MEKÂN OLARAK TAŞRA KENTLERİNDE Kİ MİLLET BAHÇELERİ

4.1. Taşra Kentlerinde ki Millet Bahçeleri

İlk örnekleri İstanbul’da ortaya çıkan millet bahçeleri diğer isimleriyle memleket ya da belediye bahçeleri zamanla ülke genelinde yaygınlaşmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivinden elde edilen belgelere göre birçok Osmanlı kentinde millet bahçelerinin varlığından söz edilebilir. Bu şehirlerden bazıları, Edirne, Ankara, Balıkesir, İzmit, Bolu, İzmir, Trabzon, Manisa, Erzurum, Sivas, Adana, Yanya, Varna, Selanik, Filibe, Manastır- Laros (Makedonya), Halep, Beyrut, Kudüs, Kerkük, Şam, Bağdat’dır.

Bir önceki bölümde bahsedilen İstanbul’daki millet bahçelerinin tüm işlev ve fonksiyonlarını taşrada bulunan millet bahçelerinde de görmek mümkündür. Taşradaki millet bahçeleri genelde şehrin merkezinde yer alan hükümet konaklarının yakınlarında ya da en işlek caddesi üzerine yapılmıştır. Keza bu bahçelerde sirk gösterileri, siyasi amaçlı gösteriler, yardım maksatlı konserler, piyango çekilişleri düzenlenmiştir. Özellikle taşradaki kamusal yeşil alanlar kentin kimliğini yansıtan bir mekân olma niteliği taşımıştır.

Osmanlı Devleti, İstanbul’da olduğu gibi taşrada bulunan kentlerde de kamusal mekânlar üzerinde denetim kurmaya çalışmıştır. Tanzimat dönemi ile birlikte ortaya çıkan hükümet konağı, belediye binası, posta ve telgraf binası gibi idari kamusal yapıların kentin merkezi bölgesinde ve birbirlerine çok uzak olmayacak biçimde planlanmasına dikkat edilmiştir. Kamusal yeşil alanlar arasında dönemin en popüler mekânı olan millet bahçeleri de devletin taşradaki kontrol mekanizmasını temsil eden bu yeni kamu binalarının yakınına yapılmasına özen gösterilmiştir. Bu yüzden taşrada bulunan millet bahçeleri için arşiv kayıtlarında “memleket” veya “belediye” bahçeleri ifadeleriyle geçmektedir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan millet bahçeleri, dönemin idari kamusal yapıları ile birlikte modern kent merkezini oluşturan kamusal mekânlar arasında yerini almıştır. Tanzimat’ın getirdiği şehirleşme planlamaları İstanbul’dan sonra İmparatorluk coğrafyasının genelinde birçok kentte uygulamaya konulmuştur. 1871 senesinde taşrada yer alan şehirlerde de belediyelerin kurulmasını sağlayan

yasanın yürürlüğe girmesiyle modern kent görünümünün birer imgesi haline gelen millet bahçeleri Osmanlı İmparatorluğunun dört bir tarafındaki şehirlerde görülmeye başlamıştır.

Tanzimat döneminde kamusal veya planlı yeşil alan kavramı ile bütünüyle özdeşleşen millet bahçelerinin işlevleri, bulunduğu taşra kentlerinin coğrafi konumu, tarihsel zamana ve kültürel geçmişine göre farklılıklar gösterebilmektedir. Örneğin Balkan coğrafyasındaki kentlerdeki millet bahçeleri daha ziyade siyasi propaganda amaçlı gösterilere sahne olurken, Anadolu'daki millet bahçelerinde sıradan eğlence ya da yardım amaçlı etkinliklerin çoğunlukta olduğu görülmektedir.

4.1.1 Ankara Millet Bahçesi

Ankara, tarihte olduğu gibi coğrafi konumundan dolayı Anadolu'nun merkezinde yer alması sebebiyle tarihi İpek ve Kral Yolu gibi birçok ticaret yoluna ev sahipliği yapmış bir kenttir. Osmanlı'nın son dönemlerine kadar ticaret ağının önemli bir kavşak noktasında yer alan kentte çok sayıda zanaat ve ticaret faaliyetlerinin yürütüldüğü han, bedesten ve esnaf çarşıları bulunmaktadır.²¹⁵ Bununla birlikte, kentin nüfusu değişik dinden ve etnik topluluklardan oluştuğu için her grubun sosyal ve dini içerikli mimari yapıları da bir arada bulunmaktadır. Şehirde yaşayan gayrimüslim kesim daha çok ticaret ile uğraşırken Türkler o dönemde geçimini memuriyet ya da çiftçilik ile sağlamaktadır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonraki dönemde Balkanlarda ortaya çıkan etnik grupların ayaklanması ve 1877-78 Türk-Rus savaşının başlamasıyla Ankara'da nüfus azalmış ve iktisadi yönden de zor bir süreç içerisine girmiştir. Her ne kadar Ankara'nın sosyal ve ekonomik refah düzeyi gerilese de günümüzdeki il sınırından daha geniş bir alana yayılmış Yozgat, Kayseri, Çorum ve Kırşehir'i kapsayan vilayet merkeziydi.²¹⁶ Bu durum Ankara'yı Anadolu'nun kalbi haline getirmiş, diğer Osmanlı kentlerine göre daha ayrıcalıklı kılmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın sonlarında Ankara ile İstanbul arasına demiryolu ulaşımına açılması Ankara'nın Avrupa'ya açılmasını kolaylaştırmış, nüfus hareketini ve ticareti canlanmasına katkı sağlamış, ard bölgesi açısından önemini arttırmıştır.

²¹⁵ Rıfat Özdemir, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara (Fiziki, demografik, idari ve sosyo-ekonomik yapısı)*, Ankara 1998, s.25.

²¹⁶ Bilal Şimşir, *Ankara Bir Başkentin Doğuşu*, Ankara 2006, s.32.

Ankara, dönemin diğer şehirlerine oranla çok sayıda çarşı, pazar yerleri ve hanlara sahiptir. Ayrıca cami, medrese ve mescit gibi dini yapıların sayıca fazla olması da Ankara'yı kamusal mekân yönünden zengin bir Osmanlı kenti yapmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru şirin bir Anadolu kasabası görünümünde bembeyaz evler ile kaplı, kaldırımları düzgün etrafı verimli bağlar ile çevrili bir yer olan Ankara kentinde²¹⁷ bir millet bahçesinin yapılmasına karar verilmiştir. Ankara Millet Bahçesi, arşiv kayıtlarından da anlaşılacağı üzere Ankara Hükümet Konağı'nın nereye inşa edileceği hususunda yaşanan kararsızlıklar ile gündeme gelmiş, bu durum Dâhiliye Nezâreti başta olmak üzere yerel idareyi uzun bir süre meşgul etmiştir. Özellikle şehrin sakinleri, hükümet konağının belediye bahçesine çok yakın bir yere yapılmasını istememiş, bunun yerine XIV. yüzyıldan kalma Ahi Elvan Camine yakın boş bir arsaya yapılmasını uygun bulmuşlardır.²¹⁸ Ankara yönetimi ahalinin bu isteğini dikkate almış,²¹⁹ fakat kesin bir karara varamamıştır. Hükümet konağı, millet bahçesinden uzak bir yere yapılmak istenmiştir. Çünkü çoğunluğu ticaret ile uğraşan kent sakinlerinin kendi ekonomik çıkarları söz konudur.²²⁰ Nitekim millet bahçesinin nereye yapılacağı veya çevresinin nasıl değerlendirileceği gibi hususlar vilayet yönetiminin gündemini meşgul etmiştir.

Ankara şehri dışında Edirne, İzmit, Balıkesir gibi şehirlerde de millet bahçesinin nereye yapılması gerektiği ile ilgili benzer hususlar söz konusudur. Özellikle millet bahçelerinin hükümet konağı ya da şehirde bulunan kamusal değeri önemli yapılarının yakınına yapılması daha uygun görülmüştür. Bunun örneklerini Anadolu'nun diğer şehirlerinde de görmek mümkündür. Edirne'nin Sarayıçi denilen mevkide bir belediye bahçesi yapımı için imar faaliyetlerine başlanmıştır. Yapılan bahçenin hizmete girmesiyle birlikte bölgede yaşayan halk memnuniyetlerini dile getirmişlerdir.²²¹ Daha sonraları Edirne Belediye Bahçesi yanında bulunan dükkânlar yıkılarak çevresine yol yapılmıştır.²²²

Balıkesir şehrinde ise Balıkesir Hükümet Konağının karşısında yer alan arsaya belediye tarafından millet bahçesi yaptırılmıştır. Balıkesir Millet Bahçesinin

²¹⁷ Bilal Şimşir, *a.g.e.*, s.45.

²¹⁸ *B.O.A.*, Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi, 2043 / 89, 29 Cemâziye'l-ahir 1310 / 18 Ocak 1893.

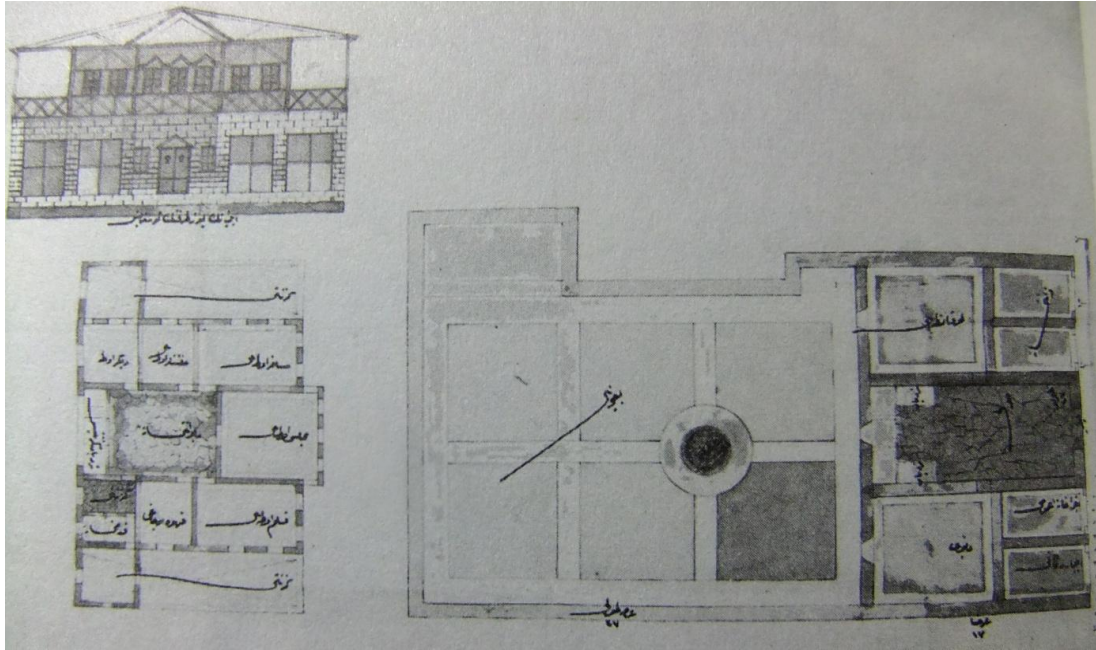
²¹⁹ *B.O.A.*, Bâb-ı âli Evrak Odası, 157 / 11716, 1 Şabân 1310 / 18 Şubat 1893.

²²⁰ Bahsi geçen bu Hükümet konağının nereye inşa edileceği hususunda ne yerel yönetimin istediği, nede kent sakinlerinin isteği kabul edilmemiş eski konağın yıkılıp yerine inşa edilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Yasemin Avcı, *a.g.e.*, s.126-127.

²²¹ *B.O.A.*, Bâb-ı âli Sadaret Evrakı, 421 / 73, 10 Cemâziye'l-âhir 1285 / 28 Eylül 1868.

²²² *B.O.A.*, Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri, 3 / 1, 29 Rebü'l-âhir 1334 / 5 Mart 1916.

yapılmasının en önemli nedeni bahçenin yanında bulunan saat kulesini korumak istenmesidir.²²³ Devlet, manevi değeri yüksek ya da tarihi öneme sahip yapıları korumak için çevresinde bulunan arsaları değerlendirmiştir. İzmit Millet Bahçesi, İzmit'teki kasr-ı hümayunun saltanat kapısı önündeki meydana yapılmıştır.²²⁴ Tüm bu örnekler doğrultusunda Osmanlı yönetiminin kent planlamasında izlediği politikalarda millet bahçelerinin, ne kadar önemli bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Plan- 2: Ankara Belediye Binası ve Millet Bahçesi²²⁵

Yukarıdaki planda yer alan Ankara Millet Bahçesinin gazino kısmı 1918 senesinde Beşinci Kol Ordu tarafından askeri kulüp olarak kullanılmak istenmiştir.²²⁶ Ancak Ankara Meclisi tarafından bahçe içindeki gazinonun askeriye verilmesi kabul görmemiştir.²²⁷ Daha sonra Meclisin verdiği bu karara itiraz edilmiş gazino askeriye kiralanmıştır.²²⁸ Halkın büyük bir ilgi gösterdiği bu bahçe, kent sakinlerinin ortak buluşma yerlerinden biri olmuş, müzikli eğlenceler, tiyatro gösterileri gibi sosyal hayatı renklendiren etkinliklere mekân olmuştur. Ankara'daki sosyal hayata canlılık katan bir diğer kamusal mekân ise, İngiltere Sefarethanesinin bahçesidir. İngiliz elçiliğinin ev

²²³ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı, 556 / 64, 5 Cemâziye'l-âhir 1320 / 10 Ağustos 1902.

²²⁴ B.O.A., Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemî Evrakı, 1582 / 57, 6 Cemâziye'l-evvel 1306 / 8 Ocak 1889.

²²⁵ B.O.A., Şûra-yı Devlet Evrakı, 1338 / 17, 17 Şabân 1301 / 12 Haziran 1884.

²²⁶ B.O.A., Şûra-yı Devlet Evrakı, 48 / 39, 28 Zi'l-ka'de 1336 / 4 Eylül 1918.

²²⁷ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 4534 / 339977, 7 Zi'l-hicce 1336 / 13 Eylül 1918.

²²⁸ B.O.A., Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri, 13 / 54, 23 Zi'l-hicce 1336 / 29 Eylül 1918.

sahipliğinde kentin eşrafından önemli kişilerinde davet edildiği bu bahçede müzik dinletileri, çeşitli balolar ve ziyafetler düzenlenmiştir.

Resim- 15: Ankara Sefarethanesi Bahçesinde verilen Çay Ziyafeti²²⁹

4.1.2. İzmir Millet Bahçesi

Akdeniz ticaretinin önemli bir kültürel ve entelektüel merkezi olan, batıyla ticaret ağında önemli bir liman özelliği taşıyan İzmir’de nüfusun çoğunluğu gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Rum, Ermeni ve Yahudilerin dışında Avrupa ülkelerinden gelip yerleşen Levantenler de bulunmaktaydı. XIX. yüzyılda İzmir’in kıyı şeridi boyunca uzanan Kordon denilen bölge, yabancı tüccarların ticaret, siyasi nüfuz ve kültür merkezi, gündelik yaşamın odağı haline gelmiştir. Kentin ticari yönden ön plana çıkmasıyla Kordon bölgesinde oteller, pansiyonlar, restoranlar, birahaneler, kulüpler, tiyatrolar ve sinemalar yer almaya başlamıştır.²³⁰ İzmir, Osmanlı yöneticilerinin gözünde batıya karşı sunulan bir sergi alanı gibidir. Sokakları süsleyen büyük Avrupa mağazalarının şubeleri, birahaneleri ve pastaneler bulunur. Elbette kentin görünümünü tamamen bu şekilde düşünmek doğru değildir. Her kentin güzel ve modern kısımları olduğu gibi aydınlatılmamış, köhne mahalleleri ve can güvenliği olmayan sokaklarının

²²⁹ *Resimli Kitab*, c.II, S.8, Mayıs 1325, s.822,

²³⁰ İlhan Pınar, *İzmir Yazıları (Kent ve Tarih)*, İzmir 2012, s.11.

da olduğu unutulmamalıdır. İzmir’de bu tür mahalleler daha çok kıyı bölgesinden uzakta iç kesimlerde bulunmaktadır.

Şehirde düzenlenen tiyatro, konser ve benzeri küçük gösterilerin birçoğu, rıhtımda bulunan kahvehane veya gazino türü açık sosyal eğlence yerlerinde gerçekleşmiştir. İzmir’e gelen yabancıların başlıca eğlence ve sosyal yaşam merkezini oluşturan, toplumun birçok değişik kesimini bir arada toplayan gazinolar, Osmanlı kent kültüründe kendine özgü bir sosyal kulüp anlayışının tek örneğidir.²³¹ Bu sosyal kulüp anlayışını en iyi yansıtan yapılardan biri de iki bloklu, yazlık bahçesi ve kafesi olan “Sporting Club” binasıdır. Resim 16’da görüldüğü üzere 1894 senesinde Kordon’da hizmete açılan bu mekânda büyük bir tiyatro binası ve gösteri salonu bulunmaktadır. İzmir’de yaşayan Avrupalıların, Levantenlerin uğrak noktalarından biri haline gelen bu kulüpte yabancı tiyatro kumpanyaları gösteriler yapar, sanatın çeşitli dalları icra edilirdi.

Resim- 16: İzmir Birinci Kordon’da Bulunan Sporting Club²³²

Büyük gösterilerin çoğunluğu kapalı sosyal mekânlar olan tiyatro ya da sinema salonlarında düzenlenmiştir. İlki 1896 senesinde açılan sinema salonlarına kent eşrafı büyük bir ilgi göstermiştir. Her ne kadar sinema dışında Avrupalıların getirdiği yelken, yüzme, at yarışı gibi yeni eğlence türleri kent yönetimi tarafından kabul görse bile Müslüman kadınların sinema salonlarına girmesi yasaklanmıştır.²³³ Batılı yaşam tarzının İstanbul’a oranla daha görünür ve yoğun olarak hissedildiği İzmir’de kamusal mekânların kullanımı ile ilgili bazı kurallar şer’i hukuka göre belirlenmiştir.

²³¹ Lütfü Dağtaş, *İzmir Gazinoları 1800’lerden 1970’lere*, İzmir 2004, s.8.

²³² Seyhun Binzet, *İzmir Kartpostalları 1900*, Haz: Fikret Yılmaz-Sabri Yetkin, İzmir 2003, s.207.

²³³ Marie-Carmen Smyrnelis, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, çev: Işık Ergüden, İstanbul 2008, s.69.

Resim- 17: Kordon'da Pathe Sineması ve Sol yanında yer alan Kramer Tiyatrosu²³⁴

İzmir'de millet bahçesinin işlevlerini üstlenen yukarıda da bahsedildiği gibi çok sayıda kamusal mekânın yanında farklı isimler altında çok sayıda kamuya açık bahçe de mevcuttu. Dönemin öne çıkan bu bahçeleri arasında Eden (Yeryüzü Cenneti) Bahçesi, 1880'lerin sonunda Alsancak kısmında kurulmuştur. Bu bahçe içindeki gazinoda bazı gösteriler ve çeşitli oyunlar düzenlenmiştir. Taksim ve Tepebaşı bahçelerindeki gibi, 1889 senesinde Fransa'nın 14 Temmuz Milli Bayram kutlamaları için çok sayıda kalabalık Kordon'da ve bu bahçede toplanmıştır.²³⁵ Elhamra Bahçesi ve kentin Karataş kısmında bulunan İngiliz Bahçesi de dönemin en popüler kamusal yeşil alanları arasındadır. Bu bahçelerde savaşta yaralanan ve şehit olanların aileleri ya da kentte bulunan herhangi bir okul yararına yardım amaçlı çeşitli gösteriler gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.²³⁶ Diğer Osmanlı şehirlerine kıyasla millet bahçesi veya belediye bahçesi adı altında İzmir'de umumi bir bahçe yapımının daha geç tarihlerde düşünülmesinin altında yatan önemli sebeplerden biri budur. İzmir'de kent yönetiminin ve halkın ihtiyacını karşılayan alternatif kamusal yapıların çokluğu ve çeşitliliği bunda etkin bir rol oynamıştır.

İzmir'deki millet bahçesi ile ilgili arşiv belgeleri sayısı pek fazla değildir. Elde edilen arşiv kayıtlarından sadece 1908 senesinde İzmir şehrine, içinde kütüphanesi, tiyatro binası ve kulüpleri olan umumi bir millet bahçesi yapılmasının arzu edildiği bildirilmiştir.²³⁷ Bahçenin düşünüldüğü yerde askeri bir kışlanın olması dolayısıyla,

²³⁴ Seyhun Binzet, *İzmir Kartpostalları 1900*, s.213.

²³⁵ Rauf Beyru, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, İstanbul 2000, s.248.

²³⁶ Rauf Beyru, *a.g.e.*, s.250-252.

²³⁷ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 3462 / 259612, 3 Zi'l-hicce 1326 / 27 Aralık 1908.

bahçenin konumu ve bu konudaki imar faaliyetleri hakkında karar almak için, günümüzde referandum dediğimiz bir piyango düzenlemesi yapılmıştır.²³⁸ Yapılan piyango düzenlemesinden sonra kışlanın taşınarak şehrin daha uygun bir yerinde yeniden inşasına, eski kışla arsasının belediyeye devir edilerek bir millet bahçesi yapılmasına karar verilmiştir.²³⁹Yapımı düşünülen millet bahçesinin inşası hakkında etraflıca düşünüldükten sonra kışla'nın bulunduğu arsaya, millet bahçesinin inşasına başlanmıştır.²⁴⁰ Daha sonra başka yere inşa edilecek olan kışla masraflarının bir kısmı için belediyeden yardım istenmiş ve belediye gereken yardımı sağlamıştır.²⁴¹

İzmir'de olduğu gibi, kamusal mekânların yapım masraflarını karşılamak için bazı şehirlerde piyango çekilişleri düzenlenmiştir. Bolu şehri de bunlardan biridir. Bolu'da bulunan millet bahçesinin masraflarının bir kısmını karşılamak için piyango çekilişi yapılmasına müsaade edilmiştir.²⁴² Yukarıda belirtildiği üzere, millet bahçelerinin konumu açısından idari binalara yakınlığı önemli olmuştur. İzmir'de millet bahçesinin yapılması planlanan alanın çevresinde hükümet konağı ve belediye binası bulunmaktadır. Bahçenin Resim 18'de görülen Sarı Kışlanın bulunduğu alana yapılmasına karar verilmiştir. Sarı Kışlanın bulunduğu alan günümüz konak meydanının bulunduğu bölgede mevcut belediye binası, hükümet konağı ve saat kulesinin oluşturduğu üçgen içerisinde yer almaktadır.

²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 2733 / 43, 16 Muharrem 1327 / 7 Şubat 1909. Daha sonraki karar ise millet bahçesi yapılacak arsanın belediyeye bırakılması ve inşaat masraflarının belediye tarafından karşılanmasına dairdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: *B.O.A.*, Bâb-ı âli Evrak Odası, 3514 / 263539, 1 Safer 1327 / 22 Şubat 1909.

²³⁹ *B.O.A.*, Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı, 2765 / 43, 20 Safer 1327 / 13 Mart 1909.

²⁴⁰ *B.O.A.*, Bâb-ı âli Evrak Odası, 3578 / 268319, 1 Cemâziye'l-âhir 1327 / 20 Haziran 1909.

²⁴¹ *B.O.A.*, Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı, 1-4 / 82, 4 Şevvâl 1327 / 19 Ekim 1909.

²⁴² *B.O.A.*, Şûrâ-yı Devlet Evrakı, 1685 / 28, 17 Zi'l-hicce 1328 / 20 Aralık 1910.

Resim- 18: 1860'lı yıllarda İzmir Önde görülen ünlü Sarı Kışla²⁴³

Özetle, kentsel açıdan liman ve demiryollarının bulunduğu Doğu Akdeniz ticaretinde büyük bir öneme sahip, Tanzimat döneminin modern kentleşme politikasının titizlikle uygulandığı önemli Osmanlı şehirlerinden biri olan İzmir, kamusal mekân ve sosyal yaşantı bakımından oldukça zengin bir geçmişe ve birikime sahiptir.

4.1.3. Kudüs Millet Bahçesi

Filistin bölgesinde bulunan Kudüs kenti geçmişten bu yana çok sayıda tarihi olaya ev sahipliği yapmış üç büyük kutsal dine mensup olanların çok yakından ilgilendiği bir bölge olmuştur. Bu üç dine mensup medeniyetler kentte çok sayıda dini, kültürel yapılar inşa etmişlerdir. Kudüs'ün ekonomik açıdan kaynağını İzmir veya Ankara'nın aksine dini ve eğitim amaçlı vakıflar oluşturmuş, ticaret ve sanayiye dayalı ekonomi ise ikinci planda kalmıştır.²⁴⁴ Bu yüzden kente çok sayıda okul, hastane ve her dine ait ibadethaneler yapılmasının arkasındaki bir diğer etken, kentin iktisadi yaşam biçimidir.

XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde Avrupalıların etkisi Kudüs'te hissedilmeye başlamış ve şehri modern bir görünüme kavuşturmak için ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. 1830-40 seneleri arasında Filistin bölgesinin Mısır valisinin himayesine girmesiyle Kudüs uluslararası kamuoyunda gündeme gelmiş, Batı'nın tekrar dikkatini Kudüs'e çevirmiştir. Tanzimat'ın ilanından önce Kudüs sancağında Meclis-i Şûra adı

²⁴³ Yaşar Aksoy, *Smyrna İzmir Efsaneden Gerçeğe*, İzmir 2002, s.101.

²⁴⁴ Yasemin Avcı, *Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs*, Ankara 2004, s.51.

altında ilk kent meclisi oluşturulmuştur. Meclis'te Yahudi, Müslüman ve Hıristiyan temsilciler yer almış, kentin belediye, idari ve ekonomik hizmetleriyle ilgilenmiştir.

1840'lardan sonraki süreç içerisinde Avrupalıların bölgedeki varlığının iyice artmasıyla endişeye kapılan Osmanlı yönetimi Kudüs'ü doğrudan İstanbul'a bağlı bir sancak haline getirmiştir. 1840'lı yılların sonlarından itibaren başta İngiltere olmak üzere birçok Avrupa devleti, hatta Amerika ile Rusya'nın da dâhil olduğu devletler Kudüs'te elçilikler açmıştır.²⁴⁵ Elçiliklerin açılmasından sonraki süreçte Kudüs'te Avrupalı nüfus hızla artmaya başlamıştır. Nitekim Kudüs'e olan bu ilgi XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında daha fazla hissedilmiş, tüm dünya milletlerinin gözünde Kudüs kenti, bir güç veya çıkar sağlama alanına dönüşmüştür.

Osmanlı hukukuna göre Kudüs'te gayrimüslimlere ve yabancılara toprak ya da arazi satışı yasaktı. Fakat Kırım Savaşından sonra yabancılara verilen bir takım kapitülasyonlar ile bu yasak esnekleşti ve 1867'de yürürlükten kalktı.²⁴⁶ Böyle bir ortamda Kudüs'te yaşayan her cemaat imar alanında bir yarışa girmiştir. Kentte hangi cemaat ne kadar çok mimari yapı yaptırırsa bölgede nüfuzu ve söz hakkı bir o kadar artar zihniyeti hâkimdi. Öyle ki dini yapıları haricinde Avrupalı her ulusun kentte en az bir hastanesi ve okulu buluyordu.²⁴⁷ Kısaca kentin kamusal alanına hâkim olmak, kente yeni kamusal mekânlar yapmak konusunda bir rekabet ortamının olduğu aşikârdır. Arşiv belgelerinden de yola çıkarak bu kamusal mekânlar içinde millet bahçesinin yapımı ve yapım sürecinde yaşananlar Kudüs'teki imar faaliyetleri alanında rekabet ortamının ne boyutta olduğu ile ilgili bir fikir edinilmesi bakımından önemlidir.

²⁴⁵ Catherine Nicault, *Kudüs 1850-1948 Osmanlılardan İngilizlere: Ruhani Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında*, çev: Estreya Seval Vali, İstanbul 2001, s.46.

²⁴⁶ Yabancıların toprak satın almalarının yasak olduğu dönemlerde ise yabancı kuruluşlar mülk sahibi olabilmek için isimleri ödünç verme usulünü kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Catherine Nicault, *a.g.e.*, s.53.

²⁴⁷ Walid Al-Raid, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Filistin'de Dini, Kültürel ve Sosyal Müesseseler*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1889, s.155.

Resim- 19: Kudüs'ün Genel Manzarası²⁴⁸

Kudüs Millet Bahçesinin tamamlanıp tamamlanmadığı ya da ne zaman hizmete açıldığıyla ilgili kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ancak bahçenin tesisi için İngiliz tebaasından olan Lord Bepot bahçe dışında kalan bölgede de inşaat yapılmasına itiraz etmiştir.²⁴⁹ Öyle ki Lord Bepot'un belediyeye bir miktar para vermiş, paranın bahçe tesisi dışında başka inşaat işlerinde kullanılmasından hoşnut olmamıştır. Daha sonra verilen paranın Lord Bepot'un varislerine iade edilmesi için İngiliz elçiliğinden izin istenilmiştir.²⁵⁰ Elde edilen arşiv belgelerinden de anlaşılmaktadır ki Kudüs Millet Bahçesinin yapımında Lord Bepot'un dışında yabancı başka kişilerde yardımda bulunmuştur. Bahçenin imar planı için alınacak olan bu paraların, plana aykırı bir şey yapılmamak şartıyla ödeneceği bildirilmiştir. Bu iş için bölgede emlak sahibi olan Alman vatandaşı Şim Bergem'den 400 Fransız lirası alınmıştır. Fakat bahsi geçen plan değiştirilerek bir takım dükkânlar inşa edilmiş ve bu duruma Mösyö Bergem'in avukatı Madam Margarit itiraz ederek 400 lira iade edilmiş, inşaatı tamamlanmayan üç dükkânın yıkılmasına karar verilmiştir.²⁵¹ Daha sonra bu hususta yapılan tahkikatın devamında sözleşmeye aykırı hareket edildiği için belediye bahçesine yapılan dükkânların tamamının yıkılması istenmiştir.²⁵² Kudüs'teki millet bahçesinin yapımı Alman ve İngilizler arasında bir rekabet ortamına yol açmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi kentin ister imar faaliyetlerinde olsun, kentin statüsünü ve nasıl bir fiziki görünüme

²⁴⁸ *Servet-i Fünûn*, c. XII, s.310-311, 20 Kânûn-i sani 1312 / 1 Şubat 1897.

²⁴⁹ *B.O.A.*, Şûra-yı Devlet Evrakı, 2299 / 11, 17 Şevvâl 1322 / 25 Aralık 1904.

²⁵⁰ *B.O.A.*, Bâb-ı âli Evrak Odası, 2510 / 188241, 17 Zi'l-hicce 1322 / 22 Şubat 1905.

²⁵¹ *B.O.A.*, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 111 / 6, 6 Muharrem 1323 / 13 Mart 1905.

²⁵² *B.O.A.*, Dâhiliye Nezâreti Mektubi Kalemi Evrakı, 952 / 46, 27 Safer 1323 / 3 Mayıs 1905.

kavuşacağı konusunda elçiliklerin ve vatandaşlarının dikkate değer bir söz hakkına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4.1.4. Yanya ve Varna Millet Bahçeleri

Bulgaristan'ın Osmanlı idaresi döneminde Ermeni nüfusunun yoğun olduğu Varna ve Yanya şehirlerinde yaşayan Türkler ile gayrimüslim gruplar arasında sosyal ve kültürel açıdan iyi ilişkiler yaşanmıştır. Ancak XIX. yüzyılın yarısından itibaren özellikle 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından sonra Rusya'nın Panslavist faaliyetlerinin merkezlerinden biri haline gelen Varna ve Yanya uluslararası dış politikada Osmanlı devleti aleyhine propaganda çalışmalarının yürütüldüğü kentler arasına girmiştir. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devleti, bağımsızlık isteyen iki büyük azınlık grubu olan Bulgarlar ve Ermeniler ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Müslüman Türk nüfusunun büyük bir kısmı soykırımdan kaçmak için göç etmek zorunda kalmıştır.

Tanzimat döneminin modern kentleşme planlaması Yanya ve Varna şehirlerinde başarıyla uygulanmasına rağmen siyasi alanda yaşanan bu olumsuzluklar kamusal alanda asayişin bozulmasına ve kamusal mekânların asıl işlevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirememesine yol açmıştır. Bunun en güzel örneğini millet bahçelerinde rastlamak mümkündür.

1873 senesinde Yanya da halkın talebi üzerine umumi bir millet bahçesi tanzimi düzenlemek istenmiştir. Bunun için devlete ait bir araziye memleket bahçesinin yapılması planlanmıştır. Ancak bahçe yapılması düşünülen arazinin kenarında iki-üç dönüm arsası ile bir kahvesi olan şahsın bahçe sınırı ilhak etmesi ve bölge sakinlerinin şikâyeti üzerine tahkikat başlatılmıştır. Yapılan inceleme sonucunda o kadar yerin sahibi olmadığı anlaşılmış ve o arazinin şehrin en güzel yerinde olması sebebiyle bahçe yapımı için imara açılması kararlaştırılmıştır.²⁵³ Yapımı tamamlandıktan sonraki yıllarda Yanya Millet Bahçesinin kiracısı olan Âdem'in bahçede şantöz kadınları oynatmak için izin talep etmiş, ancak buna müsaade edilmediği için çalgılı müzikte yasaklanmıştır.²⁵⁴ Çünkü daha önceki senelerde buna benzer kamusal düzeni ve çevreyi rahatsız edebilecek eğlencelerde birçok olumsuz örnekleri yaşanmıştır. Makedonya

²⁵³ B.O.A., Şûra-yı Devlet Evrakı, 2398 / 10, 22 Safer 1289 / 1 Mayıs 1872; 2087 / 9, 16 Receb 1290 / 9 Eylül 1873; 2087 / 24, 19 Şevvâl 1290 / 10 Aralık 1873.

²⁵⁴ B.O.A., Dâhiliye İdarî Kısım Belgeleri, 65 / 5, 15 Cemâziye'l-âhir 1329 / 13 Haziran 1911.

vilayetinde bulunan Laros Bahçesinde dansözlü bir eğlence meclisinde kavga çıkaran Bedri Efendi'nin mahkemeye sevk edilmesi bu örneklerden bir tanesidir.²⁵⁵ Yukarıdaki örnekte olduğu gibi 1877-1878 Osmanlı Rus savaşından önceki siyasi kargaşalıkların ve ayaklanmaların yaşanmadığı süreçte millet bahçeleri normal vazifesini sürdürmekte kent halkının eğlence ihtiyacını karşılamaktaydı. Her kentin tabiatı gereği kamu düzeninin bozulması hırsızlık vakası, sıradan küçük çaplı kavga veya asayiş olayları ile sınırlıydı. Fakat Osmanlı Devletinin bölgede siyasi nüfuzunun zayıflaması ve milliyetçilik olaylarının ortaya çıkmasıyla millet bahçelerinin işlevi de yeni bir boyut kazanmıştır. Değişen bu yeni boyutu Varna kentinde bulunan millet bahçesinde daha iyi analiz etmek mümkündür.

Varna Belediye Bahçesi'nde Makedonya Cemiyeti yararına bir konser tertip edilmiştir. Bunun dışında bahçe içinde bulunan “Ünyon” ve “Santral” isimli gazinolarda bazı grupların devlet aleyhine toplantılar yaptığı tespit edilmiştir.²⁵⁶ Varna Belediye Bahçesinde Bulgar milliyetçiler tarafından çok sayıda ayrılıkçı temaları anlatan, faaliyetler düzenlemişlerdir. Örneğin, Makedonya İhtilali ile ilgili tiyatro gösterileri sahnelenmiş, Türkler aleyhine siyasi içerikli konuşmalar ve toplantılar tertip etmişlerdir.²⁵⁷ Bulgarlar dışında Ermenilerin düzenlediği politik amaçlı tiyatrolar da sergilenmiştir. Düzenlenen bu eğlencelerden elde edilen gelirler Varna Ermeni Cemaatinin ihtiyaçlarını karşılamak için yapılıyor gibi gözükse de hâsılat gelirleri Ermeni komitacıların kasalarına girdiği anlaşılmıştır. Varna Tüccar Vekâletinden verilen bilgiye göre 28 Ocak 1893 günü Ermeni komitecileri tarafından Varna'da belediye bahçesinin salonunda tüm Ermenilerin silahlanmaları gerektiğini anlatan tiyatro oyunu tasvir edilmişti. Bu olaydan sonra Sadarettin gelen emir üzerine Varna Komiser Vekili Mustafa Reşid Bey, Bulgaristan Emareti Başbakanı Stambolov ile yerel yetkilileri bu tarz oyun ve gösterilere müsaade edilmemesi ile ilgili uyarıda bulunmuştur.²⁵⁸

Nitekim Osmanlı himayesinde bulunan Balkan coğrafyasındaki topluluklar milliyetçilik fikirleriyle ayaklandığı ve Balkan savaşları dönemlerinde Balkanlarda

²⁵⁵ B.O.A., Dâhiliye Mektubi Kalemi Evrakı, 898 / 58, 20 Receb 1322 / 30 Eylül 1904.

²⁵⁶ B.O.A., Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri, 51 / 2, 1 Zi'l-hicce 1315 / 23 Nisan 1898; 126 / 71, 20 Zi'l-hicce 1322 / 25 Şubat 1905.

²⁵⁷ B.O.A., Hariciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri, 226 / 42, 11 Ocak 1904; 595 / 1, 15 Şubat 1904; 595 / 83, 6 Mart 1905; 608 / 1, 25 Mayıs 1908.

²⁵⁸ Bülent Yıldırım, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Ankara 2014, s.101.

bulunan millet bahçeleri sosyal ve kültürel amaca hizmet etmekten ziyade siyasi faaliyetlerin yürütüldüğü birer kamusal mekânlara dönüşmüştür. Varna dışında Manastır Millet Bahçesinde Resneli Niyazi Bey'in hükümet aleyhine siyasi nutuklar atıp dağa çıkacağını söylemiştir.²⁵⁹ Burada millet bahçelerinin keyfi eğlencelerin yanında siyasi propaganda amaçlı kullanılmıştır.

4.1.5. Selanik ve Filibe Millet Bahçeleri

Selanik, İzmir gibi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa devletleriyle ilişkileri kuvvetli, modernleşme etkisinin hissedildiği Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Akdeniz liman kentlerinden biridir. Tanzimat döneminde Selanik'in alt ve üst yapı hizmetlerindeki iyileşme kamusal alanda modern bir kent görünümü kazanmasını sağlamıştır.

Resim- 20: Selanik Şehrinin Genel Manzarası²⁶⁰

Kette Rumlar, Slavlar ve Müslüman Türklerin yaşadığı mahalleler bulunmakla birlikte nüfusunun çoğunluğunu Yahudiler oluşturmaktadır. Selanik Yahudileri kentin sosyal, ekonomik yaşamının ve Avrupa ile ilişkilerin gelişmesinde önemli rol

²⁵⁹ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 4072/305398, 1 Ramazân 1330 / 18 Şubat 1912.

²⁶⁰ *Servet-i Fünûn*, c.X, s.244, 14 Kânûn-i evvel 1311 / 26 Aralık 1895.

oynamıştır. Kentte çok sayıda yeni kâgir binalar yapılmış, körfez boyunca modern tarzda çeşitli oteller, meyhaneler, kafeler, pastaneler, birahaneler yer almıştır. Buralarda müzik eşliğinde yenilip içilmiş, bilardo ve tavla turnuvaları düzenlenmiştir. Kent eşrafının sosyal yaşamında önemli bir yer teşkil eden bu mekânların çoğu İzmir'de olduğu gibi rıhtım bölgesinde konuşlanmıştır. Ayrıca tiyatro, sinema ve konser gösterileri gibi kültürel eğlenceler sıklıkla düzenlenmiştir. Kısaca Selanik, İzmir kentinin adeta bir ikizini andırmaktadır. Tüm bunların yanında kamusal yeşil alanı kullanım bakımından da oldukça ön planda olan Beşçınar Bahçesinin kamusal alanda Selanik şehrine önemli katkıları olmuştur.

Selanik'te millet bahçelerinin en meşhuru Beşçınar Belediye Bahçesidir. Selanik Millet Bahçesinin yanında bulunan boş arazi şahsa satılmayıp bahçe içine dâhil edilerek genişletilmiştir.²⁶¹Selanik Millet Bahçesinde Sırp Kralı adına düzenlenecek yemek ziyafeti için bahçe içinde bir küçük köşk bulunmasına rağmen bir yemek salonu inşa edilmiştir.²⁶² Ayrıca yardıma muhtaç kişilere hizmet veren Osmanlı Hastanesini daha kapsamlı hale getirmek için millet bahçesinin bir kısmının alınması kararlaştırılmıştır.²⁶³ Şehrin sahil kesimine yakın bir arazi üzerinde yer alan millet bahçesinin çevresinde bira ve un fabrikaları gibi çok sayıda sanayi tesisi bulunmaktadır. Yaz aylarında halkın her gün rağbet ettiği yerler arasında olup, İstanbul'daki Taksim ve Tepebaşı bahçeleri gibi içerisinde gazinoları olan, dışarıdan bakıldığında bir mesire yerini andıran Beşçınar Bahçesi kentin kamusal yaşamında önemli bir konuma sahiptir. Müslüman kadınların şeriat kurallarına göre eğlenmesi için bahçenin bir bölümü kafes ile çevrilmiştir.²⁶⁴ Bahçede 1909 senesinde işçilerin grev gösterileri, kermesler düzenlenmiştir.²⁶⁵

²⁶¹ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 169 / 12640, 23 Şabân 1310 / 12 Mart 1893.

²⁶² B.O.A., Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 300 / 76, 17 Zi'l-hicce 1311 / 21 Haziran 1894.

²⁶³ B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 3723 / 279183, 15 Rebîü'l-evvel 1328 / 27 Mart 1910.

²⁶⁴ Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri (1430-1950)*, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007, s.179.

²⁶⁵ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, çev: Işık Ergüden, İstanbul 2001, s.369.

Resim- 21: Selanik Beşçınar Bahçesi²⁶⁶

Beşçınar Bahçesinin dışında Beyaz Kule ile Prenses Bahçeleri de kamusal yeşil alanlar arasında yerini almaktadır. Ancak millet bahçesinin niteliklerine daha yakın başka bir bahçe daha bulunmaktadır ki bu bahçeye İttihat Bahçesi ismi verilmiştir. Bilindiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez üssü sayılan Selanik özellikle XX. yüzyılın başlarında siyasetin yoğun olarak yaşandığı şehirlerin başında yer almaktadır. İttihat Bahçesinde Abdülhamid yönetiminin aleyhinde mitingler, tiyatro oyunları sergilenmiş, daha çok yönetime muhalif kişilerin vakit geçirdiği mekâna dönüşmüştür.

Resim- 22: Selanik'te İttihat Bahçesiyle Tiyatrosunun Dışarıdan Görünüşü²⁶⁷

²⁶⁶ <http://www.bakisarissakal.com>

²⁶⁷ *Resimli Kitab*, c.V, S.30, Mayıs 1327, s.481.

Netice itibariyle Selanik, diğer Doğu Akdeniz şehirlerinde olduğu gibi Avrupalılığın tüm simgeleriyle donanmış sanayi kuruluşları, oteller, gösteri salonları, tren ve tramvay hatlarıyla mütevazı bir taşra kasabası olmaktan çıkmıştır. XIX. Yüzyılın sonlarından itibaren Hükümet konağı, askeri kışlalar, hastane, okul gibi çok sayıda yapının oluşmasıyla bölgesel bir metropol haline gelmiştir.²⁶⁸

Yanya ve Varna kentlerinde olduğu gibi Filibe'deki millet bahçesinde de ayrılıkçı Bulgar çetecilerin faaliyetleri ön plana çıkmıştır. Filibe Millet Bahçesinin bazı gruplar tarafından bir takım siyasi çıkarlar için kullanılmıştır. Filibe'nin Bulgar çetecilerinden kurtulması adına Filibe'deki millet bahçesi ve hükümet konağı bayrak ve fenerler ile süslenmiştir.²⁶⁹ Ayrıca 1903 senesinde Filibe Millet Bahçesinde fakirler için düzenlenecek gece eğlencesinin bilet satışlarından elde edilen gelirin Bulgar çetecilere gittiğinden şüphelenilmektedir. Bu biletlerden yabancı konsoloslara da satılmak istenmiş fakat elçilikler şaibeli olan bu gibi etkinliklere katılmayacaklarını bildirmişlerdir. Bu eğlencenin düzenlendiği sırada Edirne'den Filibe'ye bomba patlatmak için Mahûd Kerçikof isimli bir anarşistin geleceği bilgisi Filibe yönetimine bildirilmiştir. Fakat Bulgar zabıtasının işini düzgün yapması gerektiği bu şahsın Filibe sokaklarında serbestçe dolaşması sakıncalı olduğu ve Sadrazam tarafından gerekenin yapılması buyrulmuştur.²⁷⁰

Osmanlı-Rus savaşının sonucu buna benzer sorunlar daha sık meydana gelmiş, sadece Filibe kentinde değil, tüm Balkan coğrafyasında siyasi bunalımlar yaşanmıştır. Nitekim Filibe Millet Bahçesi de yapılan etkinlikler kentte yaşanan atmosfer ile paralel bir yön izlemiştir. Zamanla kent yöneticileri millet bahçesi üzerinde denetim kuramaz hale gelmiştir.

²⁶⁸ Meropi Anastasiadou, *a.g.e.*, s.375.

²⁶⁹ B.O.A., Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri, 58 / 23, 1 Temmuz 1898.

²⁷⁰ B.O.A., Sadaret Hususi Maruzat Evrakı, 458 / 5, 1 Rebîü'l-âhir 1321 / 27 Nisan 1903.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar birçok medeniyet, farklı kültürler ile sürekli olarak etkileşim içinde olmuştur. Bazı toplumlar, kültürlerarası etkileşim sonucu kendi kültürlerinden iyice uzaklaşırken, bazıları kendine özgü kültürel değerlerini yüzyıllar boyunca korumayı başarmıştır. Tarih sahnesinde pek çok devlet kuran, geniş coğrafyalara yayılan Türk toplumları da karşılaştığı kültürler ile sürekli etkileşim halinde olmuş, fakat öz değerlerini yaşatmayı sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin bahçe kültürüne bakıldığında Orta Asya'daki göçebe yaşam tarzını ve İslami anlayışta görülen *cennet bahçesi*²⁷¹ imgesini takip ettiği görülmektedir. Tanzimat Döneminde Avrupai tarzda yapılan park ve bahçelerde de bahçe mimarisinden peyzaja kadar kendi kültürel imgelerini kullanmayı sürdürmüşlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan Osmanlı Devleti'nin önemli kamusal mekânları arasında yer alan millet bahçelerinin peyzajında Avrupa mimarisi ile Osmanlı mimari üslubunu bir arada görmek mümkündür.

Osmanlı bahçeleri, Avrupa'daki bahçelere göre çok büyük ölçekli olmamakla birlikte, sade ve gösterişten uzak bir anlayışla tasarlanmıştır. Bu alanlarda daha çok insanın ihtiyaçlarını temin edebileceği, ağaçların gölgesinde dinlenmek, meyve ve sebze üretmek, gezmek, avlanmak, oyunlar oynamak gibi faaliyetler icra edilmiştir. Osmanlı bahçe kültüründeki yeşil alan anlayışı tarihin her döneminde yaşanan siyasi ve sosyal olaylar neticesinde farklı bir boyut kazanmıştır. XVI. ve XVII. yüzyılda has bahçeler daha ön planda iken XVIII. yüzyılda mesire yerleri günlük yaşam içerisinde daha fazla ön plana çıkmıştır. Biçimsel şekilleri bakımından mesire yerleri, biraz daha belirgin (formel) yapıda olan has bahçeleri ve saray bahçelerine göre daha fazla doğa ile bütünleşmiş, büyük ölçekli kamusal mekanlardır. Osmanlı Devleti'nin, Avrupa'daki bahçecilik anlayışının aksine, bahçeleri doğanın bir parçası olarak görmesi ve bu anlayışı sürdürmesi; kendilerine özgü bahçe kültürünü tamamen terk etmediğinin bir ispatıdır. Osmanlılar tanıştıkları kültürleri kendi geleneklerine uygun olarak yeni baştan yapılandırmışlar ve yepyeni bir sentez ortaya çıkararak zengin bir bahçe kültürü ortaya çıkarmışlardır.

²⁷¹ Hans Sarkowicz eserinde "Cennet Bahçesini" şöyle açıklamıştır: Çok eskilerden beri geçmişe, şimdiye ve geleceğe ilişkin cennet efsanesi ulaşılmaz uzaklıklara gitmiş ve muhteşem biçimde donatılmış bir bahçe ile ilişkilendirilir. Kuran'ın 56. Suresi, vaha özlemi ile yanan ve yüce tanrının lütfuna ermiş çöl evlatlarını "sonsuz zevklerle dolu bahçelere" götürür. Bu cennetmekânlık açısından İslam, çok eskilere dayanan bir gelenek silsilesine katılır, Hans Sarkowicz, *a.g.e.*, s.11.

XVIII. yüzyılda bahçeler toplumu etkilemek için de kullanılmıştır. Devletin toplum içinde yeşil alanlara yüklediği görevler, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarına göre değişim göstermiştir. Bu değişimler bahçelerin sosyal işlevleri yanında fiziki özelliklerinde de yaşanmıştır. Bu değişimler Osmanlı bahçelerine kamusallık kazandırarak, bahçelerin kamusal alan içine dâhil olmasını sağlamıştır.

Kamusal alanlar sosyal faaliyetlerin (*açılış törenleri, seçim kampanyaları, festivaller, mesire yerleri*), kültürel faaliyetlerin (*millet bahçesi, tiyatro, konser, dini törenler, padişahın Cuma selamlığı, cülus törenleri*), politik eylemlerin yapıldığı; ticaret işlevinin yer aldığı (*çarşı, pazar yerleri*) kamusal kullanımlara açık alanlardır. Nitekim kamusal alanlar, bir kentin tümünün fiziksel, sosyal-kültürel ve siyasi yapısı hakkında bilgi alınabilecek yerlerdir. Bu alanlar, yolları, meydanları, yeşil alanlarıyla kentlerin dinamiği içinde önemli bir yere sahip olup kente, çekicilik ve şöhret sağlayan bir imaj vermiştir. Ayrıca toplumun her kesimini bir araya getiren, arabulucu alanlardır. Bu arabuluculuk devlet sistemi, sivil toplum, ekonomik sistem gibi unsurların arasında gerçekleşmektedir. Bu sistemler eylemler arası geçişliliği sağlayarak hem kişilerin sosyalleşmesini hem de homojenleşmeyi sağlamaktadır. Kısaca insanların, diğer insanlara göre benzerliklerini ve farklılıklarını gördüğü, bireyin başka özellikleri öğrendiği güçlü bir ortak alandır. Özellikle XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde ulaşım imkânlarının genişlemesiyle bir yere gitmek için at arabaları ve sandalların yanı sıra, tramvay ve buharlı yolcu gemileri de kullanılmıştır. Bu sayede bekleme ve kavşak geçiş noktalarının artması, kentsel dönüşüm ile yollara yayalar için kaldırım yapılması, caddelerin genişletilmesi gibi çalışmalar bu hareket alanlarını genişletmiştir. Böylelikle Osmanlı kentsel yaşamında cami çevresinde veya mahalle arasındaki açık alanlar tam anlamıyla birer kent meydanı görevi görmeye başlamıştır. Tanzimat döneminde meydanların çevresine hükümet konağı hastane gibi kamu binaları ya da halka açık kamusal eğlence mekânları inşa edilmiştir. Bununla birlikte kent meydanları işlevleri bakımından toplumsal, ticari, askeri, siyasi açıdan daha önemli bir kamusal alan haline gelerek, insanların toplandığı, buluştuğu, kültürlerin yaşam biçimini yansıttığı, farklı biçim ve boyutlara sahip, bir kentin tüm fiziksel, sosyal yapısı hakkında bilgi edinebileceğimiz günümüzdeki kent meydanı kavramını bize yansıtabilecek niteliğe bürünmüştür.

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'un fiziki yapısında büyük değişimler yaşanmış, İstanbul'un mimari dokusu batıya açılarak zamanla Avrupalı bir kent

görüntüsü ile karşımıza çıkmıştır. Bu dönem mektep, hükümet konağı, karakol gibi yapıların ortaya çıktığı, devlet teşkilatının geliştiği bir dönem olmuştur. Hatta Osmanlı yöneticileri 1860'lı yıllara gelindiğinde mimari üretimin siyasal alandaki önemini ve mimarlığın kültürel kimliğin yeniden üretilebileceği bir mecra olduğunu keşfetmişlerdir. Ancak bu mimari değişim kenti bütünüyle kapsayamamıştır. Boğaziçi'ndeki yerleşmeler kent ile bütünleşerek yalı yerleşmeleri sürekli yaşanan yerler olmuş, tarihi yarımada ve haliç kıyıları önemini kaybederken, Beyoğlu, Pera önemli yerler haline gelmiştir. İstanbul'da yaşanan kentsel dönüşüm ilk olarak Pera ve çevresi (Beyoğlu-Taksim) civarlarında kendisini hissettirmiştir. Bunda ecnebilerin yoğunlukta olduğu, yabancı elçiliklerin bulunduğu bir bölge olması etkin bir rol oynamıştır. Bunun en iyi örneğini millet bahçelerinde görmek mümkündür. Yani o dönemde İstanbul için “tek şehir iki farklı kültür” tabirini kullanabiliriz. Cemil Topuzlu hatıratlarında İstanbul'un olumsuzluklarına değinirken Pera ve çevresini konu edinmiştir. Bunu da bahçeler üzerinden örnek vererek şu sözleriyle açıklamıştır: *“Halkın biraz temiz hava alabilmesi için umuma mahsus bahçeler yoktu. Tepebaşı, Taksim gibi bahçeler duhuliyeye tabi olduğundan bunlardan fakir halk istifade edemezdi”*²⁷² Biri Sultanahmet'te diğeri Gülhane'de olmak üzere belediyeye herhangi bir menfaat sağlanmaması şartı ile halka ait iki tane park yaptırmıştır. Yapılan bu parkın içinde orkestra için bir pavyon yaptırılmıştır. Burada haftanın iki günü askeri bandolar konser vermiş, çocuklar için ise kukla gösterileri düzenlenmiştir.²⁷³ Nitekim zaman içerisinde devlet fiziki görünürlük açısından kendi varlığını İstanbul'un diğer semtlerinde de hissettirme yoluna gitmiştir.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde yapılan yardım ve hayır işlerinin yeni adresi millet bahçeleri olmakla birlikte geçmişten beri yapılan hayır ve yardım işlerinin şekli de değişmiştir. Önceden sadece dini mekânlarda yapılan yardımlaşma, Tanzimat dönemi ile birlikte yeni bir boyut kazanmış, işin içine eğlence de eklenerek mekân değişmiştir. Nitekim millet bahçeleri hayır işlerinin yapıldığı kamusal mekânlar olarak nitelendirilebilir. Osmanlı devletinin keyfi yapılan eğlencelerden ziyade yardım amaçlı yapılan eğlencelere daha kolay izin veya ruhsat verdiği görülmektedir. Fakat millet bahçelerinde düzenlenen etkinliklerde devlet, mutlak otoritesini her daim hissettirmiştir. Oynanacak bir tiyatro oyununda ya da düzenlenen bir konserde padişahın mutlak otoritesini zedelemeye yönelik siyasi içerikli söylemler yasaklanmıştır. Belediyelere ait

²⁷² Cemil Topuzlu, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Haz: Hüsrev Hatemi-Aykut Kazancıgil, İstanbul 1984, s.106.

²⁷³ Cemil Topuzlu, *a.g.e.*, s.108.

olan millet bahçeleri, özel kişi ya da şirketlere kiralanarak belediyenin bütçesine gelir getiren mekân özelliği de taşımıştır. Osmanlı'da ilk örnekleri olan Altıncı Daire-i Belediye'ye bağlı Taksim ve Tepebaşı Millet Bahçelerinin dışında, İstanbul'daki diğer belediyelerde de bahçeler yapılmıştır. İstanbul'un farklı semtlerinde *Belediye Bahçesi* adı altında kamuya açık bahçeler ortaya çıkmıştır. Daha sonra bu bahçeler Kudüs, İzmir, Ankara, Selanik, Yanya ve Varan kentleri başta olmak üzere taşrada bulunan Osmanlı kentlerine yayılmıştır. Ayrıca arşiv belgelerindeki bilgilerden ve hatırat türü kaynaklardan yola çıkarak başta padişah olmak üzere Osmanlı hanedan mensubu kişilerin millet bahçelerine gitmediği, Padişahın yerine Osmanlı Devleti adına Sadrazam'ın veya diğer bürokratların millet bahçelerindeki etkinliklere iştirak ettiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak millet bahçelerinde yapılan aktivitelerin çoğunluğunu, konserler, tiyatro oyunları, müzik dinletileri, bale gösterileri, balolar, çekilişler, yarışmalar ve mitingler oluşturmuştur. Millet Bahçeleri bulunduğu kentin siyasi, sosyal ve iktisadi kimliğini en iyi yansıtan kamusal mekânların başında gelmekte olup halkın yaşantısına yeni bir boyut, eğlence ve dinlenme olanağı sağlamanın yanında Avrupa kent kültürünün, geleneksel Osmanlı kent kültürü içindeki etkileşimini kolaylaştırmıştır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi – B.O.A.)

Bâb-ı ‘âli Evrak Odası

421 / 73, 10 Cemâziye’l-âhir 1285 / 28 Eylül 1868.

157 / 11716, 1 Şabân 1310 / 18 Şubat 1893.

169 / 12640, 23 Şabân 1310 / 12 Mart 1893.

173 / 12973, 1 Ramazân 1310 / 19 Mart 1893.

1954/14516, 23 Şaban 1320 / 25 Kasım 1902.

2510 / 188241, 17 Zi’l-hîcce 1322 / 22 Şubat 1905.

2542 / 190598, 27 Muharrem 1323 / 3 Nisan 1905.

2663 / 192183, 22 Safer 1323 /28 Haziran 1905.

3462 / 259612, 3 Zi’l-hîcce 1326 / 27 Aralık 1908.

3514 / 263539, 1 Safer 1327 / 22 Şubat 1909.

3516 / 263657, 15 Safer 1327 / 8 Mart 1909.

3518 / 263788, 29 Safer 1327 / 20 Mart 1909.

3578 / 268319, 1 Cemâziye’l-âhir 1327 / 20 Haziran 1909.

3597 / 269761, 15 Şevvâl 1327 / 14 Temmuz 1909.

3723 / 279183, 15 Rebû’l-evvel 1328 / 27 Mart 1910.

4072/305398, 1 Ramazân 1330 / 18 Şubat 1912.

4534 / 339977, 7 Zi’l-hîcce 1336 / 13 Eylül 1918.

4646 / 348438, 28 Zi’l-ka’de 1338 / 13 Ağustos 1920.

Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Tahrirat Kalemi

9 / 10, 6 Şevvâl 1327 / 21 Ekim 1909.

Dâhiliye Nezâreti Hukuk Müşavirliği Belgeleri

3 / 1, 29 Rebû'l-âhir 1334 / 5 Mart 1916.

Dâhiliye İdarî Kısım Belgeleri

65 / 5, 15 Cemâziye'l-âhir 1329 / 13 Haziran 1911.

Dâhiliye Nezâreti

150 / 16, 9 Cemâziye'l-evvel 1321 / 3 Ağustos 1903.

161 / 2, 14 Mayıs 1914.

Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi

1582 / 57, 6 Cemâziye'l-evvel 1306 / 8 Ocak 1889.

1728 / 33, 9 Şevvâl 1307 / 29 Mayıs 1890.

2043 / 89, 29 Cemâziye'l-ahir 1310 / 18 Ocak 1893.

1 / 90, 25 Şabân 1310 / 14 Mart 1893.

2171 / 38, 16 Şevvâl 1316 / 27 Şubat 1899.

512 / 95, 19 Safer 1320 / 28 Mayıs 1902.

556 / 64, 5 Cemâziye'l-âhir 1320 / 10 Ağustos 1902.

898 / 58, 20 Receb 1322 / 30 Eylül 1904.

952 / 46, 27 Safer 1323 / 3 Mayıs 1905.

1155 / 8, 22 Safer 1325 / 6 Nisan 1907.

1278/28, 9 Ağustos 1908.

1291 / 42, 11 Şaban 1326 / 8 Eylül 1908.

2733 / 43, 16 Muharrem 1327 / 7 Şubat 1909.

2756 / 13, 10 Safer 1327 / 3 Mart 1909.

2765 / 43, 20 Safer 1327 / 13 Mart 1909.

2768 / 50, 23 Safer 1327 / 27 Mart 1909.

2875 / 73, 25 Cemâziye'l-âhir 1327 / 11 Haziran 1909.

Dâhiliye Nezâreti Tesrî-i Mu'âmelât ve Islahat Komisyonu

229 / 70, 11 Eylül 1906.

253 / 70, 5 Eylül 1907.

269 / 4, 13 Rebû'l-ahir 1326 / 15 Mayıs 1908.

Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiye İdaresi Belgeleri

1-4 / 82, 4 Şevvâl 1327 / 19 Ekim 1909.

Dâhiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayet Müdürlüğü Belgeleri

124 / 164, 29 Zi'l-ka'de 1336 / 5 Eylül 1918.

Hariciye Nezâreti Defteri

338 / 21909, 16 Zi'l-ka'de 1306 / 14 Temmuz 1889.

Hariciye Nezâreti Paris Sefareti Belgeleri

226 / 42, 11 Ocak 1904.

595 / 1, 15 Şubat 1904.

595 / 83, 6 Mart 1905.

608 / 1, 25 Mayıs 1908.

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Kalemi

311 / 90, 17 Kasım 1883.

Îrâde Dâhiliye

588 / 40886, 11 Zi'l-ka'de 1285 / 23 Şubat 1869.

607 / 42291, 13 Zi'l-ka'de 1286 / 13 Şubat 1870.

70-1 / 12, 10 Rebîü'l-âhir 1329 / 10 Nisan 1911.

Îrâde Husûsî

26 / 14, 4 Muharrem 1312 / 8 Temmuz 1894.

111 / 112, 19 Ramazân 1321 / 9 Aralık 1923.

Îrâde Şehremaneti

18 / 32, 11 Rebîü'l-âhir 1323 / 15 Haziran 1905.

23 / 2, 6 Zi'l-ka'de 1325 / 11 Aralık 1907.

Ma'ârif Nezâreti

244 / 48, 13 Receb 1312 / 10 Ocak 1895.

245 / 25, 13 Receb 1312 / 14 Ocak 1895.

2169 / 1, 11 Şevvâl 1316 / 22 Şubat 1899.

464 / 27, 25 Rebîü'l-'ahir 1317 / 2 Eylül 1899.

Meclis-i Vâlâ Mazbataları

8 / 11, 24 Cemâziye'l-evvel, 1303 / 28 Şubat 1886.

111 / 6, 6 Muharrem 1323 / 13 Mart 1905.

Sadâret Eyâlât-ı Mümtâze Kalemi Belgeleri

58 / 23, 1 Temmuz 1898.

51 / 2, 1 Zi'l-hicce 1315 / 23 Nisan 1898.

126 / 71, 20 Zi'l-hicce 1322 / 25 Şubat 1905.

Sadâret Husûsî Ma'rûzât

227 / 57, 16 Zi'l-ka'de 1306 / 14 Temmuz 1889.

236 / 92, 16 Zi'l-ka'de 1367 / 14 Temmuz 1890.

302 / 58, 7 Muharrem 1312 / 11 Temmuz 1894.

458 / 5, 1 Rebû'l-âhir 1321 / 27 Nisan 1903.

Sadâret Mektûbî Kalemi Mühimme Kalemi Belgeleri

482 / 12, 23 Şabân 1294 / 31 Ekim 1877.

Şûrâ-yı Devlet Belgeleri

2398 / 10, 22 Safer 1289 / 1 Mayıs 1872

2087 / 9, 16 Receb 1290 / 9 Eylül 1873

2087 / 24, 19 Şevvâl 1290 / 10 Aralık 1873.

2879 / 24, 17 Zi'l-ka'de 1874 / 26 Aralık 1874.

691 / 33, 6 Rebû'l-evvel 1297 / 17 Şubat 1880.

282 / 17, 7 Rebû'l-ahir 1297 / 19 Mart 1880.

1338 / 17, 17 Şabân 1301 / 12 Haziran 1884.

773 / 9, 29 Rebû'l-âhir 1312 / 28 Kasım 1894.

3022 / 3, 6 Muharrem 1322 / 5 Haziran 1904.

2299 / 11, 17 Şevvâl 1322 / 25 Aralık 1904.

834 / 25, 3 Safer 1325 / 27 Nisan 1907.

1685 / 28, 17 Zi'l-hicce 1328 / 20 Aralık 1910.

48 / 39, 28 Zi'l-ka'de 1336 / 4 Eylül 1918.

696 / 6, 19 Şaban 1299 / 6 Temmuz 1882.

Umûr-ı Mahalliye-i Vilayât Müdüriyeti Belgeleri

13 / 54, 23 Zi'l-hicce 1336 / 29 Eylül 1918.

Yıldız Askeri Ma'rûzât Evrakı

84 / 11, 4 Muharrem 1310 / 29 Temmuz 1892.

Yıldız Mabeyn Başkitabeti Evrakı

3 / 8, 7 Ramazan 1297 / 23 Ağustos 1880.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhaller ve Journaller

12 / 69, 12 Rebû'l-ahir 1305 / 28 Aralık 1887.

50 / 99, 7 Rebû'l-evvel 1323 / 12 Mayıs 1905.

Yıldız Sadâret Ma'rûzât Evrakı

165 / 99, 18 Ramazân 1297 / 24 Ağustos 1880.

300 / 76, 17 Zi'l-hicce 1311 / 21 Haziran 1894.

462 / 110, 20 Ramazân 1321 / 10 Aralık 1903.

485 / 158, 29 Muharrem 1323 / 15 Nisan 1904.

Yıldız Şehremaneti Ma'rûzât Evrakı

5 / 13, 22 Muharrem 1312 / 26 Temmuz 1894.

Yıldız Tasnifi Mütenevvî Ma'rûzât Evrakı

32/68, 30 Şabân 1305 / 11 Mayıs 1888.

Yıldız Zaptiye Nezâreti Ma'rûzât Evrakı

12 / 57, 13 Cemâziye'l-evvel 1311 / 22 Kasım 1893.

27 / 118, 28 Safer 1319 / 16 Haziran 1901.

34 / 98, 5 Receb 1322 / 15 Eylül 1904.

Zaptiye Nezâreti

318/64, 15 Eylül 1904.

73 / 89, 10 Teşrîn-i sâni 1323 / 1905.

391 / 29, 23 Teşrîn-i evvel 1323 / 22 Temmuz 1905.

22 / 77, 8 Eylül 1323/8 Eylül 1905.

324 / 44, 9 Temmuz 1906.

Gazete ve Dergiler**Servet-i Fünûn**

Servet-i Fünûn, c.X, s.244, 14 Kânûn-i evvel 1311 / 26 Aralık 1895.

Servet-i Fünûn, c. XII, s.310-311, 20 Kânûn-i sani 1312 / 1 Şubat 1897.

Resimli Kitab

Resimli Kitab, c.I, S.2, Mart 1325, s.548.

Resimli Kitab, c.II, S.8, Mayıs 1325, s.822.

Resimli Kitap, c.III, S.2, 1Eylül 1906, s.32.

Resimli Kitap, c.III, S. 2, 1Eylül 1906, s.188.

Resimli Kitap, c. IV, S.2, Kanuni evvel 1324 / Aralık 1908, s.381.

Resimli Kitab, c.V, S.30, Mayıs 1327, s.481.

Resimli Kitab, c. IX, S.49, Haziran-Temmuz 1329 / 1911, s.853.

2. Basılı Kaynaklar

- Açık, Turhan (2014). “ Mahalle ve Cami: Osmanlı İmparatorluğunda Mahalle Tipleri Hakkında Trabzon Üzerinden Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), 35, s.1-39.
- Ahmet Cevdet Paşa, Sultan Abdülhamid’e Arzlar (Maruzat), Haz: Yusuf Halaçoğlu, Babîali kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- Akbulut, Rifat, “Kısıklı”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:5, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.4-6.
- Akın, Nur, 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera, Literatür Yayınları, İstanbul 2011.
- Akkuş, Betül, (7.01.2015). <https://prezi.com/ea268nqcm9b/beaux-arts-stili/> (03.12.2017).
- Aksoy, Yaşar, Smyrna İzmir Efsaneden Gerçeğe, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2002.
- Akyürek, Göksun, Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek Tanzimat Döneminde Mimarlık, Bilgi ve İktidar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Al-Raid, Walid, XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Filistin’de Dini, Kültürel ve Sosyal Müesseseler, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1889.
- Altın, Fikriye Pınar, II. Abdülhamid Döneminde İstanbul Bahçeleri 1876-1909, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2008.
- Amicis, Edmondo De, İstanbul, çev: Sevinç Tezcan Yanar, Pegasus Yayınları, İstanbul 2009.
- Anastassiadou, Meropi, Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik, çev: Işık Ergüden, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2001.
- Atasoy, Nurhan, 15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2005.
- Avcı, Yasemin, Osmanlı Hükümet Konakları Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.
- _____, Yasemin, Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Kenti: Kudüs, Phoenix Yayınları Ankara 2004.
- Aysu, Çiğdem, “Çamlıca”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:2, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.464-465.

- Ayverdi, Sâmiha, Boğaziçi'nde Tarih, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2002.
- Bal, Hüseyin, Kent Sosyolojisi, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta 2011.
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, "Kâğıthane Âlemleri", *Tarihin Aynasında İstanbul Hayatı*, Haz: Alpay Kabacalı, Creative Yayınları, İstanbul 2007.
- Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam*, Literatür Yayınları, İstanbul 2000.
- Bilgehan, Gökhan, *Kentsel Meydanların Dönüşümü*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Binzet, Seyhun, *İzmir Kartpostalları 1900*, Haz: Fikret Yılmaz-Sabri Yetkin, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İzmir 2003.
- Can, Cengiz, *İstanbul'da 19. Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 1993.
- Celal, Musahipzade, *Eski İstanbul Yaşayışı*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Cerasi, Maurice M., *Osmanlı Kenti*, Çev: Aslı Ataöv, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001.
- Cezar, Mustafa, *XIX. Yüzyıl Beyoğlusu*, Ak Yayınları, İstanbul 1991.
- Çağlayan, Savaş, "Anadolu'nun İlk Kamusal Mekânı: Kahvehane", *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, Muğla 2012, s.96-110.
- Çelebi, Evliya, *Seyahatname: İstanbul*, c.1, Haz: Seyit Ali Karaman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- Çelik, Zeynep, *19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul*, Çev: Selim Deringil, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998.
- Çelik, Gözde - Kuban, Zeynep, "İstanbul Tarihi Yarımadası'nda Tanzimat Dönemi İdari Yapıları", *İTÜ Mimarlık Dergisi*, 8/1, İstanbul 2009, s67-80.
- Çetin, Abdülkadir, *Kamusal Alan ve Kamusal Mekân Olarak Sokak*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.
- Çınar, Sanem, Kırca, Simay, "Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 60, İstanbul 2010, s.59-68.
- Dacheux, Eric, *Kamusal Alan*, Ayrıntı Yayınları, Çev: Hüseyin Köse, İstanbul 2012.
- Dağtaş, Lütfü, *İzmir Gazinoları 1800'lerden 1970'lere*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2004.

- Denel, Serim, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim "ve Nedenleri*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.
- Deniş, Halil Emre, "Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Kahvehaneler: Sosyal ve Siyasal Yaşamın İncelenmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, 27, İstanbul 2011, s.1-15.
- Dingeç, Emine, "Osmanlı Padişahlarının Yazlık Saray Kültürü: Göç-i Hümayun (18.Yüzyıl)", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010*, 4/1, Ankara 2015, s.229-248.
- Doğaner, Suna, "Bakırköy'ün Mekânsal ve Kültürel Değişimi", *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi*, 1/2, İstanbul 2012, s.213-145.
- Dursun, A. Haluk, "Tarih, Mekân ve Kültür: İstanbul", *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ed: Ahmet Emre Bilgili, Profil Yayınları, İstanbul 2001.
- Durudoğan, Seza, "Taksim Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.196.
- _____, "Tepebaşı Bahçesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.249.
- Düzenli, Halil İbrahim, "Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye' de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğin Serüveni", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)*, 7/13, İstanbul 2009, s.11-50.
- Eldem, Sedat Hakkı, *Türk Bahçeleri*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1976.
- Erdoğan, Muzaffer, "Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri", *Vakıflar Dergisi*, 4, Ankara 1958, s.149-182.
- Erdoğan, Elmas, (1997) "Tarih İçinde Türk Bahçesi", *Çevre ve İnsan Dergisi*, 37, Ankara, s.23-37.
- Eren, Ahmet Cevdet, *Tanzimat Fermanı ve Dönemi*, Derin Yayınları, İstanbul 2007.
- Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, Cilt: 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul 1995.
- Evyapan, Gönül Aslanoğlu, *Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle İstanbul Bahçeleri*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1972.
- _____, Gönül Aslanoğlu, *Tarih İçinde Formel bahçenin gelişimi ve Türk Bahçesine Etkileri*, ODTÜ Yayınları, Ankara 1974.
- Ezen, Jale Necdet, "Kent Estetiği ve Kültürel Kapsam", *Afiye Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul 2005, s.327-331.

- Faraoqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla*, Çev: Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Genç, Elif Süreyya, *XIX. Yüzyıl İstanbulu Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2010.
- Gökgür, Pelin, *Kentsel Alanda Kamusal Alanın Yeri*, Bağlam Yayınları, İstanbul 2008.
- Gregoire, Helene-Desmet ve Georgeon, François, *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*, çev: Meltem Atik- Esra Özdoğan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Gurur (26.08.2017). https://www.nkfu.com/beaux-arts_mimarisi_hakkında-bilgi/ (03.12.2017).
- Gülersoy, Çelik, *Yıldız Parkı ve Malta Köşkü*, Türkiye Turing ve Otomobil Yayınları, İstanbul 1983.
- Gürkaş, Tayfun, “Modernleşen Osmanlı Parklarının Üsküdar’daki Erken İki Örneği: Millet Bahçesi ve Doğancılar Parkı”, *I.Üsküdar Sempozyumu 23-25 Mayıs 2003*, Cilt:1, İstanbul 2004, s.409-416.
- Tayfun Gürkaş, “Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye’de Peyzaj Mimarlığı Tarihi ve Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 7/13, İstanbul 2009, s.171-190.
- Gürpınar, Ergun, “Osmanlı Devletinde Planlamaya Yaklaşım”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3-4-5, İstanbul 1993, s.87-92.
- Habermas, Jürgen, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev: Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Hamadeh, Shirine, *Şehr-i Sefa 18. Yüzyılda İstanbul*, Çev: İlknur Güzel, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Hammer, Joseph Von, *İstanbul ve Boğaziçi*, C.I, Çev: Senail Özkan, Türk Yarih Kurumu Yayınları, Ankara 2011.
- bizinsanmiyiz.iksv.org/wp-content/uploads/2017/11/peyzaj_tr_opt.pdf (17.10.2018)
- <http://www.bakisariskal.com>
- <http://www.peyzajpazari.com/blog-20/bahce-ve-peyzaj-sanat-tarihi.php> (20.01.2012).
- <http://www.peyzajpazari.com/blog-20/bahce-ve-peyzaj-sanat-tarihi.php> (20.01.2012).
- Işın, Ekrem, “Tanzimat Ailesi ve Modern Âdab-ı Muâşeret”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İncık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.557-574.
- İzgöer, Ahmet Zeki, *Yıldız Hatıraları Tahsin Paşa*, İz Yayınları, İstanbul 2015.

- Karpat, Kemal, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Kayra, Cahit, *İstanbul Mekânlar ve Zamanlar*, Ak Yayınları, İstanbul 1990.
- Alkım Doğan Kılınc, Vallauri'nin Klasisist Cepheleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kırlı, Cengiz, *Sultan ve Kamuoyu Osmanlı Modernleşme Sürecinde Havadis Journalleri (1840-1844)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Koçak, Dilek Özhan, *19. Yüzyıl İstanbul'unda Kültürel Dönüşümün Sahnesi Osmanlı Tiyatrosu*, Parşömen Yayınları, İstanbul 2011.
- Köprülü, M. Fuat, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- Kuruyazıcı, Hasan, Beyoğlu'nun Tiyatroları”, *Geçmişten Günümüze Beyoğlu*, Cilt: 1, Fesan Yayınları, İstanbul 2004, 661-672.
- Mahçupyan, Etyen, “(Kamusal Alan) Osmanlıda Günümüze Parçalı Alan ve Kamusal Siyaset”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 5/2, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2007, s.25-54.
- Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- Mazower, Mark, *Selanik: Hayaletler Şehri (1430-1950)*, çev: Gül Çağalı Güven, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- Memluk, Yalçın, “Anadolu da Türk Bahçesi ve Bahçe Kültürü”, *PLANT*, Sakarya <http://www.plantdergisi.com/yazi-profdryalcin-memluk-Anadolu%E2%80%99da-turk-bahcesi-ve-bahce-kulturu-51.html> (10.09.2013).
- Nicault, Catherine, *Kudüs 1850-1948 Osmanlılardan İngilizlere: Ruhani Birliktelikle Siyasi Yırtılma Arasında*, çev: Estreya Seval Vali, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Ocak, Emel, *İstanbul'daki Tarihi Parkların Günümüz Kullanım İşlevleri Açısından İrdelenmesi*, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Haziran 2006.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yılı*, Timaş Yayınları, İstanbul 2011.
- Özcan, Koray, Tanzimat'ın Kent Reformları: “Türk İmar Sisteminin Kuruluş Sürecinde Erken Planlama Deneyimleri (1839-1908)”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, VII/2, İstanbul 2006, s.150-180.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın ilk yarısında Ankara (Fiziki, demografik, idari ve sosyo-ekonomik yapısı)*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1998.
- Özendes, Engin, *Osmanlı'nın Son Başkenti İstanbul*, Yapı Yayınları, İstanbul 2005.

- Öztürk, Serdar, “Osmanlı İmparatorluğunda Kamusal Alanın Dinamikleri”, *İletişim Dergisi*, Sayı:21, Ankara 2005, s.96-124.
- Pınar, İlhan, *İzmir Yazıları (Kent ve Tarih)*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2012.
- Polat, Ahmet Tuğrul, (2014) “Türk Bahçesi”, *Peyzaj ve Süs Bitkiciliği Dergisi (PLANT)* (<http://www.plantdergisi.com/yazi-yrddocdrahmet-tugrul-polat-turk-bahcesi-67.html/23.7.2014>)
- Rado, Şevket, *Paris'te bir Osmanlı Sefiri Yirmi sekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.
- Sankır, Hasan, “Osmanlı İmparatorluğunda Kamusal Alanın Oluşumu Sürecinde Kahvehanelerin Rolü Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, Ankara 2010, s.186-210.
- Sarkowicz, Hans, *Park ve Bahçelerin Tarihi*, Çev: Ersel Kayaoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- Sevengil, Refik Ahmet, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Smyrnelis, Marie-Carmen, *İzmir 1830-1930 Unutulmuş Bir Kent mi? Bir Osmanlı Limanından Hatıralar*, çev: Işık Ergüden, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.
- Şat, Nur, “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı Weber Bürokrasisinin Sorunu mu?”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/3, Çorum 2009, s.93-108.
- Şehsuvaroğlu, Haluk Y., “18. Asırda Boğaziçi ve Köşk Kasırları” *Tarihin Aynasında İstanbul Hayatı*, Haz: Alpay Kabacalı, Creative Yayınları, İstanbul 2007, s.23-25.
- Şimşir, Bilal, *Anakara Bir Başkent'in Doğuşu*, Bilgi Yayınları, Ankara 2006.
- Tazebay, İlken - Akpınar, Nevin, “Türk Kültüründe Bahçe”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi (Bilig)*, Sayı 54, Ankara 2010, Sayfa; 244-253.
- Tekeli, İlhan, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed: Paul Dumont, François Geogon, Çev: Ali Bertay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Thevenot, Jean, *1655-1656'da Türkiye*, Çev: Nuray Yıldız, Tercüman Yayınları, İstanbul 1978.
- Toksöz, Meltem, “Reform ve Yönetim: Devletten Topluma, Merkezden Bölgeye Osmanlı Modernleşmesi”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s.209-226.

- Topaloğlu, Bekir, “Cennet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.374-386.
- Toprak, Zafer, “Altıncı Daire-i Belediye”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:1, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s.220-223
- TOPUZLU, Cemil, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, Haz: Hüsrev Hatemi- Aykut Kazancığil, Arma Yayınları, İstanbul 1984.
- Tunç, Şafak, *Osmanlı Payitahtında Kahve ve Kahve Kültürünün Yeri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.
- Uçar, Zofie, “XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı’daki Mesire Kültürü”, *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 12, Ankara 2013, s.84.
- Ülgen, Aygün, *Tanzimat döneminden günümüze kalan İstanbul sarayları (1839-1876)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.
- Ünal, M. Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2011.
- Vardar, Ali, ”Meydansız Kentler”, *Planlama Dergisi*, Sayı:90/3-4, s.30-41.
- Yaltırık, Faik, “Sultanahmed Parkı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.67.
- Yaşar, Ahmet, “Osmanlıda Kamu Mekânı Üzerinde Mücadele: Kahvehane Yasaklamaları”, *XV. Türk Tarih Kongresi, IV. Cilt/II. Kısım*, Ankara 2010.
- Yerasimos, Stefan, “Tanzimat'ın Kent Reformları Üzerine”, *Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri*, Ed: Paul Dumont, François Georgeon, Çev: Ali Bertay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Yıldıran, Neşe, *İstanbul'da II. Abdülhamid Dönemi Mimarisi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.
- Yıldırım, Bülent, *Bulgaristan'daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

EKLER

Ek-1: B.O.A., İrâde Dâhiliye, 588/40886, 11 Zi'l-ka'de 1285/23 Şubat 1869

Beyoğlu'nda bir bahçe yaptırılmasına dair.

عدد
۵۶

مقام جعل حدان نظام

صحة جاريه لبركته
 وعقدت كانه طوي قسه لها بونه فضل بولنا قديم لونه درونته عزايلى حوققه بفرجه باباسى تصور اوتفحق اليك انك جوارحه كى ارضى عزايلى دى الله يه اليكسى برشيد بولنا جبه تعليم بولنا
 سى والها ايجوده تعليم اولونه بفرجه دى ذكراولنا قسه ناك اوكنه بولنا تعليم ناك قسيس قانس مؤخرًا قرايكه اولونه لرح بوراك او بولن تعليم ونسوبي المانه لهنه حامل اوله بولنا اها طرفه
 باباسى دارا طلب دانست اولونه بفرجه دى عزايلى دى الوبخ مذكور تعليم ميدانك اجد بولنا قويا زوم كوربه حاك اولون لرح بابا جوده بفرجه ناك به برشيد بولنا لكانه اوله جفده لبركته عزاوله
 مذكور لونه عزاولك تعليم ونسوبي اندي بولنا دارا الفعي داره راسه به سند كونه زكوه حضور معاليه بولنا مؤخره خدوا قبايريه تقديم قانس دارا قانسك اجراس مؤخره اوردوناه حساب
 بهدى بولنا اولغه لره داره اوردوناه مؤخره دى الامور والاصالحه (دى الكهف ص ۵۵) و (سطح ص ۵۵)

عدد
۱۴۹

تدريسيه سنه

تدو اخدم حضرتى
 بعنا جناب انيتي ليدى جويلى دجه بك اوخذنه واقم طوي قسه لها بولنا اتفانده بولنا لونه درونته عزايلى دى الله يه اليكسى برشيد بولنا جبه تعليم بولنا
 ما طرف سلطانينه به ترك اولونه حضوره سى در دست اليك حى مكرهه تصلى بولنا ارضى عزايلى دى الله يه اليكسى برشيد بولنا مذكور قسه ايدى مكتبة جبه ارضى
 ه جسيم تعليم ميدانك اهلنه بفرجه بولنا مذكور قسه ناك قانس بولنا قديم تعليم ناك داره مذكور به نيك اولونه مؤخرًا قرايكه اولونه لرح بوراك او بولن تعليم ونسوبي المانه لهنه حامل اوله بولنا اها طرفه
 اكنوز فعه جفه بولنا قوه ده قلم اولونه بفرجه ناك بولنا اول بولنا اها طرفه نيك حوده طلب دانست اولونه ايدى كونه بولنا لونه بولنا ارضى عزايلى
 لونه مذكور تعليم ميدانك اهلنه زوم قوى كور ليدى صورتده بايد جوده بفرجه ناك دى برشيد بولنا لكانه اوله جفده لبركته عزاوله جفده لبركته عزاوله
 به رسيد سى مؤخره عالم سولك جناب انيتي ليدى جويلى بولنا اولونه ايدى بولنا مؤخره حضرت سيد لوكور

صلى الله عليه وسلم
 محمد
 سلطان العلي

Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya

Ma□ rûzı çâker-i kemîneleridir ki;

Beyoğlu'nda kâin Topçu Kışla-i Hümâyûnu'na muttasıl bulunan kadîm Latin ve Protestan mezarlığı mevkiine bir bahçe yapılması tasavvur olunmakta iken onun civârındaki Ermeni mezarlığı dahi alınarak ikisi birleştirilip bir cesîm talim meydanı yaptırılması ve ahâli için tanzîm olunacak bahçeye dahi zikrolunan kışlanın önünde bulunan talimhânenin tahsîs kılınması muahharen karar-gîr olmuş ise de buraların o yolda tanzim ve tesviyesi el-hâletü hazihî hâsıl olamayıp ahâli tarafından ise bir bahçe yapılması dâimâ talep ve istid□ â olduğundan ve ba□ de ezîn Ermeni mezarlığı dahi alınıp mezkûr talim meydanının açtırılmasına kaviiyyen lüzûm görünecek olur ise yapılacak bahçenin yine birleştirilmesi mümkün olacağından şimdilik karar-ı evvele tatbîkan mezkûr Latin mezarlığının tanzîm ve tesviye ettirilmesi istîzânına dâir Altıncı Dâire Riyâset-i Behiyyesi'nden gelen tezkire huzûr-ı me□ lîmevfûr-ı hazret-i hidîv-i efhamîlerine takdim kılınmış ve iktizâsının icrâsı menût-ı emr u fermân-ı cenâb-ı vekâlet-penâhîleri bulunmuş olmakla her halde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-ihsânındır. Fi 2 Zi'l-kâde sene 1285 ve Fi 2 Şubat sene 1284

Şehremanet-i Celîlesi'ne

Atûfetli efendim hazretleri;

Malûm-ı âlî-i cenâb-ı emânet-penâhîleri buyurulduğu veçhile Beyoğlu'nda vâki Topçu Kışla-i Hümâyûnu ittisâlinde bulunan Latin ve Protestan mezarlığı Dâire-i Sâdise [Altıncı Dâire] ahâlisine bahçe yapılmak üzere mukaddemâ taraf-ı Saltanat-ı Seniyye'ye terk olunmuş ve sûret-i tesviyesi der-dest iken mahall-i mezkûra muttasıl bulunan Ermeni mezarlığı dahi alınarak ikisi birleştirilip mezkûr kışla ile Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne beyninde bir cesîm talim meydanı açılmasına ve bahçe için mezkûr kışlanın karşısında bulunan kadim talimhânenin dâire-i mezkûreye terk olunmasına muahharen karar verilmiş ise de bu iki sûret-i tesviye henüz fiile çıkamayıp kuvvede [düşüncede] kalmış olduğundan ve bahçenin bir an evvel yapılması ahâli tarafından pek çok talep ve istid□ â olunmakta idiğinden bundan böyle Ermeni mezarlığı dahi alınarak mezkûr talim

meydanının açılmasına lüzûm-ı kavî görüldüğü sûrette yapılacak bahçenin dahi birleştirilmesi mümkün olacağı cihetle karar-ı evvel veçhile mezkûr Latin mezarlığının şimdilik tanzim ve tesviyesi muhât-ı ilm-i âlem-âlem-şumûl-i cenâb-ı emânet-penâhîleri buyuruldukta ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 28 Şevval sene 1285 ve Fi 29 Kânun-ı sâni sene 1284

Ek-2: B.O.A., İrade Dâhiliye, 607/42291, 12 Zi'l-ka'de 1286/13 Şubat 1870

Beyoğlu Kışlası civarında bahçe yapılmasına dair.

راضیه مفتی مراد علیہ سلمہ

۱۱۷

اولاد و اولاد ایشم خاندان
 انک اولاد قشہ همبولد خورنده واقع فزانک مرادستانده بوندده مقصد فری کویا جویزیه نقل اولدورمکنده بئجه بایکجه رضی واریرلمه اولدنی حال سوره قدر نسوبه
 اولدنی قالمی اولدنیقده وسیدایمیش اولدورده بئجه بایکجه لروم و حسانه تقریفده منصفی و بوندده حسه صورتیه نسوبه سنده سوئی ایلمه بایک عوزیمی و بکدرده زیاده سیدایمیش ایراد اصل
 اولدنیقده بدبای بولمقیضه منی بئجه ایله سویشدیک شدرما بیک اولدنیقده نسیم ایچک اولدورده ایچ بایک لبر ایله مذکور بئجه لیک نسوبه سنه تقریر اولمده بئجه رضی قدرده نسبه انتر سنه لروم کورینا بده
 سنک و تقریر کبی سیدایمیش رضی اصفا لئه بریز بیک علی رضی ده خوج ایدیک لارم کلرک بولایق قلم فزانک رضی یوزم اولدورده فاضله ایله شدرما سنه ایضا سنه منسوب اولدورده جاننده سوز دریمیش
 لیقله مؤلفه زیاده عینه صناعه اصفا لئه بولمقیضه حال بوندک اولدورمه واسکدرده طوبخانه لاولدنیقده جینج رضی تقریر ایله بریز سکر سنه دده برو خا لطور مقصود اولدنیقده کلک رضی
 بئجه ایله بئجه سنه نسوبه سن فرار شدر بریز و سوس بریز شیدک عوزیم سکریده کرایه منبدر لور ایله سنک شدرما منق اصفا لئه صغیر رضیم حرکت ایدیز لک جسی ایله سنده صغیر لارم
 لوقانه تطبیقا جزای نقدی ایزدیم مقرر اولدنیقده اول قلم بریطونه ایله برجز سنده ده اصی صغیر و قباجنده قانونا اخذ اصح جزای نقدی یوز بریز بایک جمع
 ع اولدنیقده لار منق اسکله بئجه سنک رضی بولایمده و بولور ایله قانولور کورنبر لک انک صغیر رضی قصه صورتیه سنه کرایه منبدر کویا لوقانه عقیق لار لار لار

ص
 س
 س

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletli efendim hazretleri;

Beyoğlu Kışla-i Hümayûnu civârında vâki Frenk mezaristanında bulunan makâbir bundan mukaddem Feriköyü civarına naklolunarak mahalline bahçe yapılmasına karar verilmiş olduğu halde şimdiye kadar tesviye olunamayıp kalmış olduğundan ve şehir için o civarda bir bahçe yapılmasının lüzûm ve muhassenâtı tariften müstağnî ve bunun hüsn-i sûretle tesviyesinden senevî elli-altmış bin guruş ve belki daha ziyâde şehir için îrâd hâsıl olunacağı bedîhî bulunduğu mebnî bir bahçıvan ile söyleşilerek şehr-i Mayısın on beşinde teslim etmek üzere iki bin lira ile mezkûr bahçenin tesviyesine taahhüd olunmuş ve bahçe masrafından başka inşâsına lüzûm görülen bazı köşk ve kameriye gibi şeyler için dahi ihtimal ki; bir yüz bin guruş daha harç edilmek lâzım gelerek bu iki kalem akçenin dahi yüzde 10 faiz ile Şehremâneti'ne îfâsına Mösyö Alyon cânibinden söz verilmiş olmakla muvâfik-ı irâde-i aliyye-i cenâb-ı âsafâneleri buyurulduğu halde bunun ol sûretle ve Üsküdar'da Tophanelioğlu cânibinden tanzîmi mukarrer iken yedi-sekiz seneden beri hâlî durmakta olan bahçe mahallinin dahi yüz yetmiş altı bin guruşla tesviyesi kararlaştırılarak ve senevî yirmi beş bin guruşa şimdiden kirâyâ tâlipler zuhûr ederek Şehremâneti'nde esnaftan mugâyir-i nizâm hareket edenlerin hapsedilmesinden sarf-ı nazarla hükm-i kanuna tatbîkan cezâyı nakdî ahzıyla te□ dîbi mukaddemâ emr u ferman buyurulmuş olduğundan olkâideye tatbik ile bir buçuk senede ashâb-ı cünha ve kabahatten kânûnen ahzolunan cezâyı nakdî yüz yirmi bin guruşa bâliğ olmasıyla zikrolunan Üsküdar Bahçesi'nin dahi bu akçe ile veyâhud irâdî karşılık gösterilerek onun masârifinin dahi karz [borçlanma] sûretiyle tedâriki münâsip gibi mütâla□ a olunmuş ise de her hâlde emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 25 Şevval sene 1286 ve Fi 15 Kânun-ı sâni sene 1285

Ek-3: B.O.A., Şûrâ-yı Devlet, 282/17, 7 Rebû'î'l-âhir 1297/19 Mart 1880

Taksim Millet Bahçesindeki kira kontratının düzenlemesi

۱۵۶

نوع سود	سود	معاوض	نزد	تاریخ
نقد	عقار	مطبخ	سنة	۱۲۹۷
سک				
<p>اینجی دایره دایره اولیٰ تنظیم و امشی حد فساد تقسیم باجیه اولیٰ نیز بهی بچوسنت کتاری هانق نصیر کانی</p> <p>مکتب باجیه اولیٰ بخت عمومی له تنزل اربع بیع موقوفه اولیٰ و متناجد اولیٰ فونظ انوندره له فی سقفه اولیٰ</p> <p>اداره بختیه بنی قریا برتنزل ابد فونظ انوندره مکتبید درجید باجیه دایره نهمه - باجیه بیع اولیٰ</p> <p>ایرقت بیعیه استناده معویا شیل شهر اولیٰ قتلله سید اولیٰ موقوفه و موقوفه سی سوری و فونظ اولیٰ مکتب</p> <p>مکتب دایره سده لکی المطالع - دایره استعاره لقا مکتبید مکتب باجیه دایره بلا استناده فونظ انوندره</p> <p>دایره مکتب بیع نهمه باجیه و باجیه بیع مکتب اولیٰ مکتبید مکتب باجیه دایره اولیٰ مکتبید مکتب باجیه</p> <p>مکتب باجیه اولیٰ اولیٰ مکتبید مکتب باجیه اولیٰ مکتبید مکتب باجیه اولیٰ مکتبید مکتب باجیه اولیٰ</p>				۷۲۸

MÜZEKKİRE

Altıncı Daire dâhilinde olup tanzîm ve inşâsı hadd-i hitâma takrîb edilmiş olan Tepebaşı Bahçesi'nin küşâdı hâlinde Taksim'de kâ'in Millet Bahçesi'ne olan rağbet-i umûmiyenin tenzil edeceği melhûz olmasına ve müste'ciriyle olan kontrato müddetinin dahi munkaziye olmak üzere bulunmasına mebni cüz'i bir tenzil ile kontratosunun temdîd ve tecdîd edildiği daire-i mezkûre riyâsetinden tebliğ olunmuş idiği beyânıyla istîzân-ı muameleyi şâmil Şhremâneti'nin tezkiresiyle evrâk-ı melfûfe ve müteferri'ası Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulmakla Mülkiye Dairesi'nde lede'l-mütâla'a rûşen-i iş'âra nazaran temdîd-i müddet-i îcâra dair bi'l-istîzân kontrato tanzîm ve müste'cirle daire-i mezkûre beyinde te'âtî edilmiş ve benâ-berîn fesh-i mukâvele gayr-i kâbil bir hâle gelmiş olmasına mebni Şûrâ-yı Devlet'çe idâre-i efkâr ve mülâhazaya mahal kalmamış olduğundan evrâk-ı merkûme takımıyla leffen i'âde ve takdîm kılınmağın ol bâbda.

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına mahsûs Zabıt Varakası

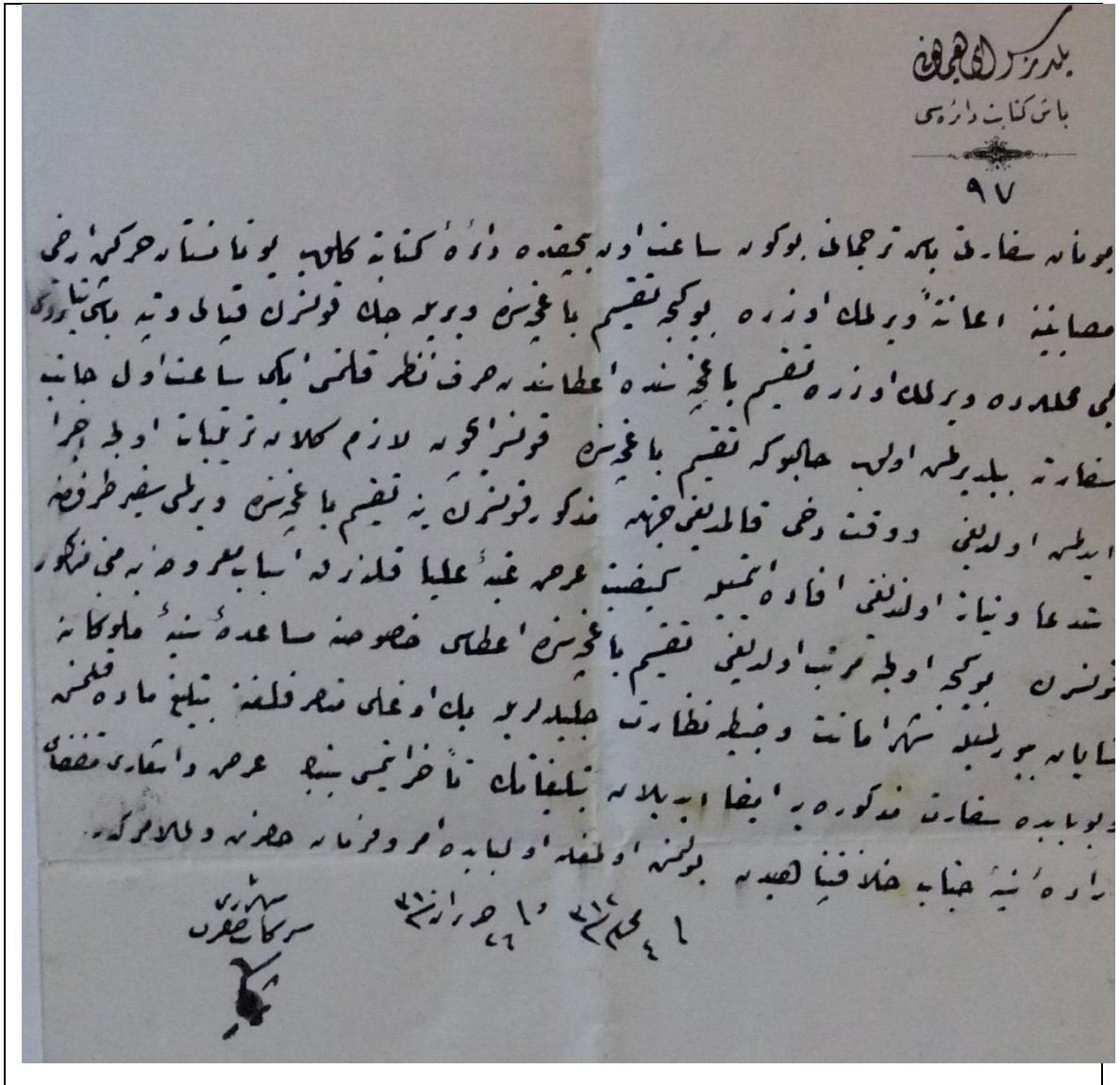
Beyoğlu'nda Taksim civârında Herunaçi'nin bâ-sened mutasarrıfı olup üzerine ebniye yapmak istediği mahallin mahzûru cihetle kahve ve bahçi gibi kullanılması veya Taksim Bahçesi'ne ilâve olunmak veyahud yine gazino şeklinde kullanılmak üzere Şehremâneti'nce mübâya'ası hakkında sebk eden karar ve iş'âr üzerine Dâhiliye Nezâreti ve muahharan taraf-ı Seraskerî ile cereyân eden muhâbereyi şamil iki kıta tezkire-i sâmiye kıraat olundu.

Me'allerinde müstebân olduğu üzere mahall-i mezkûrun kahve ve bahçe gibi kullanılmasına merkûm Herunaçi'nin muvâfakat etmeyip yedindeki sened mücebince dilediği gibi tasarrufa salâhiyeti olduğunu beyân eylediği ve Taksim Bahçesi'nin tevsî'ine lüzûm olmadığı misilli emânetin müzâyaka-i şedîdesi bunun mübâya'asında gayr-i müsâ'id idiği Şehremâneti'nden cevâben bildirildiği Dâhiliye Nezâreti'nden iş'âr ve cevâb-ı Seraskerîde dahi işbu mahallin daire-i askeriyece mübâya'asına hasbe'l-hâl imkân olmayıp ancak mahall-i mezkûrun Mecidiye ve Gümüşsuyu kışla-i hümayûnları beyninde ve Gümüşsuyu hastanesi civârında bulunduğu cihetle büyüüt ve menâzil inşâsıyla mahalle şekline konulması mevki'an mehâzîri ve hasebe'l-civâriye ahlak ve edeb-i askeriyece su-i te'siri mücib olduktan başka oralara yapılacak ebniyenin Saray-ı Hümayûn ile civâr ebniye-i âliyye nezâreti bulunacağına göre vechen-mine'l-vücûh caiz olamayacağından ve mâ-hâzâ şu sûret-i men ve müdâhale merkûm Herunaçi'nin hukûk-ı tasarrufiyesini ibtal etmeyip her memlekette ashâb-ı emlâk mal ve mülkünü dilediği gibi tasarrufa muhtâr ise de karye ve civârındaki ebniye ve müessesâta zararı dokunacak şeyler ihdâsına kâdir olamamak gibi kavânîn ve levâzim-i belediye ve milliyeye ri'âyete mecbur idiğinden merkûm Herunaçi'nin mahall-i mezkûru yine sâbıkı veçhile bahçe ve bostan ve kahve gibi kullanmasına mümâna'at olunmayıp yalnız üzerine ebniye-i dâime inşâsına müsâ'ade olunmaması lâzım geleceği izbâr kılınmış olduğuna ve 29 Muharrem sene 1303 tarihli zabıtnâmede gösterildiği ve işbu cevâb-ı Seraskerî'de dahi tafsîl ve beyân olduğu üzere zikrolunan gazino ile bahçenin ebniye-i dâime inşâsıyla mahalle şekline vaz'ı mehâzir-i adîdeyi müstelzim olarak *rehîn-i cevâz olamayacağına ve daire-i askeriyece de iştirâsına izhâr-ı rağbet olunmadığına binâ'en ileride daire-i belediyece değeriyle mübâya'ası çâresi istihsâl olunmak üzere mahall-i mezkûrun merkûm Herunaçi tarafından hâl-i hâzarıyla kullanılıp üzerine ebniye inşâ olunamayacağına kendisine tefhiminin Şehremâneti'ne bildirilmesinin Dâhiliye*

Nezâreti'ne ve sûret-i karârın ma'lûmât olmak üzere taraf-ı Seraskeri'ye dahi tebliği bi'l-ittihâd tezekkür kılındı.

Ek-5: B.O.A., İrâde Husûsî, 26/14, 4Muharrem 1312/8Temmuz 1894

Taksim Bahçesinde verilecek konser.

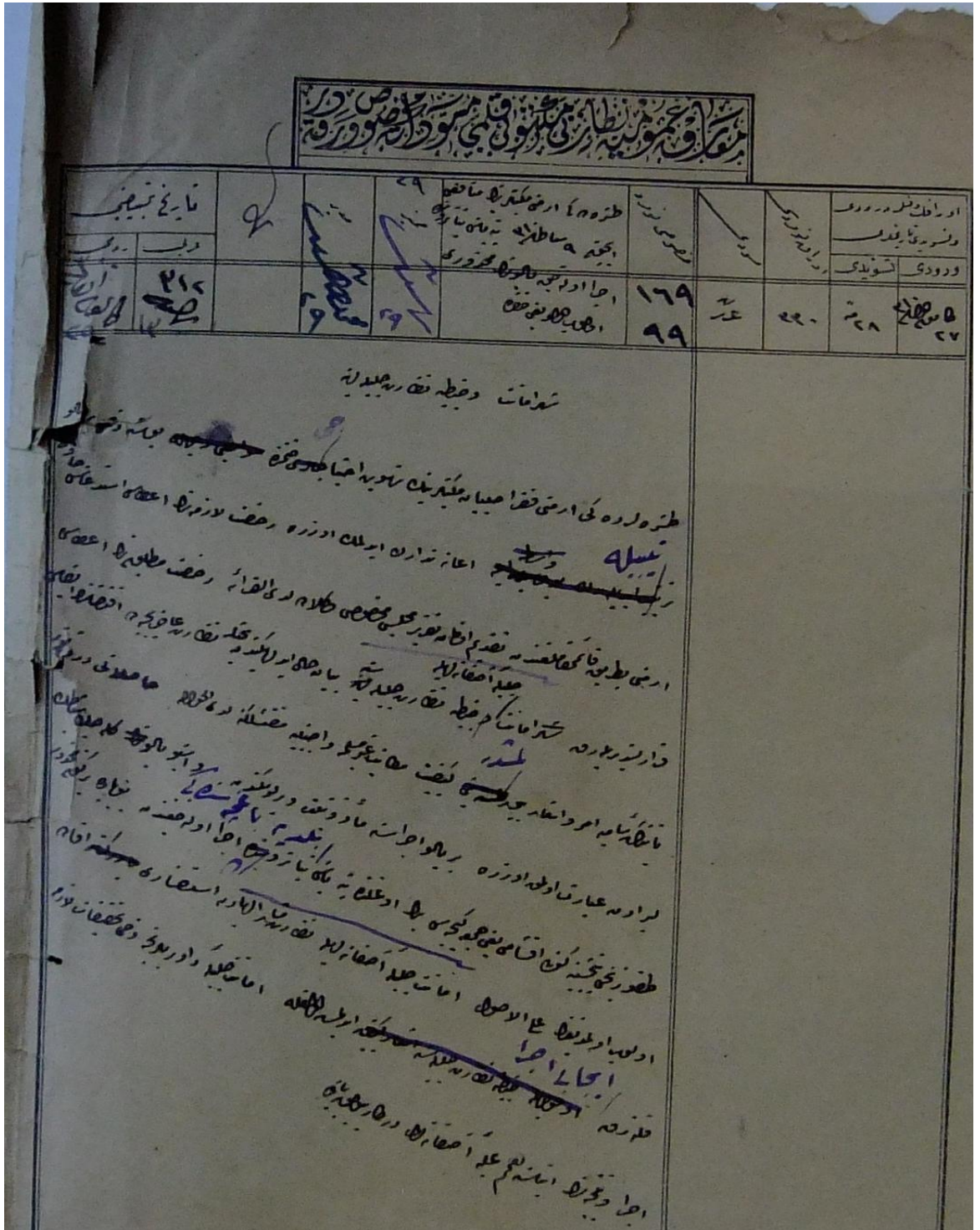
Yunan Sefâreti Baştercümanı bugün saat on buçukta daire-i kitâbete gelip Yunanistan hareket-i arzı musâbînine i'âneten verilmek üzere bu gece Taksim Bahçesi'nde verilecek konserin kapalı ve Tepebaşı Tiyatrosu gibi mahallerde verilmek üzere Taksim Bahçesi'nde i'tâsından sarf-ı nazar kılınması iki saat evvel cânib-i Sefâret'e bildirilmiş olup halbuki Taksim Bahçesi'nde konser için lâzım gelen tertîbât evvelce icrâ edilmiş olduğu vakit dahi kalmadığı cihetle mezkûr konserin yine Taksim Bahçesi'nde verilmesi sefir tarafından istid'â ve niyâz olunduğunu ifâde etmesiyle keyfiyet atabe-i ulyâ kılınarak esbâb-ı ma'rûzaya mebnî mezkûr konserin bu gece evvelce müretteb olduğu Taksim Bahçesi'nde i'tâsı husûsuna müsâ'ade-i seniyye-i mülûkâne şâyân buyurulmasıyla Şhremâneti ve Zabtiye Nezâret-i celîleleriyle Beyoğlu Mutasarrıflığı'na tebliğ-i madde kılınmış ve bu bâbda sefâret-i mezkûreye ifâ edilen tebliğâtın tehir etmesi sebebinin arz ve iş'ârı muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfetpenâhî'den bulunmuş olmakla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fi 4 Muharrem sene 1312 ve Fi 26 Haziran sene 1310

Serkâtib-i Hazret-i Şhriyârî Süreyya

Ek-6: B.O.A., Ma'ârif Nezâreti Mektûbî Kalemî, 244/48, 13 Receb 1312/10 Ocak 1895

Tepebaşı Belediye Bahçesindeki tiyatrodaki bir balo düzenlemesinde sakınca olmadığı.

Şehremâneti ve Zabtiye Nezâret-i Celîlelerine

Taşralardaki Ermeni fukarâ sıbyân mekteblerinin tehvîn-i ihtiyâcı zımnında bu sene dahi bir balo tertîbiyle iâne tedârik edilmek üzere ruhsat-ı lâzimenin i'tâsı istid'âsını hâvî Ermeni Patrik Kaymakamlığı'ndan takdîm olunan takrîr Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâ'da lede'l-kırâe ruhsat-ı matlûbenin i'tâsı kararlaştırılarak Emânet-i Celîle-i Âsafâneleri ile Zabtiye Nezâret-i Celîlesi'ne beyân-ı hâl edildiğinden bahisle nezâret-i âcizîce de iktizâsının îfâsı bâ-tezkire-i sâmiye emir ve iş'âr buyurulmuştur. Keyfiyet Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği'ne lede'l-havâle hâsılâtı 400 liradan ibâret olmak üzere bir balo icrâsına mezuniyet verildiğinden beri işbu balo gelecek Şubat'ın dokuzuncu Perşembe günü akşamı yani Cuma gecesini Beyoğlu'nda Tepebaşı Belediye Bahçesi'ndeki tiyatrodaki icrâ olunacağından bu bâbda bir gûnâ mahzûr olup olmadığının ale'l-usûl istifsârı ifâde kılınarak îcâbı icrâ edilmiş olmakla emânet-i celîle-i dâverîlerince dahi tahkîkât-ı lâzime icrâ ve netîcesinin inbâsına himem-i aliyye-i âsafâneleri derkâr buyurulmak bâbında.

Fi 13 Rebî'ul-evvel sene 1312 ve Fi 25 Kânûn-ı evvel sene 1310

Ek-6: B.O.A., İrade Şehremaneti, 23/2, 6 Zi'l-ka'de 1325/11 Aralık 1907

Sultanahmed Belediye Bahçesindeki gazinonun bakımı.

دایره نظارتك صوبای دولت محوله سوبه اوله ، سعادت علی خان ، دایره اولی ایلی الخیر سلسله ایلی نومردلی تدره ای مله فایده برابر مکتوبه
 دایره سده فرائت اولدی
 مال تدره ده سلطان احمد سیدای هورنده بلدی بکوسی دروننده کی غازی بونک صف دره لری ان کللرندله اهلله جبه درونده
 یغور بقور اقلده اولد بقلده کفی مویچی نعمدان و نوبیان لایم بالانافه سه ییک بونجه بدی غور سه بلدی یاره ده طالی
 غمده سده نقره ایلی بیایده بلوغ مزبورک توبه سی شهر ماتک استغایه عطفاً استبداد فایده و کوسن بیلده ایلام بی نعمدان
 مذکور و ناک اجری لازمه ده اولد بقی و اصول متکده دایره سده سعادت کتبی اهر افندی ایلام کله اولد بقی مویجه استبداد
 ایضا مقتضایک امانت شایر اهر لایم بلوغ دایره نظارت محوله ای تدره و کف دایره سده سافه فایده ایضا مقدم اولدی
 اولد بده امر دایره حضرت صده اولد بده ایسولده و ایسولده و ایسولده

Dâhiliye Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan 6 Şa'bân sene 1325 tarih ve 2682 numaralı tezkiresi melfûfâtıyla berâber Mâliye Dairesi'nde kıraat olundu. Me'âl-i tezkirede Sultanahmed Meydanı civârında Belediye Bahçesi derûnundaki gazinonun sakf dereleri elek mahallerinden açılarak derûnuna yağmur nüfûz etmekte olduğundan keşfi mücebince tamirât ve telvînât-ı lâzime bi'l-münâkasa 5177 guruş 20 parada tâlibi uhdesinde takarrur eylediği beyânıyla meblâğ-ı mezbûrun tesviyesi Şehremâneti'nin iş'ârına atfen istîzân kılınmış ve gösterilen esbâba mebnî tamirat-ı mezkûrenin icrâsı lâzımeden olduğu ve usûl-i müttehize dairesinde muâmelât-ı keşfiyesi icrâ kılındığı anlaşılmiş olmakla ber-müceb-i istîzân îfâ-yı muktezâsının emânet-i muşârun-ileyhâya li-ecli't-tebliğ Dâhiliye Nezâreti'ne havâlesi tezekkür ve keşif defteriyle münâkasa kaimesi leffen takdîm kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fi 13 Şevval sene 1325 ve Fi 6 Teşrîn-i sâni sene 1323

Şûrâ-yı Devlet azalarının mühür ve imzaları

Hülâsa-i Meali

Kudüs-i Şerif Belediye Bahçesi'nin hîn-i inşâsında bahçeye planında işâret olunan mebânî hâricinde bina yapılmamak şartıyla masârif-i muktaziyeye medâr olmak üzere mahallî daire-i belediyesince o civarda sâhib-i mülk olan Lord Biron'dan dört yüz Fransız lirası alınmış olduğu halde muahharen hilâf-ı taahhüd bazı dükkanlar yapılmasından dolayı dermiyân olunan itirâzât üzerine Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nden kaleme alınan mazbatanın irsâliyle sebkeden iş□ ara cevaben Hâriciye Nezareti'nden gelen tezkire kıraet ve mütâla□ a olundu. Kararı: Mezkûr mazbatada mevzû□-ı bahs olan mahal bundan on üç sene akdem Kudüs Belediyesi'nce umûmi bahçe ittihâz olunduğu sırada tarik küşâdı ve o cihetlerin tanzim ve tesviyesi masrafına mukabil mahall-i mezkûr karşısında sahib-i emlâk olan Almanya tebeasından Şimberkem nâmındaki zâttan dört yüz Fransız lirası alınmış ve meblâğ-ı mezburun zikrolunan mahal tanzîm kılınan plan mucibince bahçe ittihâz edilmek ve plana mugâyir bir şey yapılmamak şartıyla te□ diye edileceği mûmâ-ileyh tarafından beyân olunması üzerine meclis-i mezkûrca bu şart kabul edilmiş iken bilâhare mezkûr plan tağyir edilerek tevârih-i muhtelifede oraya birtakım dükkanlar inşa kılınmış ve bu sûrete mûmâ-ileyh Mösyö Berkem'in makamına kâ□ im olan İngiltere Devleti tebeasından Madam Margarit İstavra'nın vekîlesi tarafından itiraz olunduğu gibi cânib-i sefâretten dahi teyid edilmekte bulunmuş olduğundan belediyece vaktiyle vuku□ bulan ta□ ahhüdün muhâfazası lüzûmu dermiyân olunmuş ve Hariciye Nezareti'nin tezkiresinde dahi salifü'z-zikr dört yüz Fransız lirasının mûmâ-ileyhâ Margirit'e iadesiyle bu bâbda hâsıl olan ihtilâfın ref□ i sûreti sefârete teklif olunması üzerine muma-ileyhânın hânesi karşısında bulunan üç bâb dükkân ile inşaatı henüz ikmâl edilmeyen diğer üç dükkan hedim edilmek ve ba□ demâ bahçeye aid arsa üzerine ebniye inşa edilmeyeceği hakkındaki taahhüd tecdid olunmak üzere mûmâ-ileyhin bi'l-cümle mütâlebattan ferâğa sevk edileceği ve bundan başka bir sûrete muvâfakat olunamayacağı sefâret-i müşarünileyhâdan ifâde olduğundan ol veçhile ifa-yı muktezâsı lüzûmu bildirilmiş olmasıyla îcâbı lede'l-müzâkere mûmâ-ileyhânın iddiası belediyece mukaddemâ vaki□ olan ta□ ahhüde mübtteni olup onun hâricinde bir muamele ve surete muvâfakat edilmemekte olmasına binaen ihtilâf-ı vâki□ in ref□ i zımında hilâf-ı ta□ ahhüd yaptırılan altı dükkânın hedmi ve bir de böyle hod-be-hod devair-i belediyece icra kılınan taahhüdâtın dolayı terettüp eden zarar ve ziyana sebep olanlar hakkında takibât-ı kanuniye icrasıyla beraber ba□ deezin bu gibi ahvâle meydan

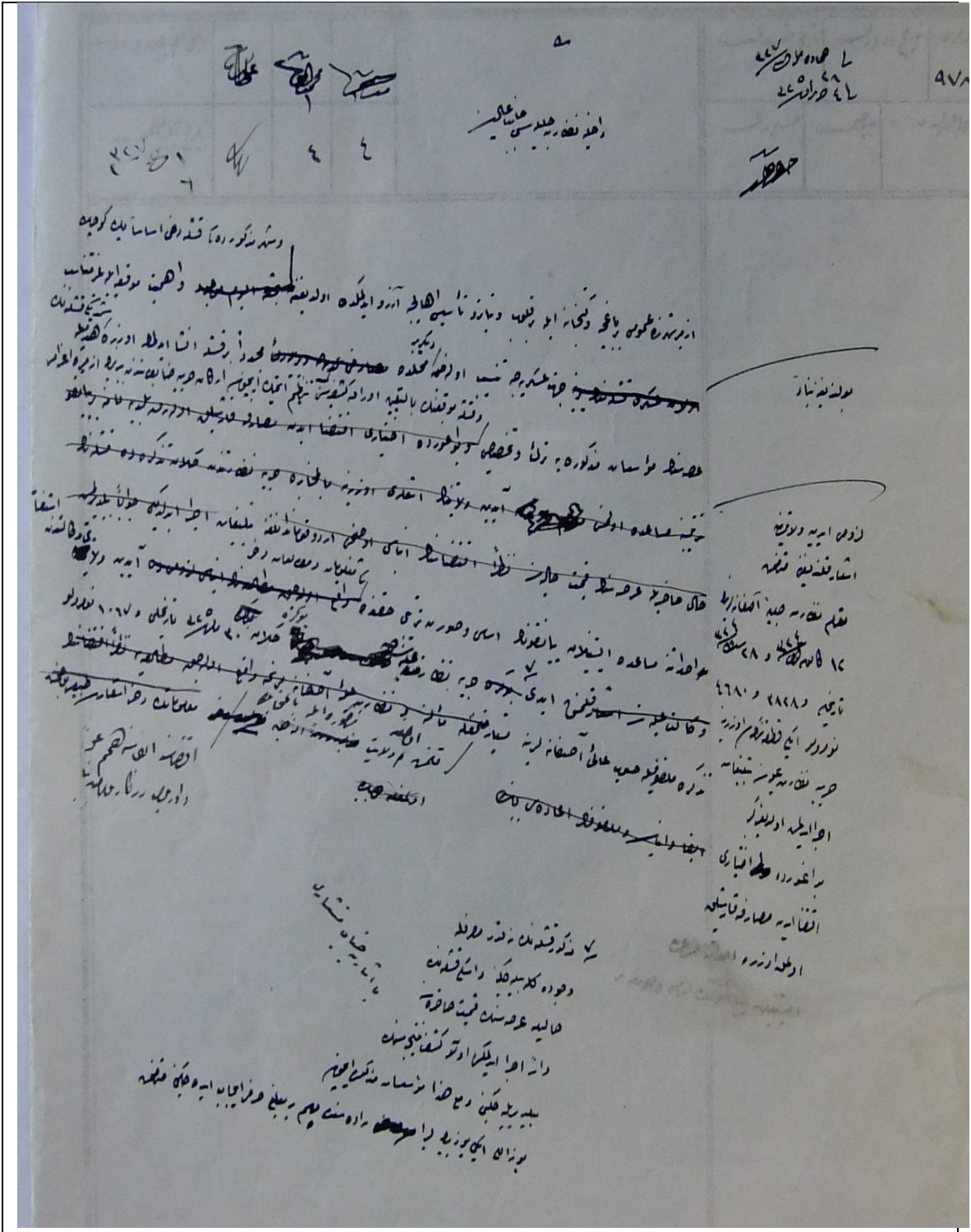
verilmemesi husûslarının Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığı'na tebliğinin Dahiliye Nezareti'ne havâlesi ve Hariciye Nezareti'ne malumat itası tezekkür kılındı.

Fi 11 Safer sene 1323

Ek-8: B.O.A., Bâb-ı âli Evrak Odası, 3578/268319, 1 Cemâziye'l-âhir 1327/20

Haziran 1909

İzmir'de bir millet bahçesi ile kütüphane ve tiyatro inşa edilmesi.

Handwritten document in Turkish script on aged paper. The text is arranged in several horizontal lines and includes various annotations, signatures, and a stamp. At the top right, there is a stamp that reads '478' and '49'. The document contains several lines of text, some of which are crossed out with a line. At the bottom of the page, there are several lines of text, including a signature 'Rıza Şakir' and a date '1327 Cemâziye'l-âhir'. The paper shows signs of age, with some discoloration and wear.

Dahiliye Nezaret-i Celilesi Cânib-i Alîsi'ne

İzmir şehrinde umûmî bir bahçe ve kütüphane ile bir kulüp ve tiyatro tesisi ahâlice arzu edilmekte olduğuna ve şehir-i mezkûrdaki kışla dahi esasen pek küçük ve ehemmiyet-i mevkiîye ile gayfî mütenâsip bulunduğuna binaen cihet-i askeriyece tensib olunacak diğer bir mahalde müceddeden bir kışla inşâ edilmek üzere şimdiki kışlanın hedmiyle arsasının müessesât-ı mezkûreye terk ve tahsis ve kışla mevkiinin bi't-tayin evrâk-ı keşfiyesini tanzim etmek için erkân-ı harbiye zâbitânından birinin İzmir'e iñ zâmı lüzûmu Aydın Vilayeti'nden işî ar kılındığını mutazammın makâmı nezâret-i celîle-i âsafânelerinin 12 Kânunuevvel sene 1324 ve 28 Şubat sene 1324 tarihli ve 3828 ve 4680 numaralı iki kıtîa tezkiresi üzerine Harbiye Nezâret-i Aliyyesi'ne tebligat icrâ edilmiş olduğu gibi bu uğurda ihtiyarı iktiza eden masarıfa karşılık olmak üzere ihdâsına müsaade istenilen piyango nun esâs ve sûret-i tertibi hakkında mezkûr kışlanın ne kadar masrafla vücuda gelebileceği ve eski kışlanın haliyle arsasının kıymet-i hâzırasına dair icra edilmekte olan keşif neticesinin bildirileceğini ve mâ-hâzâ müessesât-ı mezkûre için yüz elli-iki yüz bin lira râddesinde mühim bir meblağ sarfi icab edeceğini mutazammın Harbiye Nezaret-i Aliyyesi'nden bu kere gelen 30 Mayıs sene 1325 tarihli ve 1067 tarihli numaralı tezkire melfûfuyla savb-ı âlî-i âsafânelerine tesyâr kılınmış olmakla iktiza ve ifasına himem-i aliyye-i dâverîleri derkâr buyurulmak bâbında...

Bâ-işâret-i hazret-i müsteşârî

Ek-9: Çelik Gülersoy, Tepebaşı Bir Meydan Savaşı, İstanbul 1993, İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, s.52-54.

Tepebaşı Millet Bahçesinde Düzenlenen Müzikal ve Tiyatro Gösterilerinin Afişleri.

تیه باشی تیاروندنه اشیر ماسک ۳۷ جی عیینه ایشانی بی جیم کیجیسی
 زینوشو — نام برده اورا
 موسیو (اقتیلاو) اداوندنه بولان کالین اورا قومانیسی طرفدن صورت منظمده امیرا اولمقدور.

THEATRE DES PETITS-CHAMPS
 Tournée **COQUELIN Aîné**
 HENRY BEYER, Éditeur
5 REPRESENTATIONS 5
 Lundi 31^r Février à 9 h. s.
 PREMIÈRE REPRESENTATION

M. COQUELIN AÎNÉ
 en sa COMPAGNIE du THEATRE DE LA PORTE-SAINT-MARTIN

LE GENDRE DE M. POIRIER
 Comédie en 1 acte de M. ANTOINE

M. COQUELIN AÎNÉ jouera le rôle de POIRIER

Voyelles	M. COQUELIN AÎNÉ	Antoinette	Mlle ENQUILAR
De Poésie	VILLY	Charbonnet	M. GARAY
Musiciens	M. COQUELIN AÎNÉ	Vatel	M. CHARBET
		M. STELLER	

LES PRÉCIEUSES RIDICULES
 Comédie en 1 acte de MOLIÈRE

M. COQUELIN AÎNÉ jouera le rôle de MASCARILLE

Comédien	M. COQUELIN AÎNÉ	Antoinette	Mme SQUILLAR
Léopold	M. JOUQUENNE	Coluche	M. GUYOTAT
De Chœur	GARAY	Mariette	M. THÉBA
	Julets	M. CHARBET	

Heures du spectacle : Le GENDRE DE M. POIRIER - LES PRÉCIEUSES RIDICULES

PRIX DES PLACES

Loges A. B. C. D.	5	avec	Fantaisie	Log. 1
1 ^{re} et 2 ^{es} entrées	2 1/2	4	Stalles	P. 40
3 ^e et 4 ^e entrées	2	5	Galeries	P. 20
Loges 5 ^e et 6 ^e	1 1/2			

Le Bureau de Location est ouvert tous les jours au théâtre de 9 h. à midi et de 2 h. à 7 heures.
 Les programmes qui donnent aux places sont publiés et entrent en vigueur tous les jours.
 Mardi 31^r Février 5e Représentation

LE PÂTEUR CONSTANTIN
 Imp. M. MIRASSE, Pér.

تیه باشی تیاروندنه اشیر ماسک ۳۷ جی عیینه ایشانی بی جیم کیجیسی
 زینوشو — نام برده اورا
 موسیو (اقتیلاو) اداوندنه بولان کالین اورا قومانیسی طرفدن صورت منظمده امیرا اولمقدور.

THÉÂTRE MUNICIPAL DES PETITS-CHAMPS
COMPAGNIE ITALIENNE D'OPÉRA
 Direction: F. CASTELLANO

JEUDI 9 Juin 1904, à 9 h. heures au soir
 PREMIÈRE REPRESENTATION EXTRAORDINAIRE
 de la renommée

Mlle JOSEPHINE SINS
 (Soprano Léger)
 OS DONNERA

RIGOLETTO
 Opéra en 3 actes, musique du Mr VERDI

DISTRIBUTION

Gilda	M ^{lle} JOSEPHINE SINS	Duca	M ^r L. ARMANINI
Maddalena	F. PAGANI	Rigoletto	O. BENEDETTI
Giovanna	F. POLICETTI	Sparafucile	A. MATTEOLI
C ^{te} di Coprano	L. TOMARETTI	Monteroue	P. D'ANDREA

BALLETS ANALOGUES
 sous la Direction de Mlle HELENE WEBER, Première Danseuse Mre A. CALVI

Chef d'Orchestre **M. JEAN FRATINI**

PRIX DES PLACES
 Loges (4 entrées comprises) 1re 100. — Fantaisies 1re 20. — Stalles 1re 10.
 Entrée 1re 5.

AVIS — Demain Vendredi 10 Juin, pour le DEBUT de Mlle DINA BORGHI et avec le concours de Mlle Laura Silva et Mre L. Monti-Brunner on donnera

UN BALLO IN MASCHERA
 Opéra en 3 actes, Musique du Mr VERDI

Agent de la Compagnie: F. PERUCCI, Elise Administrateur: G. SENECLA

تیه باشی تیاروندنه اشیر ماسک ۳۷ جی عیینه ایشانی بی جیم کیجیسی
 زینوشو — نام برده اورا
 موسیو (اقتیلاو) اداوندنه بولان کالین اورا قومانیسی طرفدن صورت منظمده امیرا اولمقدور.

THÉÂTRE MUNICIPAL DES PETITS-CHAMPS
 Direction: J. TAMBOURIS

SAMEDI 3 16 AVRIL 1904 à 9 H.

UN SEUL CONCERT NICOLAOU
 Un Homme de Légende - ELLE SOLEA DE MILAN - et ses camarades LANSOUKOUX de Sofia

avec le concours

D'UN ORCHESTRE DE 35 PROFESSEURS
M. N. A. V. A.

PRIX DES PLACES

Loges (Loges A. B. C. D.)	5	avec	Fantaisie	Log. 1
1 ^{re} et 2 ^{es} entrées	2 1/2	4	Stalles	P. 40
3 ^e et 4 ^e entrées	2	5	Galeries	P. 20
Loges 5 ^e et 6 ^e	1 1/2			

Le Bureau de Location est ouvert tous les jours au théâtre de 9 h. à midi et de 2 h. à 6 h.

Imp. MIRASSE, Pér.

تیه باشی تیاروندنه اشیر ماسک ۳۷ جی عیینه ایشانی بی جیم کیجیسی
 زینوشو — نام برده اورا
 موسیو (اقتیلاو) اداوندنه بولان کالین اورا قومانیسی طرفدن صورت منظمده امیرا اولمقدور.

THÉÂTRE DES PETITS-CHAMPS
 Direction: J. TAMBOURIS

TOURNÉE JANE HADING
 Direction: DORVAL Paris

Lundi 24 Mars à 9 h.
 PREMIÈRE REPRESENTATION

LIONNETTE
 Comédie en 3 actes d'Alexandre DUMAS Fils, de l'Académie Française

Madame JANE HADING
 remplira le rôle de Lionnette de Beau, qu'elle a joué au Théâtre de Gyronne

Lionnette de Beau	M ^{me} JANE HADING	Richard	M. F. BENOÎT
Rueil (le mari)	Le gentil St. Carano	Trevail	M. LANGEVIN
Une femme de chambre	ou VERTUEUX	Commissaire de Police	LAMON
Jean de Beau	M. BARRADY	Secrétaire du Comandant	GERMAIN
Nourady	POURCEL	Domestique de Lionnette	GAUMONT
Coûtes	A. MAMONT	Domestique de Nourady	LAVISSA

PRIX DES PLACES

Loges (Loges A. B. C. D.)	5	avec	Fantaisie	Log. 1
1 ^{re} et 2 ^{es} entrées	2 1/2	4	Stalles	P. 40
3 ^e et 4 ^e entrées	2	5	Galeries	P. 20
Loges 5 ^e et 6 ^e	1 1/2			

Le Bureau de Location est ouvert tous les jours au théâtre de 9 h. à midi et de 2 h. à 6 h.

5e Représentation : L'ÉTRANGÈRE
 Imp. M. MIRASSE, Pér.

V/12

کتابخانه آملی بنیاد بنیاد و بنیاد اشوب نثرین اولک ۲۶ سی بار
 انشای بنی باران ایزانی کجه سی ساعت - ۳۰ مشهور موسیو
 ریاضی - طرفدن اجرای لعیات ابدله جکدر

THÉÂTRE DES PETITS-CHAMPS

5me REPRESENTATION DU TRANSFORMISTE

DIMANCHE 8 NOVEMBRE A 9 HEURES

CONSTANTINO BERNARDI

Théâtre des Petits-Champs.

Samedi, le 2 Mai, 1903

2ème et dernier

CONCERT

du pianiste

GODOWSKY

et du violoncelliste

DINICO

Virtuose de la Cour Royale de Roumanie

avec le gracieux concours de

WONDRA BEY

Premier Violoniste de S. M. Imp. le Sultan

Prix des Places:

Loges Baignoires A B C D	Ltq. 2 1/2
Les autres	2
Loges Bel Etage A B C D 19, 20, 21, 22, 23, 24	1 1/2
Les autres	1
Loges II Rang	Pst. 80
Fauteuils Ltq. 1/4. — Stalles 1/4. — Galerie Pst. 10. —	

On commence à 9 heures précises.

On peut se procurer des billets chez Mr. Ernest Comendinger (Grand'Rue de Péra 343) et au guichet du Théâtre.

7/9

THEATRE MUNICIPAL DES PETITS-CHAMPS

2 CONCERTS

DE LA

CÉLÈBRE CANTATRICE

SPERANZA CALO

(E. ΚΑΛΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΥ)

(Soliste des Concerts Lamoureux de Paris)

Au Piano Mme S. C. SPANOUDI

Le Vendredi 14/27 et Dimanche 16/29 p. m.

à 9 h. 1/4, précises

V/10

Théâtre des Petits-Champs.

Jeu. 19 Mars 1903, à 9 heures précises du soir

CONCERT

DONNÉ PAR

LÉON DELAFOSSE

PROGRAMME

Sonate Op. 27 N° 27	Beethoven
Præclidium	Bach
Allegro	Scarlatti
Barcarolle	
Etude Op. 10 N° 8	Chopin
Chant polonais	
Valse-Caprice	Strauss-Tausig

Campanules	Léon Delafosse
Etude en fa dièse	
Valse-Improvisé	Liszt
Rapédie	

Piano Erard

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Hakan Ercan
Doğum Yeri : Mentеше/Muğla
Doğum Tarihi : 24.03.1988
E-posta : hakan.ercn48@gmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : İzmir Özel Türk Lisesi
Lisans : Pamukkale Üniversitesi

Yabancı Dil ve Düzeyi:

İngilizce, (D) Düzeyi